

Видавництво
„Викъ“.

№ 17.

Яновська Л.

105 Оповідання

№ 105
Karl Schirokoff
№ 101 E. 8. 8
Ba. Ro. 6

У КИИВИ, 1905.

Зъ друкарни С. А. Борисова, Мало-Жытомирська, 16.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 14 Марта 1905 г.

Смерть Макарыхи.

I.

асыпала насъ зима цей рикъ снигомъ одъ шы-
рого серця; округы, скилькы окомъ докынешъ,
ривный, бильый степъ: ни ярочка, ни бугорочка—все
зривнялося пидъ билою намиткою зимы. Тилькы «чор-
ни могылы», ци велетни степови, ци едъни свидкы
давньої бувальщыны, славной козаччыны, — тилькы-
тилькы що мріють. На хутори тежъ ни повиткы, ни
загороды з - пидъ снигу не выдно. Поутушковани
бур'яномъ та гречаныцею хаты сумно чорніють
з-пидъ билыхъ стрихъ. Все зачынено, заховано, наче
навить сама надія прокынутись по весни для нового
жыття мицно заснула, або и зныкла зъ сердець ху-
торянь. Литня та осиння доба неустанной працы мы-
нула... Хлибъ помолоченый, солома въ ожередахъ, и
за кинцемъ важкыхъ роботъ прыйшовъ кинецъ и зо-

лотымъ мріямъ: и цей рикъ, якъ безличъ попереднихъ рокивъ, выпакана нывка не дала ни на одне зернятко бильше того, скільки потрібно сим'и хлибоба, щобъ не вмерты зъ голоду, ни на одну соломыну бильше того, скільки потрібно, щобъ не замерзнуты въ хати... «Сыдять, диткы, на печи, не рypайте хаты, не выпустить того духу, що задержався, хвалыты Бога, за довгу зиму въ хати»,—умовляють матери дитей, затуляючы зъ чадомъ верхъ въ груби. «Треба повитку краще утушкуваты, щобъ тельчка не мерзла та меньше йила»,—клопочуться батькы й ще щыльнише прыправляють двери у загородахъ.

А ось насунула темна хмара зъ холодного краю, посыпавъ снигъ, а дали де узався у Бога витерь, пиднялася заверюха... Ще щыльнише затушкувались хutoryяне, наче въ шкаралупци зачынылыся, й сумно, темно, якъ у домовыни, стало на цьому людному та веселому литньою добою хutoryи. Проспывалы перши пивни, выйшовъ сторожъ, ударывъ разъ, у-друге въ клепало, пройшовъ до царины, повернувъ назадъ, ще разъ подавъ клепаломъ про себе вистку та й замовкъ, задримавшы у затышку пидъ чыєюсь повиткою... Хutoryяне зарани сю ничъ полягалы, бо майже ни у кого не було свитла; тилькы у одній хатыни, що бия млынивъ, доси не гасылы каганця. Тамъ, скотывшыся зъ подушокъ, лежать на голому полу хвора Макарыха. Добру годыну гукає вона на чоловика, щобъ поправывъ подушкы, пидославъ пидъ бока ряденце, пособывъ перевернутыся на другый бикъ, — Макарь не обзывається, бо спыть, якъ заризаный. Нарешти одъ натугы полылася кровъ зъ горла хворои, потекла

по сорочци, по подушкахъ, и Тетяна замовкла... але не замовкла та туга, що вже два мисяци хворобы гадюкою вылася пидъ сердцемъ...

«Чы вже жъ мени смерть прыйшла такъ несподивано та негадано?—сумує недужа.— Господы, свята П'ятнице! заступы, ограды мене! Я жъ людына ще млода: и 40 рокивъ не прожила на свити. Сподобы мене, Царыце Небесна, хѳчъ дитокъ до ума довесты!»

А двое дитокъ—хлопчыкъ 5 рокивъ та дивчынка 7, сплять першымъ мицнымъ сномъ,—не думаютъ, не гадають, що останню ничку проводятъ зъ ридною матир'ю.

Думка за думкою проносятся въ голови Тетяны, й кожна думка гиркиша за польнь, чорниша за чорну хмару. Все жыття, якъ одынъ день, прыгадується мыволи, й тяжке зитханья вырывається зъ наболилыхъ грудей.

«Чы варто було стилькы рокивъ побыватися, не досыпляты, не дойдаты, щобъ такого кинця диждаты? Цилый викъ чужымъ людямъ годыла, по сусидахъ тынялася, а диждала свого кутка, свого шматка хлиба— неспособна стала никуды, — прыйшовъ часъ помираты».

Зъ 10-ты рокивъ довелося Тетяни служыты, на 20-му пишла въ чуже село замижъ. Чоловикъ трапывся плохий, роботящый, зате свекруха та 5 зовыць жывцемъ йилы. Терпила вона рикъ, перетерпила другый, а на 3-ий подякувала за хлибъ—силъ новий родыни та й пишла знову до чужыхъ людей. Незабаромъ прыйшовъ чоловикъ до неи, й стали вони вдвохъ служыты та на хату гроши складаты. За 5 рокивъ

заробылы воны 200 карбованцивъ, купылы у громады за 2 видра горилкы маленький грунтыкъ на выгони, зоп'ялы хатыну та й перейшлы на новеньке господство жыты. Але скрутно було на перше хазяйство стягатысь: коженъ пудъ хлиба, коженъ оберемокъ соломы гирко доводывся, и ще 8 рокивъ неустанной праці по чужыхъ людяхъ минуло, погы Тетяна та Макаръ спромоглыся хочъ поганенькымы хазяинамы стати. Тымъ часомъ Макаривъ батько померъ, и досталась теперь йому десятина батькивщыны. Тетяна наче на свитъ народылася: ще пыльнише стала вона на «свойй» нывци працюваты, дужче за своимъ хазяйствомъ побыватыся. Черезъ який-небудь рикъ повелыся поросята, утята, рижного заводу куры; зацвила на горди пышна рожа, жовти гвоздыкы; засяялы иконы пидъ скломъ, и тилькы одного бракувало въ веселій господи невсыпущои господаркы: русявыхъ головокъ невгамовныхъ щебетунчыкивъ. За 6 першыхъ рокивъ замижжя Господь пославъ йй двохъ дочокъ, але чы можна було за чужою роботою гараздъ дитей доглядаты у наймахъ? Диты померлы малесенькымы, и Тетяна недовго побывалася тоди за нымы; зате теперь, диждавшы свого кутка, свои нывы, не разъ плакала, прыгадуючы манесеньки облыччя своихъ дитокъ, и благала святу П'ятницю поблагословыты йй хочъ едынымъ чадомъ. Зоглянулася св. П'ятниця на слизни бланна матери, й ось двое чорнявыхъ, червоновыдыхъ дитокъ растутъ, — якъ-зъ воды йдутъ. Невже жъ ихъ теперь покыдаты?

— О, Господы Мылосердный! Царыце Небесна!— застогнала Тетяна.

На цей разъ прокынувся й Макаръ. Пры свитли каганця винъ здавався ще зовсимъ молодымъ. Того, що найдужче осадыло здоров'я Тетяны, винъ николи не зазнававъ: чы у наймахъ, чы у себе дома, винъ, якъ чоловикъ, знавъ тильки денну працю, з-позаранку лягавъ спаты й, добре спочывшы, встававъ свижый, бадьорный уранци. Не те доводилося Тетяни: цилисеный день маленька, дрибна, але нагайна, робота, а ничка прыйде — хочъ пряжа, а хочъ яке дрантя, що треба полагодыты, не дадутъ заснуты та вволю спочыты. И такъ день-у-день, зъ року въ рикъ, поky здоров'я не загынуло вкрай.

— Царыце Небесна! Святи угодныкы! Охъ! тяжко дыхаты!—застогнала знову Тетяна.

— Чого, стара, стогнешь?—обизвався Макаръ, позихаючы.

— Спышъ, неначе вбытый!... никому й подушокъ мени поправыты,—мовыла зъ докоромъ Тетяна.

— Ну, якъ тоби? Гирше, чы легше? Чы ба, скильки крвы натекло... И звидкиль вона береться? Отъ стилькы крвы... Ахъ!

— Вперше бачышъ, чы що?—одказала зъ серцемъ Тетяна.—Посунъ сюды подушкы... ни, не такъ... сюды... легше-бо!

— Оце горе мени зъ тобою: ще ниякъ не вгожу. Колы бъ хочъ знаття, чы жытымешъ, чы помрешъ, а то... хто його зна... Тилькы клопитъ зъ тобою!—мовывъ Макаръ, одходячы одъ лижка жинкы.

Тетяна хотила щось видповысты, та не стало сылы. За той короткый часъ, поky чоловикъ попра-

внѣвъ подушкы, зныклы й останни сылы. Вона сѣдила теперъ на высоко помощеныхъ подушкахъ и тилькы сумнымъ поглядомъ дывлася на Макара. А Макарь походывъ трохы по хати, напився воды, вызырнувъ у виконце й пишовъ довидатысь до тельци. Заверюха трохы перейшла; де-у-якихъ хатахъ вже засвѣтылы. Макарь заложывъ тельци соломы, одкынувъ трохы снѣгъ одъ дверей и неохоче вернувся въ хату. Спать йому не хотилося, а робыты вдосвѣта тежъ не було чого; винъ сивъ, не скидаючы кожуха, на лави й замыслывся.

Зъ тѣю думкою, що незабаромъ доведеться жинку ховаты, винъ давно звывся. Що буде зъ нимъ пѣсля смерты жинкы, якъ справлятыметься винъ одынокый, зъ двома дитьмы, зъ хазяйствомъ, якъ тягтыме теперъ винъ самъ те ярмо, що було иноди не въ сылу тягты у-двохъ—про те винъ тежъ не думавъ. «То ще мае колысь буты й якое то буде! Прийде врем'я—й саме жыття покаже; люде порадять и самъ винъ побачыть, якъ йому жыты, що робыты: чы одынокому вику дожываты, чы другои дружыны шукаты». Турбувала його тилькы одна думка: де грошей здобуты теперъ для похорону жинкы? За 15 рокивъ невстанной працы вони встыгли тилькы збудуваты оселю про жыття, про смерть же не малы часу дбаты. Одже не спытала несподивана гостя, чы уготовылы господари чымъ йи витаты, чы прыпаслы грошей на горилку, зйижу, на нову оселю—домовыну; стука въ двери, переступае поригъ, немилосердна, ось-ось наблызтыться до самого лижка хворой жинкы, и що винъ тоди ро-

бытyme, де здобуде грошей, щобъ поховаты й пом'януты жинку?

— Охъ, колы бъ Тетяна ще хочъ цей тыждень протягла!—тяжко зитхнувъ Макаръ:—въ городи на тимъ тыжни ярмарокъ, продавъ бы кожушанку, за 6 карбованцивъ, доклавъ бы ти 3 карбованци, що жинка на оплаткы наскладала, та й поховавъ бы їи безъ клопоту...

Правда, въ загороди ще тельчка є — хйба їи продаты? Тельчка тильна и къ Велькодню телятко приведе, буде коровою. Легко сказать: «корова у двори», та не легко диждаты такого щастя... Въ той день, якъ вперше обизветься телятко на загороди, вси хуторяне знатымутъ, що Макаръ вже вызволився зъ становыща голоты, що по весни винъ бильше не бигатыме, не кланятыметься, щобъ хто заскородывъ його нывку, а спряжеться зъ сусидомъ и выйде на поле зъ своимъ тягломъ, своєю бороною... Ну, а якъ помре жинка, то може й доведеться тельчку продаты. Хйба у жинкы порады попытаты?—и винъ заговорывъ про це до Тетяны.

— Тельчку продавать? — скыпила Тетяна!—Онъ яки замиры вже маєшь? Якъ глядили, якъ ростылы телятко, та теперь продаваты! Чы не наболило ще серце, дывлячысь на дитей, якъ вони въ сусидськи глечыкы заглядають? Та тебе швыдче правцемъ поставыть, нижъ ты спроможешся другу тельцю купыты...

— Та я жъ тилькы порады у тебе пытаю. Чымъ я тебе поховаю, якъ помрешъ до масници? За кожу-

шанку ничего безъ ярмарку не вторгую,—обизвався Макаръ.

— Вже й кожушанку продаваты? Я жалкувала до церкви їи надиваты, черезъ те й застудылася, що на торгъ пишла у юпчыни; рокивъ зо два гроши по шагу на неи збирала, а ты мерщій на торгъ... Потривай трохи, не поспишайся! Замість того, щобъ попыльнуваты та якихъ ликовъ у аптеци за-для хворои жинки здобути, ты мерщій — хазяйствечко збуваты, тельчку продаваты. Не надійся, не помру сплоха, ще поживу на твою голову,—дарма, що не хочешъ клопотатись.

— Охъ, ще мени про тебе клопотатись? Всякому обрыдне два мисяци зъ хворою возытись. Самъ топы, самъ вары, самъ зъ усячною...то то бъ то ще й дохторивъ та бабивъ зъ усього свиту склыкаты! Колы бъ вже тебе Господь прыймавъ, або-що, а то тилькы зануда.

— Зануда? За твоими злыднямы здоров'я загубыла. Не була бъ за тобою — не лежала бъ теперь, якъ колода. Тоби жинка була люба, покы робыла, а якъ занедужала, то й на смитныкъ здатенъ выкынуты. Гляды! спиткае й тебе лыхая годына, згадаешъ тоди Тетяну, не разъ пошкодуешъ, та не поможеться,—докоряла стыха Тетяна.

— Чы я тебе займаю? Лежы, колы лежышъ. Застудылася, занедужала, неспособна стала робыты,—про те я тебе не докоряю... Мени, може, тяжче доводытись, нижъ тоби лежаты,—видповивъ Макаръ, протягаючысь знову на лави спаты.

— Мени, легко лѣжаты? Хазяйствечко чысто пропало—хиба легко мени бачыты? Ото жъ на жердци высять непопрани мишечки,—попріють чысто одъ земли, а я жъ на ныхъ на спиль конопли брала... У льоху доси огиркы поцвилы, капуста загнылася, а я жъ и огирочки, й капусту на одробитокъ брала. Охъ, Господы! Колы бъ мене хочъ на одынъ день одпустыло—я бъ хочъ у льоху попрыбирала!... Конопли мыши доси пойилы. Мабуть уже вдосвита засвितылы,—прядуть жиночки, тилькы я лежу.

— Напрялась на свойому вику—буде зъ тебе!—обиззався Макаръ, перевертаючысь на другый бикъ.

— Чому жъ то: «буде зъ мене»? Може такы я ще одужаю, може Господь сподобыть мене ще яку сорочку спрясты!...

— Хиба на тому свити!—буркнувъ Макаръ и укrywся зъ головою, щобъ не чуты бильше жинчныхъ докоривъ.

Але Тетяна цього не бачыла: все те, що накупило на серци за довгу хворобу, все те, що передумала, пережыла вона нышкомъ за два мисяци, заворушылося теперь, закыпило, стало прохатысь геть зъ наболилыхъ грудей.

— Ты гараздъ враждуваты та судыты мене, а якъ помру, та визьмешъ другу жинку, то побачышъ, яка зъ неи тоби дружына буде, дитямъ маты, у хазяйстви робитныця!... Не шкодувала я ни здоров'я, ни спокою, щобъ свойого кутка диждаты, а вона не схоче готового добра и зберигаты... И хату, й тельчку, и кожушанку прыдбала, а вона переведе все, розпустыть, роскыда, попсуе, бо вона жъ не знатыме й не бачы-

тыме, якъ воно мени все те дійшлося...—казала Тетяна, важко переводячы духъ и що хвылыны стыскуючы долонямы розболілій бикъ.

Макаръ не обзывався, бо зразу заснувъ. Одначе Тетяна не стыхала: де-кілька разивъ кашель перепынявъ їи ричъ на пив-слови, але заспокоившысь трохы, вона вела свою ричъ дали. И чымъ бильше казала вона, тымъ дужче розгоралыся очи, тымъ бильше червонилы выскы: ця остання сповидь, здавалося не тилькы не втомляла їи, а навпакы—додала животворну сылу вмыраючому тилу. Одъ докоривъ, одъ згадокъ про мынуле жыття переповнене самымы недостаткамы та невстанною працею, вона перейшла до сучасного становыцца, смилыво зазырнула у вичи майбутности. О! вона ще не помре. Їй не можна ще вмираты: мали диты, нова хата, своя коривка—ни, годи й думаты про смерть! Вона мусыть жыты—мусыть зберегты одъ поталы те, що прыдбала циною свойого здорав'я, працею 30 рокивъ, и вона зостанеться жыты. Їй вже й за сю ничъ значно полегшало. Колы бъ не такой питъ та не такой кашель, то вона бъ вже и клопоталася помаленьку. И та маленька надія на жыття, що якось непрымитно прокралася въ сердце недужои, росла зъ хвылыны на хвылыну: ще годына—й Тетяна вже певна була, що одужае, що незабаромъ покыне тверде лижко, и знову запытыть у дужыхъ рукахъ робота.

Нарешти трохи заспокоена такымы думкамы, вона заснула.

Спала вона не довго: тильки що розвиднілося, хтось підійшовъ до їи лижка, прыдавивъ за нись и ставъ лапаты за руки та за ноги. Вона расплющыла очи. Передъ нею стояла баба Горпына, а трохи оддали ще де-килька жинокъ. Важкый духъ одъ чобитъ та кожушанокъ, холодный витерь, що врывався въ одчынени двери, прычынылы їй кашель, и вкрай стомлена имъ Тетяна, ледве преводячы духъ, одвернула одъ непроханыхъ гостей до стинки. Горпына перехылылась усимъ своимъ худымъ, высокымъ станомъ и зазырнула черезъ голову у вичи хворои.

— Потягло очи, вже й земля надъ губамы пала, — мовыла вона журливо жинкамъ, що стоялы стыха та сподивалыся, що-то баба Горпына скаже.— Руки холоднисеньки та й сама тильки-тильки що тепла,—додала вона, скидаючы ватянку.

— Вы бъ їй сорочку переминылы та подушкы пообтыралы, — пораяла молода московка у чоботяхъ на высокыхъ закаблукахъ, въ голубій ватянци.

— Навищо їи тривожыты? Помре, то однаково прийдеться переминыты, — мовыла Горпына, одначе одирвала одъ старои сорочки ганчирку, умочыла въ воду и стала обтыраты окривавлени губы, выдъ та подушкы.

Тетяна застогнала.

— За вухомъ обитритъ,—пидступыла слипенька на одно око баба.

— Воласся спуталося—боюся, щобъ не ускубнуты,—видповила Горпына.

— Та вона вже не чує; ось дайте я обитру.

— Де тамъ не чує? Адже стогне,—мовыла Горпына, вырываючи зъ рукъ слипенькой бабуси ганчирку, котру та була вже потягла до себе.

— Ось не займайте,—помре, то обмыємо тоди до-дила,—заспокоила Степаныда слипеньку бабу.

— Може вона вже й померла?—запытала пошепки Мотря.

— Ще не вмерла, а швидко помре: разъ пиде теплий духъ, а вдруге — холодный. Ось прыступить, кумо Хрысте, та подывиться,—мовыла тежъ пошепки Горпына.

Кума Хрыстя прыложила долоню до рота хвори.

— Ай справди: разъ теплий духъ, разъ холодный. Помре незабаромъ сердешна Тетяна; колы бъ хочъ встыгла порядокъ який дати.

— Треба небезпреминно, щобъ роспорядылася,—чоловикови, диткамъ, хазяйствечку який порядокъ дала,—пидхопыла баба Мотря.

— А якъ же, треба про все роспытаться... Тетяно, а Тетяно! може бъ ты який порядокъ дала?—наблызылася знову до недужои Горпына.

— Та не займайте ї!... Бачыте—лупнула очыма та й знову заплющыла. Ії, сердешній, дыхаты важко, а воны про порядокъ клопочуться, — вкынула свое слово московка.

— У тебе порады про худобу пытаты, чы въ кого, якъ помре?—накынулася на московку слипенька баба.

— Яка тамъ худоба? Скильки тієї худобы?— завважыла московка.

— Та вже хочъ и невеличка худоба, та загорьована. Цилый викъ жинка працювала,—не дойдала, не допывала, та то бъ то теперъ свою худобоньку на людську волю видаваты!—мовыла Мотря.

— Що-то й казаты? Мы не роспытаємося, вона намъ не скаже, а потимъ на тимъ свити на насъ враждуватыме, що мы їи добру та не знали, якъ ладъ даты,—додала Степаныда.

— Тетяно, а Тетяно! — допытувала тымъ часомъ Горпына хвору:—чому ты намъ не кажешъ, чому порады не даешъ? Порадь чоловікови: чы йому коривку держаты, чы може продаты, чы йому самому хазяйнуваты, чы другои матери дитямъ шукаты?

— Я ще не помру,—обизвалася черезъ сылу Тетяна.

Е, куды тобі вже, сестрыце, жыты, якъ печинки чысто потлилы!—зитхнула Горпына.

Тетяна одвернулася.

— Не хочеться помираты? Що жъ робыты! Якъ прыйде прызначений часъ, то одъ смерти ниhto не одкупыться: ни багатого, ни бидного, ни щаслывого, ни безталанного, якъ часъ його прыйде, смерть не мыне,—мовыла Горпына.

— Може бъ ще яки лики й пособылы?—запытала московка.

— Яки тамъ лики, якъ и на выду вже почорнила!—наче ажъ розсердылася слипенька баба.

— Малà Макарови й такъ утрата? Ось помре жинка, то й поховать нї-за-вищо буде, не то' що на ликы втрачаться,—мовыла Степаныда.

— Господня воля — ото вси ликы! — додала Мотря.

— Роскажы, серденько, до-дила, якъ Макарови жыты, що йому безъ тебе робыты? Чы продать коривку, чы може кожушанку, чы въ касси позычыть?—допытувала Горпына.

Тетяна повела рукою на пичъ — тамъ спалы диты.

— Вона вельть дитей збудыты,—мовыла московка.

— Ни, то вона вельть коривку диткамъ зоставыты,—мовыла Хрыстя.

— Ни, то вона такъ, зъ досады повела...

— Тш!... стала усовищаты московка: — жинка помирае, а вони заходылыся спорытысь!

— Кажы, Тетянко, до-дила, щобъ мы вси знали та твою волю вволылы, щобъ ты потимъ на чоловика не враждувала, щобъ твоя душа не печалылася: продавать коривку, чы ни? — допытувала Горпына.

— Ничого не продавать... — видповила черезъ сылу Тетяна, и дви вельки, якъ горехъ, сльозыны покотылыся по выду—упалы на сорочку.

— Не вельть ничого продаваты, — пидхопылы жинкы.

— А якъ звельшь чоловикови жыты? Чы шукаты хазяйки якъ помрешъ, чы зъ дитьмы самому хазяйнуваты?—пидступыла слипенька баба.

Тетяна знову повела рукою. Бабуся не побачыла и знову запытала:

— Адже бачышъ—рукою повела; тильки-тильки що не скаже: «мени однаково: якъ хоче, такъ хай и жыве, абы дитокъ до ума довивъ», — видповіла за Тетяну Хрыстя.

— Господь їи Мылосердний зна, навищо вона рукою повела, що въ неи на думци? Колы бъ сказала, то було бъ найкраще,—завважыла Мотря.

— Охо-хо-хо! Царыце Небесна, святыи Мыколо, угодныкъ божый! Чы жыва наша зозулечка, а чы прысвятылася бидна голивонька?—запытала увиходячы та бабуся, що вже 12 рокивъ поспиль на богомилля ходыть. — Прощай же, прощай, сестрычко! Просты мене, просты насъ усихъ, моя горлычко! Не заносъ гнива на насъ на той свить, помолыся за наши гришни души передъ престоломъ господнимъ!—мовыла вона дали, прыступаючы до лижка Тетяны та укланяючысь навмырущій ажъ до самои земли.—Диточки жъ мои, чаеняточка! Вы жъ не думаете й не гадаете, яка васъ, сыритокъ, доля чекає. Пидходьте пидъ матерынське благословеніє—хай васъ ненька риднесенька на все добре благословыть!—заклопоталася бабуся.

Дивчына заголосыла на всю хату и стала злазыты зъ печи, а хлопецъ, зъ пырогомъ въ одній руци и шматкомъ кныша у другій, ще мицнише прытульввся до печи. Бабуся злизла на пиль стягла хлопця зъ печи й поставыла передъ матир'ю поручъ зъ сестрою.

— Пидступыся й ты, Макаре, до жинкы,— ты може найбильше выненъ передъ своєю дружыною: хай

вона тебе поблагословить, — звернулася бабуся до Макара, що саме увійшовъ.

Макаръ підійшовъ слухняно до лавы.

— Просты мене, Тетяно!—мовывъ тыхо Макаръ и, вперше за всю хворобу жинкы, заплакавъ. Тилькы теперь, въ ци останни хвылыны жыття їи, серце його боляче забылося, тилькы теперь цилкомъ зрозумивъ винъ, яке горе спиткало його. Не тилькы слухняный, терплячый робитныкъ, супруга у ярми, покидає його,— єдына блызка йому на всьому просторому свити людына йде одъ його, и ниhto ничымъ вже не замистыть йому того серця, що былося, болело, радило на протязи трохы не 20 рокивъ спильно зъ його власнымъ серцемъ.

— Просты мене, Тетяно! — мовывъ винъ удруге, прыпадаючы до жинкы.

Облычча Тетяны перекосылося — вона шыроко одкрыла очи.

— Двери... дыхаты... простогнала вона.

— Видчынить дужче двери!... Верхъ одтулить!— заклопоталась жинкы.

— Господы! якъ їй, сердешній, важко дыхаты!— тяжко зитхнула Хрыстя.

— Ще бъ не важко було, якъ печинкы чысто потлилы.—

— Благословы жъ, Тетяно, дитокъ та чоловіка!—прыступыла знову богомильна бабуся.—Глянь, Тетяно: дружина й диточки твои передъ тобою!

Тетяна глянула на дитей...

— Поблагословы жъ ихъ, галочко!—мовыла ще разъ бабуса, пидіймаючы ослабилу руку хвори.

Тетяна зъ велькою сылою протягла дали руку й поблагословила невельчкымъ хрестомъ голивки дитей та чоловіка. Жинкы стали утыратъ нышкомъ сльозы.

— Охъ! якъ же вона важко дыха! Ачъ! наче рыбына безъ воды, — промовыла Хрыстя, зазыраючы черезъ московчыне плече на Тетяну.

— То вона вже кончається...

— Охъ! пропустить мене,—я боюся!—кынулася московка до дверей.

— А порядку такы не дала!—нагадала Мотря.

— Хиба доси порядку не дала? — здывувалася Горпына, тилькы теперь повернувшись до хаты, бо, впевнившысь, що Тетяна не доживе й до вечора, вона покынула жинокъ биля хвори, а сама побигла на хутирь чавунивъ на окрипъ добуваты, и весь останній часъ не була въ хати.

— А ни пары зъ усть, весь часъ мовчала,—мовыла Мотря.

Горпына поставыла чавуны на лави й зазырнула у вичи Тетяни.

— Вже одходыть! Якъ такы можна отаке допустыть? Стылькы народу було, та то й не допыталыся ничего. Колы бъ хочъ на часыну опам'яталася,—заклопоталася Горпына и прыдавыла Тетяну злегенька за нись, щобъ та прокынулася ще хочъ на хвылыну для жыття та дала бажану пораду.

Замисть видповиди Тетяна у останній разъ зитхнула,—й вылетела душа легенькою парою зъ наболилыхъ грудей...

— Померла! Хочь пытай, хочь не пытай — вже не скаже ничего, — мовыла Горпына, закрываючы вѣи помершою.

— Царство Небесне! Вичный покой! — перехрестылася богомильна бабуся и стала передь иконамы быты поклоны.

Жиночки тежъ повернулись до иконъ и стали молытысь за упокій новопреставленои рабы божой Тетяны.

— Чы нема у тебе п'ятакивъ?—звернулася Горпына до Макара.

Макаръ вытягъ изъ скрыни хустку, розвязавъ вузлыкъ, въ котрому було зав'язано два карбованця бумажкамы та трохи мидякивъ, и подавъ два п'ятакы Горпыни.

— Чы є окрипъ?—запытавъ хтось изъ жинокъ.

— Треба обмыты, помы тепла, а то потимъ ни ногамъ, ни рукамъ рады не дасы, — завважыла Мотря.

— Окропомъ не клопочиться: два чавуны до себе въ пичъ ще вдосвита засунула, а це ось ци чавуны наллю та посуну. Роздягайтесь, жиночки! Вытягай, Макаре, сорочку та запаскы про смерть, та лагодысь йихать у городъ по горилку та по хусткы, а ты, Мотре, попрохай Гарасыма, щобъ сповистывъ батюшку,—почала даваты порядокъ баба Горпына.

Гарасымъ згодывся не тилькы сповистыты батюшку, але умовытысь про похоронъ, поторгуватысь за «вангеліе», хоругвы, за прычть, за коней, а ця справа була далеко не легенька, бо цилкомъ залежала одъ настрою пан - отця Ардаліона; настроій же

залежавъ одъ рижныхъ выпадкивъ, а найбільше видъ «характера» тыхъ бисивъ, що доводилось батюшци выгоныты зъ «одержимыхъ» парафіянъ. Иноди траплялося таке слухняне, покирлыве, навить дурненьке бисенятко, що досыть було батюшци добре нап'ястися та трычи крыкнуты «проклинаю», «заклынаю», щобъ воно пидобгало хвистъ та втекло безъ висты; иноди жъ траплявся такий упертый та лукавый, що пан-отець ажъ упріє заклынаючы, й тилькы черезъ добру годину такыхъ прокльонивъ, що ажъ волосся пидводиться на голови, нечыста сыла покидає свою жертву, але тутъ-то й чекає пан-отця горе. Збентежений зъ свого першого прыстановыща бись перескакує, не довго думавшы, въ просторый утрунокъ пан-отця й починає тамъ хазяйнуваты, якъ у себе въ пекли. Даремно сылкується пан-отець затопыты биса оковытою—нечыста сыла вырынає наверхъ, якъ пир'ина и выявляється то неподобающымы словесамы, то якымы-небудь прыкрымы вчынкамы. Довго дывувалыся, довго сердылыся парафіяне, але якъ прочулы одъ самого батюшкы, яка йому прыгода трапляється, якъ розибралы, що то нечыста сыла сквернословыть устамы ихъ пастыря, що то лукавый бись управляє сердцемъ його, то заспокоились и стали терпляче сподиваться того часу, колы нечыстій сыли обрыдне самій коверзуваты. Правда, якась недобра душа донесла нарешти куды слидъ, и батюшку змыстылы рокивъ черезъ два, але въ той часъ, колы Гарасымъ увиходывъ у батюшчыни горныци, пан-отець саме борыкався зъ бисомъ Солопіи, котру прывозылы за три дни до смерты Макарыхы, и Гарасымъ видразу спостеригъ по

облыччу матушки, по заплаканымъ очамъ наймычки, а найбільше по духу одъ монопольки, що безталанному пан-отцю Ардаліону неперельвки.

Добру годину довелось Гарасьмови посидити въ кухни, поки пан-отець пообидавъ та вийшовъ.

— Чого треба? Чого прыйшовъ? — запытавъ отецъ Ардаліонъ Гарасьма.

Глянувъ Гарасьмъ на батюшчынъ нись скоса та й зитхнувъ сердешный.

— Чого прыйшовъ?—гукнувъ удруге батюшка.

— Макарыха Богови душу виддала, такъ найпокорнише вашои мылосты прошу прыйихать.

— Яка це Макарыха? Якъ фамилія? Яка Трохымыха?—перехопывъ ричъ Гарасьмову батюшка.

— Макарыха,—поправывъ Гарасьмъ.

— Фамилія? Фамиліи пытаю! — крыкнувъ не своимъ гласомъ пан-отець.

— Хвамылія...прывище? Та...якъ їи...та я...просты Господы, забудся...

— Якъ забудся? Якъ забудся? — ще дужче закрычавъ батюшка.—Ты въ шынкъ, по горилку прыйшовъ? Геть зъ моеи хаты, п'яного! Выпывъ квартиру, та тоди до батюшки зъ порожними рукамы.

— Хочь и заприсягты, батюшечко, и рисочки въ роти не було... И въ заводи немає горилки дома... Хиба бь я...

— Геть! Вонъ! — перепынивъ отецъ Ардаліонъ Гарасьма й хотивъ ще ногою тупнуть, та якось схытнувся.

— Ардаліоша! Ардаліоша! Не сердься-бо! — мовыла несмиливо матушка.—Це мабуть, чоловіче, чы

не Грабенкова померла? — звернулася вона до Гарасыма.

— Еге жъ, еге! — зрадивъ Гарасымъ. — Грабенкова, вона.

— То - то й є! Грабенкова! — мовивъ гостро батюшка. — А де дытына? де кумы? — крыкнувъ ни зъ того, ни зъ сього отець Ардаліонъ.

Гарасымъ настановивъ вуха...

— Де дытына? — крыкнувъ ще дужче батюшка.

— Тебе, Ардаліюша, ховаты, а не хрестыты запрохує чоловікъ. Грабенкова, серце, померла, — заступылася за Гарасыма матушка.

— Ага! Грабенкова померла? — нарешти розибравъ батюшка.

— Еге жъ, еге... Грабенкова, сьогонди померла... Просымо васъ найпокорнише поховаты їи.

— Не хочу я їи ховаты. Не хочу, тай край. Такъ и перекажы: казавъ батюшка, пан - отець Ардаліонъ, що не хоче ховаты Грабенковой... Де вона говила? Въ манастыри? Хай же їи й ховають монахи. По чимъ я знаю, якъ вона говила? Може вона замистъ церкви въ шынку сыдила. — Не хочу я такихъ свинеи ховаты. Свій храмъ тилькы що не завалыться, прычтъ духовный тилькы що зъ голоду не погыбає, а вы свои мидякы монахамъ видаєте! Скильки вы даєте батюшци за требы? Шагы! А якъ я тилькы прызначывъ за сповидъ вашои богомерзкой души по 10 к., такъ вы вси въ манастырь побиглы говиты? Не хочу жъ, колы такъ, васъ ховаты...

— Вашои мылосты, батюшечка, прохаю, не гнивайтесь на новопреставлену — може въ неи справди

не було гывенька на сповидь. Зробить божеську ласку—поховайте їи безъ сердца.

— А скільки дадутъ за похоронъ? — запытавъ трохы мылостывише отецъ Ардаліонъ.

— Звистно, люде бидни—якъ спроможуться, такъ и подякують вамъ,—мовывъ обережно Гарасымъ.

— Менше одъ двоохъ карбованцивъ не визьму, а за вангеліе, хоругвы, прычтъ особо. Та щобъ добрыхъ коней прислалы, чуешъ?

— Чую, чую, батюшечко! Тилькы не въ гнивъ вамъ буде, що скажу: поховайте їи за полтыннычка, зробить божеську мылость, люде бидни...

— Ты на торгъ прыйшовъ? — крикнувъ батюшка, ажъ шыбы въ викнахъ забряжчалы. — Два карбованци, ни копійкы менше.

— Хай вже и два карбованци, тилькы щобъ за вангеліе, хоругвы и прычту вже не платыты...—уклонився нызенько Гарасымъ.

— Такъ ты ще торгуватись? Геть пишовъ! Не хочу я ніякъ васъ ховаты. Якъ собаки пропадайте! До монахивъ идить. Маршъ!—розсердився ще дужче батюшка.

— Колы жъ звелыте коней присылаты?—запытавъ похмуро Гарасымъ.

— За коней пытаешъ, а про гроши мовчышъ? Знай, що у-набиръ я не ховатыму. Мени нема дила, що Грабенка, чы якъ його тамъ, злыдни пойилы—мени гроши щобъ булы зразу, а якъ не дадутъ впередъ, то я назадъ пойиду—такъ и скажы тамъ. Чуешъ?

Грыцько все добре чувъ. Кримъ того, винъ бачывъ, що упертый бисъ Солопіи тилькы що почавъ

коверзуваты, и колы Гарасымъ протягне свою розмову зъ пан-отцемъ дали, то нечыста сыла добавыть до двоухъ карбованцивъ ще мирку пшеницы, кварту горилки або крашанокъ, и бильше не змагався.

— Чую! чую! — покирлыво видповивъ Гарасымъ, и уклонившысь нызенько батюшци й матушци, по-дався геть зъ кимнаты.

III.

Иванъ Крыворотько запригъ свою шкапыну й пидйихавъ до Макаровои хаты. Макарови зоставалося тилькы систы та йихаты въ городъ за покупкамы; одже довго ще не сидавъ винъ, довго блукавъ то по надвир'ю, то по хати, довго роздывлявся по всихъ куткахъ, наче чого шукаючы. «Зъ чымъ йихаты въ городъ? Що продаты?» — пытавъ винъ себе, у-десяте зазыраючы у порожню хыжу. Але скильки не прыгадувавъ, скильки не дывывся — и на очи, й на думку спадала раз-у-разъ колы не кожушанка, то тельця. Кожушанка - тельчка! Тельчка - кожушанка! — проносилось у голови, а на серци становылося все тяжче. Шкода кожушанку продаваты — жинка до церкви не надивала, дочки прыберигала... а ще шкоднише тельчку видаваты...

— Чы ты у лиси заблудывся, чы голову загу-бывъ? — крыкнувъ йому Иванъ.

— Зразу, зразу йиду, — мовывъ Макаръ и, на-решти ухопывшы зъ одчаемъ кожушанку, сивъ у сани.

Люде почалы вже зъ торгу розйиздытысь, проте кругъ Макара зъ новою кожушанкою на рукахъ зи-

бралось чымало жинокъ та чоловикивъ. Коженъ бравъ кожушанку, розглядавъ їи зъ усихъ бокивъ, коженъ бажавъ купыты, але дававъ «по своихъ достаткахъ» такъ мало за неи, що Макаръ выривавъ зъ серцемъ кожушанку и йшовъ дали. Дали обступалы його знову люде, знову роздвлялися, роспытувалы, божы-лься й нарешти давалы ще меншу цину.

Вкрай розсердившысь на купцивъ-голоту, а найбільше на саму Тетяну, що померла не дождавшы ярмарку, Макаръ пишовъ до саяней. Тамъ стара, ажъ сыва, кобыла працювала беззубымы яснами надъ обемкомъ соломы. Макаръ штовхнувъ зъ пересердя їи въ боки, крыкнувъ не знать навищо: «стїй, проклята», вырвавъ зъ роту солому, ударывъ мотузьянымъ батогомъ и повернувъ оглобли до-дому. Винъ певень бувъ, що на хутори ниhto його не вызвольтъ, бо у такихъ людей, якъ и винъ, тилькы хиба в-осены, до оплатокъ, поводиться копїйчына, а дукари дбають тилькы про себе, — але не зважывся й виддываты у пив-цины ту кожушанку, що далася такъ гирко.

«Якось-то буде... Люде щось прырозуміють... Не зостанетя жъ Тетяна непохованою», — розважавъ винъ себе, покы кобыла помаленьку тюпала до-дому. «Може й батюшка поховае безъ грошей—тоди я за прыпасени гроши труну справлю, а останне — якъ Богъ дастъ»...

Але дома дожыдала його недобра звистка про пан-отця Ардаліона: меньше одъ двохъ карбованцивъ за самый похоронъ батюшка не схотивъ узаты! Сивъ Макаръ край столу, схыливъ свою голову на згор-

нути руки—ніякъ соби рады не дасть. Що робыць, де дистаты грошей, колы навить и въ касси нема! Звернутысь до Афанасія Петровыча Карпенка? Не позычыць и той за спасыби: доведеться хочь землю пидь застанову виддаваты, хочь на таки одробиткы згожуватысь, що й лито святе за його роботою пропаде. Куды звернутысь? Де дистаты грошей? — вдесяте пытавъ себе Макаръ, дывлячысь, якъ жиночки пыльнують бия бездыханного тила. И справди, жиночки одна одну попережалы, одна передь одною хапалыся выказаты у рижныхъ дрибныцяхъ свою повагу цьому тилу. Доки це тило було живе, кожна зъ сусидокъ хочь и рада була зробыць яку полегкить, та не мала часу, а иноди не знала, якъ пособыты; за часъ хворобы тилькы знахарка хибя, трохы ликаръ, а може трошечкы й фършалъ, а найпаче самъ Господь Мылосердный мигъ пособыты недужій. Зъ тіеи жъ хвылыны, якъ Господь прыйнявъ душу, якъ Тетяна на-викея заплющыла очи, зныкла рижныця мижъ знахаркамы, ликарямы та простымы людьмы, и выступылы певни, всимъ видоми, для всихъ однакови обов'язкы «живыхъ» до «мертвои». Тетяна, якъ жыва людына, мала своихъ ворогивъ, своихъ друзьякивъ; Тетяна, якъ мрець, — однакова до всихъ: душа їи скинула ти кайданы, що прымушувалы їи иноди нышкомъ зитхаты, иноди у-голосъ тужыты, а иноди навить зло чыныты такимъ самымъ закайданенымъ людямъ на земли, якъ и вона. Тетяна скинчыла вже свою подорожъ; терній не колотыме бильше їи нигъ, и вона не зазихатыме бильше на чуже добре, якъ на пидстилку пидь скривавлени ноги, ни хто не заважа-

тыме йи бильше на дорози, ништо не штовхатыме йи й вона въ свою чергу не пхатыме сусида въ канаву.

Одначе це тило, ци тяжки кайданы—не хымера, не выгядка: Господь звеливъ йому родытыся, росты, жыты, хоруваты, за-рады цього тила доводылося на протязи жыття не разъ кривдыты навить душею, и теперь душа, хочъ и выйшла зъ тила, але ще не покынула його: тры дни литатыме вона поблызу бия його, дывытыметься на його й пыльно стежытыме, яку пошану виддадутъ йому в-останне люде.

Жиночки не шкодувалы працы, але богомильна бабуся клопоталась найдужче, якъ бы краще знаядыты новопреставлену на той свить. Сама вона й сорочку зав'язала, сама запаскы оправыла, сама й очипокъ надила, и Макаръ, сыдючы тутъ, середъ заклопотаныхъ жинокъ, на хвылыну навить забувъ про свое горе, про те, що то пораютыся люде бия його мертвой дружыны.

— Чому ты въ городъ не йидешъ? — ажъ сплелася рукамы баба Горпына, вносячы видра зъ водою.

— Ни зъ чымъ йихаты, — видповивъ Макаръ, пидводячы свою зажурену голову.

— Адже у тебе є два карбованци?

— Що тыхъ два карбованци? Батюшци та прычту заплачу, а покупокъ ни-за-вищо справыты...

— Та вже жъ безъ труны не обйдешся,—обизвалася наче зъ сердцемъ слипенька бабуся.

— Та не обйдуся,—сумно мовывъ Макаръ.

— Вже часъ робыты труну, а у тебе ще й дощокъ нема,—нагадала знову слипенька.

— И самъ знаю, що часъ вже труну робыты, такъ немає грошей... Хиба купыть дощокъ, а бачуши десь може розстараюся?

— Хиба самыхъ дощокъ треба? Ще въ тебе ни платкивъ, ни свичокъ, ни меду, ни горилкы,—нагадала ще разъ слипенька бабуся...

— Пиды ты зразу до Карпенка та попрохай позычыть 5 або 6 карбованцивъ. Визьмы й кожушанку зъ собою; продавать не продавай, бо покійныця не велила, а пидъ застанову можешъ виддаты,—пораяла Горпына.

— Не позычыть Карпенко: я до його звертався колысь, такъ не давъ,—мовывъ Макаръ.

— Не позычыть, то не пидемо красты. «На нема й суда нема». Якъ не розстараешся нигде грошей, то й покійныця выбачыть. Що робыты, якъ нема чымъ пом'януты!—помолымося за їи душу та й розійдемоя,—обизвалася Мотря зъ печи, де вона збирала у мишокъ суху пашню.

— Иды жъ швыдче до Карпенка, — пораяла вдруге Горпына, очевыдячки не згожуючысь, якъ и вси останни жинкы, зъ Мотрыною порадою: «помолыться за душу Тетяны та й розійтыся»...

— Карпенко саме прыйхавъ зъ города, — напевне вторгувавъ за пшеницю,—вкынула свое слово Хрыстя.

— Уклонься йому, попрохай його гарненько, то винъ такы може уважыть хочъ на сыритъ,—додала Горпына.

Макаръ мало надіявся на Карпенка, але слухняно пидвився й выйшовъ зъ хаты.

А тымъ часомъ жиночки скинчылы убрання новопреставленои, пиднялы їи й перенесли на лаву. Въ ту саму хвылыну золотый промине зимового сонця пробывся кризь виконце надъ лавою, загравъ на парчевому очипку Тетяны, перескочывъ дали й зупынывся на гурти жинокъ, що стоялы наче скам'янили биля покійныци. Ни слова, ни зитханья не вырвалося зъ усть жинокъ, але дывне дило! вси певни въ цю хвылыну стали, що можна иноди людямъ розумитися безъ сливъ, що бувають годыны, колы души живыхъ людей еднаються безъ допомочи тила, и що теперь саме якась невидома сыла прыкувала ихъ усихъ биля Тетяны, пройняла, стыскала серця, видбылася въ неясній, але едыній для всихъ думци: «вси мы однакови люде, всихъ насъ чекае однаковый кинецъ—домовына». И зныклы пидъ впливомъ цієї думкы вси недобри спогады, вси недобри бажання; навить по завжды хмурому обыччю слипенькой бабуси промайнуло щось краще, нижъ навить ухмылка непорочнои дытыны.

— Сестрычкы жъ мои! я ще доси дытыны не годувала!—опам'яталася перша Мотря.

— А я обидать не варыла!—згадала Хрыстя.

— Ходимъ уси до-дому: управылыся биля покійныци, а баба Горпына хай тутъ пораються до вечора; надъ вечирь знову прыйдемо вси,—мовыла богомильна бабуся.

— Треба ще й бабы Горпыны запытать,—може имъ сумно самымъ зоставатьсь,—заклопоталася слипенька.

— Идить, идить—я не боюсь, а сумуваты николы, бо дила ще багацько, — заспокоила Горпына

жинокъ, котри зъ охотою побиглы зразу до-дому, де ихъ давно нетерпляче сподивалыся то голодни диты, то коровы, то свыни...

Горпыни справди николы було сумуваты: на неи цилкомъ поклався Макаръ, їй доручывъ и печыво, й варыво, и дитей, и тельчку; кримъ того Горпына доброхитно взяла на себе й новый обов'язокъ—здобути грошей для Макара, якъ що винъ не розстарається у Карпенка. На витерь пущене Мотрею слово: «помолымося та й розійдемося» не йшло у неи зъ головы. По давно заведеному звичаю ни одынъ хуторянынъ не йшовъ на той свить безъ допомоги бабы Горпыны. Иноди їй доводилося де-чымъ пособыти хворому ще який часъ пожыты на цимъ свити, иноди—часомъ ранише вмерты, але писля смерты Горпына становылася биля печи й вымагала видъ родычывъ завжды найкращого доклада до стравы, щобъ люде потимъ не судылы за помынки. У Макара не було ще ничого уготовленого, й ця думка не давала Горпыни спокою. Чымъ вона частуватыме, що вона подаватыме на стиль людямъ, якъ Макаръ не купыти ни меду, ни сала, ни оліи?—невже справди доведеться, якъ казала Мотря, «помолытыся та й розійтыся»? «Доведеться мабутъ самій бигать по хутори та позычаты грошей!»—клопоталася вона сама соби, нетерпляче вызыраючы у виконце Макара.

Нарешти прыйшовъ и Макаръ.

— А що? розстарався? — нахынулася на його Горпына.

— Не давъ,—хмуро видповивъ Макаръ.

— Не давъ!? Що жъ винъ каже?

— У позыку, каже, не дамъ. Кожушанку у за-
станову тежъ не визьму, а якъ треба грошей, то
продай кожушанку, або тельчку, то й я забезпече-
ний буду, и ты не думатимешъ про гроши.

— Скільки жъ винъ дає?

— За кожушанку 3 карбованця, а за тельцю
10 карбованцівъ.

— 10 карбованцівъ за тельцю? — скрыкнула
Горпына.—Та хай винъ не дижде, проклятый, поми-
раты,—отаку тельчку та за 10 карбованцівъ хоче
взяты!... Пожды жъ трохи, я побижу по хутори—мо-
же й настягаю яку десятку, — мовыла вона дали й
побигла въ ту жъ хвылыну зъ хаты.

Макаръ сивъ на ослинци. Недавня розмова зъ
Карпенкомъ ще виразнише впевныла його, що кому
скрутно жыты, тому ще скрутнише помираты, але
порада Мотри тежъ не сходыла зъ думкы. «Помолю-
мося за новопреставлену та й розійдемося: хай по-
кійныця выбачає». И справди, невже та сама Тетяна,
що стилькы разивъ не дойдала, не допывала, що
прыйняла стилькы горя не разъ, шкодуючы потратыты
якого мидяка, що за вси часы своєї хворобы не за-
довольныла свого бажання выпыты чарку горилкы, не
выбачыть йому теперь, писля смерты, колы винъ по-
ховає їи безъ горилкы, безъ платкивъ, колы винъ не
справыть обида?...Макаръ глянувъ на жинку. Обмыта,
прычисана, Тетяна лежала въ билій сорочци, въ но-
выхъ запаскахъ.

Мицно склеплени очи, сциплени губы не зми-
нылы звычайного выразу покирности въ їи обыччю;
далеко бильше вражиння зробылы на Макара складени

на грудяхъ руки. Тилькы хиба на вельке свято, сыдучы биля виконця та балакаючы зъ сусидкамы, складала вона такъ свои стомлени руки. Чы не свято прыйшло й сьогодни для неи? Що жъ було у такимъ рази за жыття, яки то byly будни?

Ось—прыгадується йому—стоить вона поручъ зъ нымъ передъ вивтаремъ. Люде звелы ихъ, поставылы на рушныку, не пытаючысь «чы до любовы»; ни одного слова про вирне кохання, ни одной клятвы... Проте вона дывыться смилыво у вичи молодому, облыччя палае здорыв'ямъ, дуже тило стоить—не поколыхнетъся, ни одна потаенна, зрадлыва думка не промайне въ голови—вона певна, що зробыть усе, що вымагатыме видъ неи жыття, вона знае, що зуміе пособыты тій дружыни, зъ котрою Господь еднае їи въ цей часъ, и благае у Мылосердного тилькы—здорыв'я.

Ось, трохы наче зморена, зблиднила, але не меньше певна въ соби, Тетяна наймається въ економію за куховарку. «Чы подужаешъ двичи на день дижу выкынуты?»—пытае їи въ контори пошепки Макаръ. «Треба тому дужаты, хто хоче свою хату маты»,—весело видповидае вона, и 5 рокивъ поспиль выкыдае по 4 пуды хлиба що-дня.

А ось вона, ще бильше змарнилая, стоить передъ манисенькою трункою своєї першой дочкы. Облыччя їи смутне, зъ очей ллються гарячи сльози матери, сердце болыть, щемыть за цымъ манисенькымъ тиломъ дочкы, але заревла пидъ викномъ хазяйска корова, й Тетяна спишно втырае сльози й бижыть

зъ дїйницею на двирь: нема тому часу сльозамъ волю даваты, хто хоче свою хату маты!

Нарешти вона въ давно бажанїй хати, въ «своїй» осели. Новенька, била хата ажъ сяє на сонци; чысти, якъ сльоза, виконця наче усмихаються, молоденьки вышенькы заглядають своїмы свижими зеленымы ви-тамы у саму хату... Чого тилькы у самои господаркы побильшало зморшкивъ на выду, позатягло кари очи? чого нахылывся высокій гнучкый станъ? Похылывся станъ та й не выправлявся, але Макарь того доси не прымичавъ. Тилькы теперь, колы смерть розпра-вила все тило у весь зристь його, тилькы теперь, угледившы незвычайно спокїйне облыччя своєї дру-жыны, зрозумивъ Макарь, якъ тяжко далася Горпыни й хатка, и садокъ, и половенька тельця, якимъ тя-гаремъ лежалы на жинци щоденни турботы...

И то бъ то цьому замореному роботою, попсо-ваному недоглядомъ та хворобою тилу не видаты ще «останньои» пошаны? вкынуты його у яму, якъ непо-трибну ганчирку, закыдаты землю й за-рады 5—6 карбованцивъ позбавыты доброго спогаду людського? допустыты, щобъ душа жинкы по земли блукала по-мынокъ-панахыдъ бажала, щобъ вона на тимъ свити, якъ и на цимъ горювала? Крый, Маты божа! «Наго-рювалася, натомылася, дружино моя, на цимъ свити— пороскошуй же та заспокойся писля смерти!—мымо-воли вырвалося зъ усть Макара. — «Не велила ты мени продавать ничего — отже продамъ, Тетянку, и кожушанку й тельчку, абы видбуты помынкы по то-би»,—додавъ винъ, пидводячысь зъ ослинца й цилуочы

холодный, якъ крыга, лобъ жинкы й їи згорнути руки.

— Тры карбованци ледве настягала: на собачому хутори сами злыдни. То було жыты скрутно, а теперь и померты по хрыстьянському звычайу не можна. Чы ты чувъ, що батюшка ще четвертака набавывъ? Оце тилькы що повернулысь одъ його Присчыни кумы, такъ винъ черезъ ныхъ переказувавъ, щобъ ты ще поверхъ карбованця четвертака давъ,— перебыла Горпына Макарову розмову зъ жинкою.

— Спасыби за гроши!... якось обїдусь,—видповивъ Макаръ, одходячы одъ лавы.

— Беры—не заваляються!—пораяла Горпына.

— Мени однаково ціеи троячкы мало...

— Сама знаю, що мало. Такъ куды жъ ты?

— До Карпенка, — видповивъ уже въ синяхъ Макаръ.

Горпына сховала карбованецъ за платокъ зав'язала дрибни гроши у вузлыкъ, сховала ихъ за поясъ и стала знову поратись биля печи. Теперь вона певна була, що Макаръ щось прырозумивъ, що помынкы по Тетяни будуть до дила, и стала наготовляты то пляшкы, то барыльце, то горщатка Макарови въ городъ. И справди, незабаромъ прышовъ зъ Макаромъ Карпенко оглядаты тельцю, чы немає якого з'яну.

Горпына выбигла на двиръ.

— Ось бачъ, сыну, рижокъ збытый! — мовывъ докирльво Карпенко, запымитывшы щось на рижку.

— То що?—засміялыся чоловикы, що саме нагодылыся.—Хиба ты зъ рога доитымешъ?

— Ничого, люде добри, сміятыся! Хочь и не зь рога доитыму, а все жь тельчка не по форми.

— Скільки жь винь тоби дає за тельчку?— запытавъ Макара сусида.

— 11 карбованцивъ!—зитхнувъ Макарь.

— 11 карбованцивъ за таку тельцу?!

— Бога бійся, Опанасе!—не втерпила Горпына.

— 11 карбованцивъ дає та ще й тельцею ганблює!—додавъ якийсь чоловікъ.

— Я не ганблюю, я кажу тильки, що тельчка не по форми...

— Горе мое тяжке, що у мене грошей нема, а то бь я ціси тельци тоби не пустывъ,—обизвався хтось зь гурту.

— Отакъ бы й я: зразу давъ бы за неи 20 карбованцивъ,—мовывъ другый чоловікъ.

— Охотныкивъ багацько, а купцивъ мало. Гуртомъ не спроможетея тельци купыть, а въ моій кышени хазяинуєте, —звернувся Опанасъ до людей.—А ты, Макаре, колы хочешъ буты сватомъ, то скынь четвертака,—мовывъ винь до Макара...

— Це за ригъ, чы що?—запытавъ Макарь.

— За рижокъ, за рижокъ... хочь скынь четвертачка, хочь одробы який день...

— Хай ты не диждешъ помираты! —крыкнула на все село Горпына.—Чоловикови отаке горе, отакый случай трапывся, а винь и Бога не боиться.

— На все воля Господня: Макарови прыпавъ случай продаты тельчку, мени—купыты, и ничымъ я Господа Мылосердного не гнивлю. Я прыйшовъ, Ма-

каре, по твоїй просьби твоє добро купуваты, а колы мене люде на твоєму дворыщи зобиждають, то я й пиду соби зъ Богомъ, одійду одъ гриха безъ клопоту,—мовывъ Карпенко, простягаючысь до воритъ.

— Завищо жъ вы на мене розсердылыся, диду? Я жъ вамъ ничего не казавъ. Чы звелыте одробыть за рижокъ, то й одроблю. Выймайте гроши, берить тельцю—хай вамъ Богъ помагає!—завернувъ Макаръ Карпенка.

— Хай буде по твоему!—згодывся Карпенко.—Тилькы шукай кращого налыгача, бо цей зовсимъ плохенькый!

Макаръ побигъ за налыгачемъ. Карпенко вытягъ з - за пазухы платочокъ и ставъ одличуваты гроши. Чоловики обступылы його зъ усихъ бокивъ и мовчки дывылыся, якъ винъ выбиравъ найбишшъ потерти бумажкы. Нарешти Макаръ одвзавъ тельчку й передавъ налыгача Карпенкови. Афанасій Петровычъ пидставывъ прыкрыту полою свытки руку, взявъ налыгача, перехрестывся й вывивъ тельчку зъ двору.

Довго стоявъ, довго дывывся Макаръ їй у-слидъ, и очи затуманылысь сльозамы: остання надія диждаты коривкы — тягла, статы хазяиномъ зныкла геть зъ сердца, якъ побачывъ винъ порожни ясельця.

IV.

На третій день поховалы Тетяну. Хочъ и безридна була покійныця, проте знайшлыся таки добри люде, що потужылы надъ могилою. Богомильна бабуся

такъ хороше прымовляла до «сусидочки», що навить де-яки чоловики нышкомъ сльозы втыралы.

Макаръ кынувъ першу жменю земли. «Важка земля тоби, дружно моя, на груди ляже, а ще важча туга мени на сердце паде. Сумно тоби, одынокій, у домовыни буде лежаты, а ще сумнише мени зъ дитками буде безъ тебе жыты. Доведеться намъ и чорну сорочку носыты й на тще-серце спаты лягаты... Та ни пошаны, ни порады, ни ласкавого словечка твоимъ сыриткамъ бильшъ не прочуты», — мовывъ смутный безъ краю Макаръ, зазыраючы у глыбоку яму, на дни котрой билила труна. Жинкы заголосылы.

— Не слидъ,—ставъ увищаты отецъ Ардаліонъ,— надъ могылою плакаты: смерть одъ Бога, и нічого надъ мерцямы голосыты.

Жинкы затыхлы й стали закыдаты жменямы мерзлой земли труну. Незабаромъ закыдали яму, насыпалы невелику могылку, вкопалы маленький дощаный хрестыкъ и пишлы на обидъ до Макара.

Зразу пияса обиду пан - отецъ Ардаліонъ и прычтъ пойихали, за ними у-слидъ розійшлася бильша частына людей, и тилькы гуртокъ жинокъ зостався на ничъ стерегты Тетяныну душу.

Вси хуторяне, цилкомъ задовольнени помынальнымъ обидомъ, подякувалы Макарови та Горпыни й розійшылыся по домахъ до своего хазяйства. Выйшовъ бувъ и Макаръ до своєї загороды, видчынувъ двери, подывывся - подывывся, зачынывъ двери, зав'язавъ мотузкомъ, пидійшовъ до круглыхъ ясель, де завжды у-день стояла тельчка, та й зитхнувъ, сердешный. За кымъ бильше заболело сердце його у цю хвылыну?

Чы опустила хата, чы опустили двoryще нагнало та-
кый сумъ,—винъ бы й самъ не мигъ сказаты, але
добре розумивъ, що теперъ винъ бильше не хазяинъ
своеи хаты, не батько для своихъ дитей, що прый-
шовъ кинецъ не тилькы його невеличкимъ надіямъ,
але навить його самостійному жыттю. Винъ не упра-
вытыся самъ зъ дитьмы малымы, винъ не вміе ни то-
пыты, ни варыты — доведеться шукаты десь другои
жинкы; а хто жъ згодытыся пакуваты свои лита мо-
лоди за литнимъ та ще й биднымъ удовцемъ зъ дво-
ма дитьмы? Оселытыся якась стара жинка въ його
хати, поверне все жыття на свій зразокъ, докорятыме
дитей кожною выпраною сорочкою, шматкомъ спече-
ного хлиба, и винъ не вильный буде ничого зминаты,
бо справди, чымъ заплатыты винъ цій чужій людныи,
що згодытыся робыты на чужыхъ дитей, на чужому
хазяйствы?

Колы бъ хочъ коривка була,—вона бъ не сміла
прынаймны вважаты його за «голоту», вона бъ не
сміла докоряты його «злыднямы», «черствомъ хли-
бомъ», вона вважала бъ його за хазяина. И для чого
винъ продавъ половеньку? Хай бы люде розійшылся
безъ горилкы, хай бы сусиды подражнылы його «не-
помынайлыкомъ»,—винъ бы теперъ пидкладавъ свойй
тельчцы сина, винъ бы почувавъ себе хазяиномъ
хочъ у двори!

И знову досада на помершу жинку заворушы-
лася въ серци у Макара. Чому було Тетяни не протягты
ще одного тыжня, диждаты ярмарку? Винъ бы про-
давъ тельцю за 20 карбов., видбувъ бы похоронъ за

6, а за 14 купывъ соби меньшу тельчку. Охъ! вмила Тетяна працюваты, та не зумила помираты! Осыротыть-осыротыла, та ще й хазяйство розорыла!

— Ты бѣ ишовъ до насъ, въ хату! — перебыла Горпына невесели думкы Макарови.

— Въ хати душно—я буду на двори,—видповивъ Макаръ и, взявши въ синяхъ грабли, пишовъ огрибаты солому.

Горпына вернулась знову въ хату. На покути, на просланому рушныку вже стоявъ розведений водою въ мысці медъ; на столи — пироги, холодецъ зъ тарани, пляшка горилкы, пляшка варенои, пшенычна паляныця й невеличка чарка, але ниhto не доторкався до цієї стравы, бо першою мусила покуштываты їи душа Тетянына.

Диты, блідни одъ слизъ, стомлени, сонни, сьдили на печи та береглыся, щобъ не заснуть ненарокомъ та не проспаты того часу, колы ненька, обернувшыся мухою, прылетьть прощатыся. Хлопчыкъ торкавъ разу-разъ сестру за рукавъ та допытувався: «чы то не душа неньчына чорніе» то на сволоку, то на стинци.

— Ни, ни: у-день душа не литае; ось якъ стемніе, якъ засвятятъ свитло, тоди вона й прылетьть. Лягай теперь спаты, Сыдорко, я тебе збужу, якъ побачу муху,—умовляла Одарка, прыголублюючы до себе сонного брата.

— Я не хочу спаты, я самъ хочу побачыты муху; я сьдितыму, ажъ покы засвятятъ свитло та ненька прылетьть, — змагався Сыдорко, лупаючы соннымы оченятамы.

Нарешти зимне сонечко закотылося, и Горпына засвтыла каганець. Сыдорко схопывся.

— Он-о-о! душа!—радисно крыкнувъ винъ, показуючы пальчыкомъ на чорну головку цвяшка.

— Тшш...—сипнула Одарка брата зъ такою сылою, що винъ знову прысивъ:—кажу тоби: ще не часть неньци прылитаты. Якъ загуде, то я тебе збужу. Лягай, укрийся та спы!—мовыла вона дали, й Сыдорко бильше не змагався.

— А що? заснувъ?—запытала Мотря Одарку.

— Заснувъ, — видповила дивчына и ще дужче прыкрыла брата рядомъ.

— Бидна голивонька!—зитхнула Горпына:—покынула дитокъ, хазайствечко, чоловика, а якъ за усимъ побывалася!

— Людына—що муха: подыхне якый витерь—и немає одъ людыны й пам'яты,—обизвалася Хрыстя.

— Отакій молодыци та вмерты! Йй мабуць ще й 40 рокивъ не було,—мовыла Степаныда.

— Нашій сестри не довго смерты шукаты: застудылася, або пидвередылася, — ото тоби й край. Найпаче нашимъ хуторянамъ гирко доводыться; ликаръ каже: «далеко до вашого хутора йиздыты», а фершалови николы: ниякъ зайцивъ по полю не перестриляе,—додала Мотря.

— Бога рады! велька корысть зъ тыхъ фершаливъ! Адже дававъ винъ и мени, й вамъ, и ось куми Явдоси якихсь червоныхъ порошокивъ; занудыло одъ ихъ та й годи!—обизвалася Степаныда.

— Охъ! голуб'ята мои! Не пособылы бъ Тетяни ни ликари, ни фершалы, бо вона черезъ саме серце

померла. Що сердыта була покійныця, такъ кинця й краю немає! Иноди було якъ почне Макара лаяты, такъ ажъ запиныться, ажъ зомліе! Та ось, кумо Хрысте, вы чулы, якъ вона торикъ на все село гримала?— звернулася слипенька бабуся до Хрысти.

— Щось не зазнаю,—видповіла кума Хрыстя.

— То у васъ пам'ять така! Не те, що я їи сужу, — хай їи Господь Мылосердный на тому свити розсудыть, — а такы сердыта вона дуже була... Мене позаторикъ трохы не была, їй же Богу, за те, що диты сльвъ натрусылы у їи садочку, — не спынялася слипенька.

— Охъ, сестрычкы, сестрычкы!—стала увищаты богомильна бабуся.—Не годыться мертвыхъ судыты: їи душа биля насъ литає, все чує, все бачыть та печалыться. Велькый грихъ новопреставлену лаять! Сподобывъ мене Господь на свити пожыты, де-що я чула одъ одной кыянкы.

— Якъ жыла десь, каже кыянка, удовыця. Въ гори, досади та печали провела вона весь викъ свій, гриха черезъ людей набралася, серце розтруила, здоров'я черезъ недостатки розгубыла, та й стала вона у Бога смерты прохаты. «Господы! — прохала вона — пошлы по мою гришну душу, щобъ надо мною, бидною удовою, моя недоля не знуцалася». Пославъ Господь по душу янгола. Радисна та весела вылетила душа зъ тила, — хотила зразу дали одъ земли, на поклинъ до Бога летиты. «Не прыйшовъ ще часъ твій—не пуцу тебе на поклинъ!»—каже їй янголь Господень и заслонывъ передъ душею двери. Зосталася душа въ хати, литає кругомъ свого тила та розглядає його. А

тымъ часомъ зибралыся жиночки надъ тиломъ сыднты. Сыдять, якъ оце, поздоровъ Боже насъ, мы сыдымо, та не добромъ новопреставлену помынають, а все лыхымъ словомъ. Одна каже: «вона мій четвертакъ на той свить занесла», а друга—«вона мени борошна не виддала», а третя: «вона мене такъ и такъ лаяла». А душа удовыци блызенько литає, — до самыхъ жиночокъ прыпадає и хоче сказаты имъ: «выбачайте, сестрыци! выбачайте, сусидочки! не було у мене ни четвертака, ни борошенця, не було у мене й зла на серци, якъ я васъ лаяла, — то все горе та недостаткы призводылы мене й чуже добро заживаты, и лыхе слово казаты»,—та не може. Вылася душа сердешна, вылася, та й стала знову янгола прохаты: «одпусты мене, янголе Господень, на небо: я жъ и смерты затымъ у Бога прохала, щобъ мени одъ людей одійты дали». — «Не прыйшовъ ще часъ твій!»— мовывъ їй вдруге янголъ и не пустывъ зъ хаты.

— Стала душа знову литаты та жиночу розмову слухаты, а жиночки - сусидочки одно судять, одно судять...

— Ще дужче застогнала душа, ажъ объ сволокъ зъ досады б'ється, а дали пролетила за пазуху, сила биля самого серця свого мертвого тила та й замовкла. И такый жаль узывъ Господня посланника, що винъ схыльвся надъ тиломъ удовыци та й самъ заплакавъ. Кынулыся жиночки до тила—ажъ воно все сльозамы обмочене. Та й не высохлы ти сльозы, поky й поховалы: такъ янгольскымы сльозамы окроплени удовыцю и въ труну поклары.

— Не судить—и не судыми будете!—додала до цього оповидання Хрыстя.

— Хиба я їи судыла? — обизвалася зъ серцемъ слипенька бабуся.

— Авже жъ, судыла!—мовыла Мотря.

— Дывысь ты! ще заведуться спорыться. Хай краще намъ бабуся ще що-небудь роскажуть. Я ось зроду въ Кыиви не була, а тамъ же, кажуть, хороше... Чы вы й цей рикъ булы у печеряхъ?—звернулася до богомильной бабуси Степаныда.

— Якъ бы то не була у печеряхъ! Була и въ дальнихъ, и въ блыжнихъ, до кожного святого пидходила, до кожної труны прыкладалася. И чого не наслухалася, чого не набачылася за свою подорожъ— за ти часы, що побувала у Кыиви!—И любо було слухаты, якъ почала вона чыстымъ, якъ срибло, ривнымъ, якъ та течія въ одлогыхъ берегахъ, голосомъ оповидаты про Кыивъ, лавру, кінець свита, праведныкивъ, мученыкивъ. Передъ слухачамы якъ на долони з'являлыся й золоти верхы храмивъ Божыхъ, и стражданія Хрыста, и жыття праведныкивъ, и пекельни муки гришныкивъ. Мыръ - мыру людей збиралось у Кыивъ зъ рижныхъ краивъ, зъ рижныхъ земель, и ни одна звистка, ни одна новына або згадка про стародавню бувальщыну, що прынесла ця жыва течія богомольцивъ, не зныкла зъ пам'яты бабуси. Хвылына бигла за хвылыною, годына за годыною, а бабуся ще не переказала всього. Старши жинкы почалы вже куняты, молодши посунулысь блыжче до бабуси, але бабуся ничего не прымичала й вела свою ричь все дали.

— Ку-ку-рику! — крикнувъ старый пивень въ синяхъ.

— Ку-ку-рику! — обизвалося тонисенько десь якесь пизнехирятко.

— Матинко! вже други пивни спивають! — схопылася Мотря.

— Може вже й душа прылิตала, а мы прогледили,—заклопоталася Степаныда.

— Е, ни,—обизвалася Горпына:—я весь часъ дывалася на стину,—не було ничего.

— То вы, мабуть, не догледили, — мовыла зъ докоромъ слипенька баба.

— Якъ то можна, не догледила? — ажъ образылася Горпына: — хйба мени вперше душу стерегты? Адже якъ умерла Катря, то я перша прымитыла ляльку на стинци, а за Йваномъ тежъ устерегла муху, дарма що людей було, якъ у церкви.

— Та може вона й зовсимъ не прылетьть?— обизвалася Хрыстя.

— Якъ то можна? Чого бъ вона, хай Богъ мылуе, не прылетила?—здывувалася Горпына.

— Не схоче лялькою з'явиться, то перекрынеться мухою, а вже неодминно прылетьть сьогонди,— мовыла богомильна бабуся.

— Не схоче мухою — жинкою з'явиться, — додала Мотря.

— Е, ни: того, крый Маты божа, Царыце небесна, не буває,—завважыла богомильна бабуся.

— Якъ то не буває? А Ткаченкова? Цилисенькый рикъ, якъ не бильше, до дитей приходыла. «Выйдуть, — розказувала мени сусидка Ткаченковой,

божылася, що правда,—«диты вранци прычисани, вымыти, нагодовани». «Хто васъ чесавъ, хто вамъ голытки позмывавъ, хто вамъ пырогивъ давъ?»—пытають люде дитей. — «Маты прыходылы, чавунъ, окроцу нагрилы, голивкы намъ змылы, пырогивъ напеклы, локшыны наварылы»,—кажуть диты».

— Хай Богъ мылуе! Ажъ слухать сумно! То вже їи нечыста сыла зъ того свиту таскала, а хрыстыянська душа тилькы у ляльку або муху обертаецься, — та й то прылітае на одну хвылыночку,—перепыныла Мотрю Горпына.

— Охъ, Господы! Якъ такы отіеи нещасной Тетянки шкода! — несподивано зитхнула слипенька бабуся.

— Чого їи шкодувати? Чы вона на своему вику щастя зазнала, чы вона хочъ одынъ деньокъ спочывала?—запытала Мотря.

— Тымъ то й шкода їи, що вона померла, щастя та спокою не зазнавши. Не шкода, якъ помре така людына, що зъ долею браталася: не дурно їи на свить маты породыла, не дурно їи земля носыла. А якъ оце мы, такъ якъ и Тетяна... для чого мы родылыся, для чого живемо, та ще вь мукахъ и помираемо?—запытала Степаныда Мотрю...

— Для царства небесного, — зъ певною вирую видповила за Мотрю богомильна бабуся.—Бидній людыни меньше спокусы, меньше прынады — меньше й гриха.

Степаныда мовчкы похытала головою, — вона добре пам'ятала, якъ братъ їи кравъ колысь дерево у лиси, щобъ протопыты два дни нетоплену хату;

знала тежъ, що колы бѣ на той часъ трапывся карбованецъ у кышени, то винъ бы не наважывся красты,—але не насмила перечыты бабуси.

— Ничого Тетяны шкодуваты: згорнула били рученькы, заплющыла кары оченькы—заснула, заспокоилася на-выкы... Макара та диточокъ - сыриточокъ дуже шкода,—обизвалася вперше за всю довгу ничку баба Кузьмыха.

— Звисно, Макара дужче шкода: вѣ одынъ день збувся й хазяйкы, и хазяйствечка,—згодылася Мотря.

— Про хазяйку малый клопить: Столярыха — перша така, що й сьогодни замижъ. «Такъ вже, каже, обрыдло тымъ серпомъ жаты, що колы бѣ де трапывся хочъ поганенькый косарь, то пишла бѣ замижъ». На хазяйку швидче рѣзживеться, нижъ на коривку. Такъ же шкода тѣи половенькой!—Наче на жаль выкохавъ йи Макарь!—мовыла Горпына.

— Не визьме Макарь Столярыхы,—обизвалася слипенька бабуся.

— Чому?—запыталы жиночкы.

— Погана дуже та ще й косорота,—видповила слипенька.

— Ого! якъ прийде весна, та якъ гляне Макарь на обмазану хату сусида, та якъ побачыть, що по всихъ горѣдахъ люде косять та сють, тилькы на його хата - пуста чорнѣ, тилькы на його городи бур'янь зеленѣ, то не то Столярыху—васъ радо посватає,—засміялася Степаныда.

— Ты вже якъ ляпнешъ, то й пальци знать! Наче вже за мене й поганишыхъ нема! Подывыся вѣ воду на свою вроду,—образылася бабуся.

— Та я пошуткувала, воны...

— Ось цытьте, жиночки! — спынула Степаныду богомильна бабуся:—слухайте: десь муха гуде...

Вси замовкылы видразу та 'стали прислухатись.

— Не чуть ничего. То вась, мабуць, кортыть кануну швыдче скоштува́ты, — обизвалася спросонку Кузьмыха.

— Ще бь и ты почула! Трычи обь стилъ носомъ клюнула, ажъ луна по хати пишла, та ще бь муху встерегла! — мовыла Горпына, пыльно прыды-вляючысь до кутньої стинкы.

— Он-но-о муха! На канунъ сила! — показала Хрыстя.

— Погукай, Степаныдо, Макара зь надвору: винь тамъ гомоныть зь чоловікамы, — мовыла Горпына:

Степаныда грюкнула синешнымы дверыма, и Одарка схопылася.

— Вставай, Сыдорко! Душа неньчына прылетила; вже на кануни сыдыть!—стала вона будыты брата.

Сыдорко пидвися, почухався й знову юркнув пидь рядно.

— Сыдорко, а Сыдорко! Ненька прылетила. Сыдорко, вставай!—на пивъ зь плачемъ сипала Одарка брата.

— Ось не займай, дочко дытыны, — хай йому святи янголы сняться! Йды сама сюды та подывыся на душу своеи матинкы риднесенькой, — звернулася до Одаркы богомильна бабуся. — И рада бь ненька до вась, диточокъ своихъ, прыпасты, и рада бь чаечка своихъ чаенятокъ обняты, та не їи воля, не їи сыла.

Обернулася вона мухою, прылетила на хвильночку, та й полетить вона зновъ одъ своихъ сырточокъ. Ставай, дочко, та молися Богови, щобъ святи янголы їй до престолу дорогу показували, а святи арханголы за їи гришну душу передъ угодныками Божымы заступылыся.

Жиночки перехрестылыся, а Одарка стала поручъ зъ бабусею быты поклони.

Увійшовъ Макаръ, за нимъ у слідъ два чоловіка. Вси взяли по ложки кануну. Муха перелетела на пироги, и вси взяли по пйрогу: на яку страву сидала муха, тієї стравы й починали зразу. Вся страва була добре прыправлена, до того й часъ бувъ пизній, и жиночки вечерялы смашно; Макарови жъ не йшло зъ головы, що винъ пройидає тельчку, и винъ ледве навить прыгубывъ чарку.

— Не журыся, Макаре! Не сумуй! Не тилькы свиту, що у виконци: ось, дасть Бигъ, одбудемо со-роковыны, то й засватаємо тебе. Тоби зъ дитьмы безъ хазяйки не можна, а у насъ є недалечко пидхожа жинка: чы попраты, чы помыты, чы на поди робыты—за дви Тетяны вправытыся,—мовыла Горпына.

— Тетяна, царство небесне, останними часамы зовсимъ неспособна до роботы була,—додала Мотря.

— Два мисяци ни до холодной воды...Визьметься було хату выместы, та й то не подужає,—згодывся Макаръ.

— То жъ то й є! А Столярыху катъ не визьме!—завважыла Горпына.

— Про Столярыху ничего й казати—добрий робитныкъ!—пидхопылы чоловікы.

— Макарови прыгадалася нызенька, гладка жинка, рокивь 48, зъ маленькымы, навкосы проризанымы очыма, тонкымы, мицно сципленымы губамы, велькымъ горбатымъ носомъ, — сердце його боляче защемило, и винъ мымоволи тяжко зитхнувъ.

— Не до любовы, чы що? — запытала його Мотря. — Мынувъ, сердце, часъ перебираты, — беры, яку прыйдеться.

— Не пиде вона за мене, — видповивъ хмуро Макаръ.

— Пиде! — заспокоилы въ одынъ голосъ жиночки...

А муха наче прогула останни слова: затрипала крыльцямы, пиднялася пидъ саму стелю, загула, заплакала на всю хату, прыпала до голивкы сонного Сыдорка та й зныкла на-вики невидомо куды...

Злодійка Оксана.

Оповідання.

I.

рокнулася Україна після зимового сну. Потали сніги; зелені озими засивы веселенько потяглись вгору, виправляючи зибгане снігомъ лыстячко; молода травця пробилася з-пидъ земли и вкрыла нибы щиткою долины, яры, поля та горы. Весняне сонечко сылкується обигреты покынутыхъ на всю зиму дитокъ, и диткы веселенько та любо зазырають у вичи своему татусеви, купаються та гріються въ золотому проминни. Земля - ненька поспишається показаты батькови свои чада неоцинни, и що годыны, що хвылыны выводыть на пдказь то былынку манисеньку, то чудову квитку. Довидались и пташки, що сонечко повернулося до-дому, що побудовано вже для ныхъ осели въ рясныхъ виткахъ деревъ, и позлита-лись зъ усихъ краивъ. Голосно зустрівають вони

схидъ сонця, далеко лунає чудовый ихъ «добры-день»; а що вечора, до пизньої ночі, спивають вони на втиху потомленимъ людамъ, або на радистъ та на горе закоханимъ дивчатамъ та парубкамъ. Ось и жабы обизвались въ ставку; бугай видгукнувся; загулы жуки, заворушылыся мурашки та кузкы всякы, и маты - земля засыпає спокійно та радисно пидъ блакытною облогою високого, ясного неба.

Натомлена, замучена людина - и та пидъ ласкавымъ поглядомъ весняного сонечка звеселылася. Знову пускає на волю свои мрії та будыть безкраи надіи въ серци. Забытый, прыголомшений злыднямы, хворый видъ сутяжнои праці хлиборобъ, глянувши на свитове весилля, знову ожива, забувши про свою хвористь, про гирку недолю, и почына сподиваться на Божу допомогу та бильше йняты виры въ людей. Затьохкалы, забылыся опалени жаромъ першого кохання серденька дивочи; далеко стеляться весели веснянкы, въ якихъ не чутно ни тугы разбытого серця, ни згадки про зраду або недолю; немає натьяку и про буденне жыття. Тилькы дивка Оксана чогось не спиває, не выходыть на улыцю, не гуляє въ гурти. Вона, якъ и инши, слуха соловейка, вона тежъ пидъ ~~вес-~~номъ чудовои весны; та тилькы не може, а може й не вміє знайты соби подругы, прыстаты до гурту. Двадцять и тры рокы промынуло вже їй. Уси подругы давно вже повыходылы замижъ; а їи й доси никто й не запытувавъ, неначе на всьому свити не знайшлося для неи пары. Та й кому потрибна ряба Оксана, попыхачъ дядыны Софії, бидна сырота? Прыведено їи малою до дядька Максима та дядыны Софії,

и зъ того часу працює вона, не спочываючы, не розгынаючы спыны, а протє до цього часу и скрыни немає у неи напоготови, не було й путньої одежи й доси. Оксана зъ дев'яты рокивъ навчылася не дойдаты, не допываты. Станъ їи, зрощений на самїй картопли, у важкій праці, завчасу вытягся, неначе те зилля безъ сонця, й похыльвся. Нихто не згадавъ про Оксану, якъ щєпылы виспу, и дивка на ввєсь виць зисталася рябою. Старенька хустка, руди запаскы, драна корсетына — ото було все Оксаныне вбрання. Не вмїє вона писень нїякихъ, бо не зазнала на своєму вику веселого дытынства, доли пидлиткивъ; не ходыла на грыща та вечерныци, якъ и побильшала, бо парубкы смїялысь зъ рябои Оксаны, а дивчата-красуни цуралысь їи. Одну втиху находыла вона соби въ важкій работи, — не постачало тилькы на це їи сылы. Призвыща: «никчемна», «нероба», «ледача» нїколы не мыналысь въ устахъ дядыны Софїи рябою Оксаною. Помижъ людей, що вважають право на жыття тилькы доты, покы є сыла робыты, помижъ такихъ людей нихто не пытаєтьсѧ, чы є снага робыты, чы не черезъ край важко даєтьсѧ той шматокъ хлиба? Нихто не пытавъ и Оксаны, якъ даєтьсѧ їй важка праця, нихтѧ не звертавъ увагы й на їи плечи, прыкрыти змоченою кривавымъ потомъ сорочкою; а «скількы зробыла»? — пытавъ коженъ. И Оксана, дывлячысь на дужыхъ та здоровыхъ людей, зъ усїєи сылы п'ялася, щобъ поспїшатьсѧ за нымы, и тратыла останню сылу на дядьковому поли та огороди. Робота въ зимку душній хати та въ чаду видъ каганця була ще важча для мало здоровои Оксаны, и вона марнила та сла-

била ще дужче. Нытка въ прядци йшла неривно, у моткахъ робылыся помылкы, и дядынына лайка не стыхала. Але жъ Оксана никому не скаржылась на свое жыття, на свое безталанна, бо й сама не вмила гараздъ зрозумиты, чого до сердца їй мовъ гадына яка пидступа, чого иноди непрохани слъозы ни зъ цого ни зъ того тремтять на їи вїяхъ? Нихто їи не бывъ, нихто не выганявъ зъ хаты; а хиба це мале щастя для сыроты? Вона мала шматокъ хлиба, теплу хату, мала корсетку на плечахъ; чого жъ сумуваты їй, чого нудыты свитомъ? А проте вона сумувала, бо сердце їи бажало щырои ласкы, теплого слова, а ихъ не було. Тилькы зори та мисяць ясный видалы про сю скорботу їи сердца, бо тилькы имъ не соромылася Оксана выльваты свои скаргы на власне жыття. Що весны зъ радистю ще сподивалася вона, якъ сестры родной, або подругы вирной, своєї коханой ластивочки, що такъ прыємно щебетала до неи у дядыныному подвир'ю. Якось разъ сыдила Оксана на прызьбы. Недалеко видъ неи, въ садку, на зеленїй гылци прымостывся голосный соловей и щырымъ спивомъ своимъ вабывъ до себе свою коханку. Оксана довго прыслухалася до чаривной писни, и сердце їи почало чогось дужче бытысь. Мабуть воно на-перекирь розуму, на-перекирь добрїй воли самой Оксаны, бажало коханна щырого, ласкы теплои, безкрайои.

«Чы то жъ мени марыты про коханна, бажаты пары? Хиба жъ мени, безталаннїй сыроты, судылося прыпадаты до грудей мылого, чуты на своихъ устахъ гарячи поцилункы? Гетьте, брыдки думкы; угамуйся, серженько! Не бачыты мени радощивъ до самой домо-

выны; николи не доведеться зазнаты хвылыны щастя!»—розважа сама себе Оксана, а серце не слухалось та ще дужче былося, ще дужче млило...

За садкомъ показалаь чыясь постать. Оксана полохлыво схопылась и перейшла у садокъ, у темный закутокъ. Тымъ часомъ постать выступыла на ясне мисце й Оксана вгадала въ тій постати Олексія. Се бувъ парубокъ-красунъ на все село: чорнобровый, червоновыдый, высокый на зристь и ни въ чому не мавъ соби ривни на сели. Ни одна дивка не видмовыла бь йому, якъ бы захотивъ винъ заслаты до неи свативъ; не видмовыла бь навить не вважаючы й на те, що про невірне та зрадлыве кохання його знали вже вси дуже добре. Цього вечора бувъ винъ у Одарчыному садку й дожыдався їи, та мабутъ не дожыдався або розгнивався чогось и прямувавъ теперъ чужымы огородами на другый кинець села до Мелашкы. Спостеригшы Оксану, винъ зупынився, пидійшовъ повагомъ и промовывъ:

— Здорова!

Не хытре й не мудре слово «здорова»; не вдовыжу воно никому. Отже Оксани здалося воно за якийсь подарунокъ, за ласку, за чаривну музыку.

— Здоровь!—видказала вона й щокы їи зашарили полум'ямъ.

— Чого сыдышь сама? Сумуешъ? — запытавъ Олексій.

— Зь кымъ же бь мени сыднты? У хати душно, отъ и выйшла на часынку.

— И я посыжу!—несподивано для себе промовывъ Олексій и прымоствыся.

Оксана засоромылась ще дужче. Олексій запа-
львѣ цыгарку й декилька хвылынъ мовчавѣ. Винъ
жалкувавѣ уже, що сивѣ бияя рябои; а до того,
здається, вперше на своєму вику, не знавѣ, якъ обій-
тись йому зъ дивкою. Жарты не йшли на думку, а
такъ балакаты?... Про що жъ йому балакаты зъ
Оксаною?

З-за хмары вызырнувѣ мисяць и осяявѣ мовчазну
пару. Олексій зыркнувѣ скося на Оксану и зразу
запрымитывѣ їи розпалений видѣ. Дотепный домыгунѣ
зрозумивѣ, що діється вѣ дивочому серци, й недобра
усмишка промайнула йому на выду.

— Оксанко,—обизвався винъ,—чы знаєшѣ, що
мени тебе шкода?

— Чого?—нышкомѣ спытала Оксана.

— Чого? Того, що тебе ниhto не любыть; а ты,
на мою думку, дуже гарна дивка. Яка тамѣ корысть
зъ тыхъ чорнявыхъ та русявыхъ красунѣ? Зив'яне,
змарніє, якъ лысть у-осены пожовкне й не зоста-
неться и згадки про ту часову, недавню красу! Щыре
серце — отѣ де краса! И ця краса не змарніє, не по-
жовкне, не зсушытья никола. А ты Оксано, маєшѣ
дуже добре та щыре серце. Ты зумієшѣ полюбыты
и, полюбывшы, никола не зрадышѣ. Тымѣ ты мени
й подобаєшся; черезѣ те й шкода тебе! Я вже не
разѣ збирався погомониты зъ тобою, та все не пры-
ходылось якось. Оце першы трапывся такыи добрый
выпадокѣ, що можна побалакаты гарненько... Обры-
длы мени уси ти Хымкы та Маріи! Чы поймєшѣ
виры: мени ажѣ нудно дывытыся на ныхѣ, бо вони—

нибы ти сучкы: за коженъ мій поглядъ грызутся... Ты й тинню не скидаєшся на нихъ; тымъ и до вподобы мени. Шкода тилькы, що ты неймовирна... я заразъ бачу, почуваю, що ты не ймешъ мени виры... Правда, ни? — допытувався Олексій, пильно глядючы у вичи Оксани.

Оксана сыдила й не ворущылася. Уперше доведлося їй чуты мову про кохання; уперше сыдила вона на самоти зъ парубкомъ; уперше переживала щасливи хвылыны. Серце їи радисно былося, тепло й гарно стало на души; щыре дивоче кохання безъ жадного недовир'я, безъ жадного вагання обхопыло їи усю... Чы вона йме виры? — На край свита полынула бъ вона зъ Олексіємъ! Безъ сонця, безъ воды, безъ хлиба й безъ людей прожыла бъ вона, здається, увесь вить, абы тилькы Олексій гривъ їи своимъ коханнямъ, не покидавъ їи никола. Вона забула про свою невроду, забула докору, глузування цього самого Олексія; вона почула въ соби надзвычайну сылу, почула себе справжньою людною, а не тією никчемною, нікому й нукуды непотрибною рябою Оксаною. А Олексій не стыхавъ; що той соловейко, спивавъ винъ їи про вирне кохання, про темни ночи, зеленый садокъ. И якъ було не повирыты, якъ зректыся надзвычайного щастя, видипхнуты Олексія, не слухаты його ричей солодкыхъ? Де знайты було їй ту сылу, яка вгомоныла бъ їи серденько? Не мала дивка ни охоты, ни снагы, ни розуму думаты про нещыристь, зрадливость; слухала вона соловейка укупи зъ Олексіємъ до самой зори.

II.

Справыла маты-земля весилля, поженыла сынивъ, поывадала дочокъ и сподивається вже дорогыхъ внучать. Ще краще годуе та наповае вона дитей своихъ, щобъ и воны добре годувалы внучать їи... И внучать диджалась вона. На славу вийшлы люби внучата! До ни-черешни нибы выхваляючысь зачервонилы своімы ягідкамы; з-за пышнога лыстя яблуні вызырають велыки кругли яблука; высыпалося колосся золотого жыта. Сонечко тежъ ще дужче гріе та пестыть прехорошыхъ внучать. Пташкы покынули спивы та взялыся выгодовуваты та выховуваты дитокъ своихъ. Скризь почувається загальне якась пиклування; ни писнямъ, ни любощамъ немае вже часу. Засмутылася, зажурылася й наша Оксана. Мынуло недовге кохання и наступывъ часъ гиркои расплаты. Не на довго зазнала дивка щастя, бо не бильше, якъ мисяць, виддывавъ їи Олексій; але жъ скилькы теперь доведеться прыняты муки, скилькы прослухае докоривъ, скилькы пролле гарячыхъ слізъ!

Одначе Оксана не жалкувала на себе. Не ремствувала й на Олексія, дарма що й видцурався видъ неи, що покынувъ самотню, зъ журбою. За те винъ єдыный прыголубывъ їи колысь, давъ їй хочъ не на довго хвылыну щастя. Найстрашниши булы дивци докору сусидивъ; але воны до якогось часу ще мовчалы; Оксана забувала инколы свій соромъ дивоцькый; але жъ часъ ишовъ, ажъ покы не наставъ и день страшнышый за божый судъ.

Проснулося ранкомъ село. Сонечко ще десь забарылося, а добра половины села вже на ногахъ.

Тамъ чулося, якъ скрипили двери або ворота; тамъ або тамъ обзывались коровы до телятъ; били колодязивъ перебалакували сердыто бабы, бо булы ще блиди та сонни; прокынулася и Оксанына титка Софія. Першъ за все розбудыла вона Оксану й послала їи на огородъ за ботвыною, а сама побигла по воду. Дядько Максимъ повагомъ узувається та пидганяе старшаго сына Сыдорка хутенько йты до товару. Хлопець удае, нибы не чуе, бо саме снывся йому чудовый сонъ, та й взагали хотилося спаты, а батько, нибы зумысне, усе розбуркувавъ його. Хлоп'я потягається нарешти й пыльно прыдвляється до батька, чы швыдко выйде винъ зъ хаты. Батько покрыкнувъ на хлопця ще разъ и подався зъ хаты на двирь. Сыдирко въ одну мыть пирнувъ пидъ ряденце, закутуючы ноги, неначе бъ то воны доторкнулыся вже до ранньої холодной росы. «О, и маты грывае вже въ синяхъ,—думае хопець,—мабуть прынесла воды, до коровъ лагодыться йты»—и потягъ рядно ажъ на голову.

— Сыдоре, до телятъ иды, ледащо! — сердыто гукае маты на десятилитнього хлопця:

Хлопецъ чуе, що маты не жартовлыво, а навсправжкы сердыться; а того миттю пидтягае свои штаненята й бижыть на двирь, де давно вже жде його бадьоре, ажъ блыскуче теля.

— Лышкы, Ряба! Лышкы, Красуля! Та лышкы жъ, бодай ты луснуло!—чутно у сусида въ загороди.

— Лышкы!... Беры, Сыдирку, Лысу икъ лыхий го- дыни! Тягны, теля за мотузку,—гукае Софія.

Сьдирко пидкрадається до теляты й цупко хапає його за налыгачь; а лукаве теля нибы тилькы цього й сподивалося. На хвылыну воно спынылося, мовь прыкыпило на мисци; а якъ тилькы сипнувъ хлопець, щобъ весты въ кошару, воно рванулося зъ рукъ та й пишло выбрыкомъ по всьому двору.

Софія подоила коровы, а Оксана налагодыла тымъ часомъ пійло для кабанивъ. Ни въ чому не кохалася такъ титка Софія, якъ у кабанахъ. И теперь у сажи сьдило два кабаны, завбільшкы зъ телять.

— Вычысты жъ, Оксано, гарненько корыто, насыпъ ячменю, налый пійла,—загадувала титка небози, пораючысь биля печи: — та гляды мени, щобъ ниhto не наврочывъ, найпаче остерегайся Мотри, бо вона що не назырыть, те й зурочыты! Не видчиняй ляды, колы йтыме хто поузь сажъ; краще пережды трохы.

Чула Оксана не разъ уже такый дядынынъ наказъ и сама стереглася недоброго погляду, бо шкодувала титчыного добра наче свого. Ой, якъ бы знала вона, що трапыться сьогодни черезъ цыхъ кабанивъ, то краще бь оселю продрала, нижъ видчыняты анахтемську ту ляду!

Тилькы що налыла вона пійла въ корыто, ажъ ось, якъ на грихъ, принесла нечыста сыла й Мотрю. Хотила Оксана зачыныты швыдче сажъ, та не встыгла: Мотря угледила обохъ кабанивъ...

— И... яки жъ вони блыскучи та гладки! А в'язы яки!... Та якъ же хороше йдять! — выхваляла Мотря кабанивъ, абы наврочыты ще дужче.

Оксана и сплюнула разивъ зо тры, и прошепо-тила щось видъ урокивъ, та тилькы прогнаты Мотрю видъ сажа не насмилылась.

Саме на той часъ вызрнула Софія. Якъ угле-дила жъ вона Мотрю биля сажу, такъ и похолонула. Не чулася Оксана, якъ уже титка й опынылася би-ля сажа.

— Лыходійко, ворогъ мій лютий!—кынулася вона до Оксаны:—Що ты мени наробыла? Пропалы жъ мои кабанци! На-вики пропалы! Уже й йидять не такъ, вже не такъ п'ють, не такъ и дывляться!...

— А дали якъ заверещыть зъ усіеи сылы:

— Волоцюго проклята! Доки я тебе одягатыму та годуватыму? Оце дякуешъ мени такъ за те, що покрываю тебе?! Нехай же теперъ уси, увесь свить знає, навищо, чого и видъ чого повытягала ты зъ лыху вси кыслыци; навищо поворозкамы трычи пид-перизуешся!

Пишла луна видъ титчыныхъ докоривъ та й по-котылася ажъ на край села. На всихъ перелазяхъ повытыкалыся бабы, а дитвора обступыла Оксану та пыльно дывылася на їи блиде облыччя. На Оксаныне щастя нагодывся дядько; видразу розибравъ, видъ чого той клопитъ. Софія хутенько побигла въ хату, стягла зъ жердкы штаны, взяла шапку и провела нымы пидъ черевомъ у кабанивъ, нашиптуючы, що треба, и потроху та помалу цилкомъ заспокоилась. Не заспокоилась тилькы Оксана, бо вже кожна лю-дына на сели знала про їи соромъ, лыху та нещас-лыву прыгодоньку. «И якъ його жыты теперъ на сели?—думала дивка,—якъ дывытысь у вичи дядькови,

сусидамъ?» А дядына й забула вже про вранишню лайку, немовъ бы вона ничогó й не казала. Спокійно збрала дядына чорни сорочки тай послала Оксану на ричку. Небагацько було тыхъ сорочокъ, та здавалыся воны Оксани важче за каминня. Неначе зализо важке гнитыла дивку одна думка: де то їй дитыся, хто прывита їи осміяну, осоромлену? Що їй теперь робыты? И прыйшла їй на думку титка Горпына, що жыла верстовъ за двадцять видсиль та прохала колысь Оксану до себе жыты.

«Пиду до титки Горпыны,—дума Оксана,—помагатыму їй, робытыму, покы стане снагы, а дали... дали Господь мылосердный якось допоможе дожыты вику».

Хутко допрала вона сорочки, порозвишувала ихъ на тыну и, взявши свое убоге плахиття, покынула дядькову оселю.

III.

Нагледилась Оксана на своему вику на всяки злыдни, усього перебувала и въ дядька Максима; а такой бидноты, якъ у титки Горпыны, ще не доводилось бачыты їй. Горпына молодою повдовила, а за хвористю не мала спромогы довесты до ладу й те господарство, яке залышывъ їй чоловикъ п'яныця. Сама хатка зисталася у Горпыны на старисть, але й та була похылена та полупана. Гиркымъ зарабиткомъ «за снипъ» не можна було гараздъ и отопыты їи, не те що прыволаты соломы на покривлю; и хата стояла ледви вкрыта. Одначе бабу Горпыну вси по-

важало, а иноди то й помагало їй. Деяки жинки зумысне прыходылы до неї на пораду и слухалысь їй, якъ матери ридної. Горпына ридко колы й на вулицю выходыла, хочъ била їй хаты що недили збиралысь молодыцы зъ усього кутка. Не любыла вона «зубы продаваты», не любыла и «скиглыты», хочъ инколы й дуже важко доходылося самотній, мало здоровій жинци. Давно вже шукала вона доброї души, щобъ прыстала до неї та помогла спокійнише вику дожыты; та не траплялося такої жинки. Теперъ прыняла вона Оксану зъ превелькою радистю, пообицяла навить видпысаты їй грунтъ и хату. Ласкавый поглядъ старої титкы, їй прыемна мова зразу подобалыся Оксани, й дивка дякувала Богови за те, що Винъ навивъ їй на думку покынuty сварлыву дядыну та перейты до титкы Горпыны.

Швыдко перебалакала титка зъ небогою про всю новыну и стали вкупи миркуваты та радытысь, якъ краще прыумиты, щобъ бильше заробыты.

— Наймуся я, титусю, на тютюнъ,—каже Оксана,—тамъ плата добра, зароблю й на топыво, й на святыи хлибъ.

— Ни, доню, не йды, бо тамъ наймають у строкъ,—раяла Горпына,—а въ строку дивчата до розпусту всякого доходять; не люблю я такыхъ, тай зроду не любыла. Подывысь на мене: я молодою овдовила, а ниhto мене не осудыть, бо усякихъ наймивъ у строкъ я цуралась. Жыву помаленьку, серпомъ хлибъ заробляю й мени бильше не треба. Я й замижъ удруге не пишла; цуръ йому! И не люблю, якъ удова, та ще зъ дитьмы, до шлюбу тягнеться. А,

бороны Боже, прочую що погане про дивку—нехай тоди вона до мене краще й не озывается, бо я й не поздоровкаюсь до неї до вику... Такъ то! Раю й тобі, доню, шкодіючи тебе, такъ само робити. Може Господь пославъ тебе на щастя, щобъ було кому доглядити мене на старість, очи мени склепты, сорочку на смерть надити. Зглянувся Мылосердный на вдову одыноку та й направивъ тебе, сироту, у мою хату. Абы тилькы ты зохотылася, а я не прожену тебе й до вику не розлучуся зъ тобою... Заробимо вдвохъ за сніпъ хлибця, а колы не хочешъ, то я сама жатыму, а ты ходытимешъ на баштанъ; тамъ заробитокъ тежъ не поганый и, головна ричъ, не въ строкъ...

Тяжко було Оксани слухаты титчыни слова, бо въ ныхъ уже чувся докиръ; але жъ прызнатися, розказаты щыру правду не ставало духу. Вона нызько похылыла голову й замовкла.

— Якъ, дочко, надумала? — трохи згодомъ запытала Горпына:—може моя порада тобі не до вподобы? Я раджу тобі, якъ краще, а про те—якъ соби хочешъ: твоя воля.

— Я буду ходыты на поденщину!—ледви чутно й не дывлячысь на титку, видповила Оксана.

IV.

Другого дня раненько подалась Оксана на баштанъ. Почалося ривне жыття видъ недили до недили. Робота сапою на баштани для всихъ жинокъ важка,

— Встань, бабо, бо однаково я ничего зробыты не можу. А ты, Оксано, чы якъ тамъ тебе звать, не гайся; ходимъ, бо я не маю часу!—байдужно промовывъ десятицькый.

Оксана мовчки простягла руки, взяла дытynu и стала йты зъ десятицькымъ.

— Оксано, Трохымчыку! Боже жъ мій мылосердний!... Куды жъ вы, мои диточки, йдете?—крычала та голосыла Горпына, ледви поспышаючысь за десятицькымъ та своєю небогою.

Оксана мовчки озыралася до титки и трохи прыпыняла ходу, щобъ не видставала титка. Вони потроху наблыжались до того страшного будынку, звидкиля Оксана мусыть выйты на выкы знеславленою прызвищемъ: «злодійка».

Дійшы до высокои билои стины; зализни ворота видчынылыся. Оксана мицно поцилувала Горпыну и, не промовывшы ни едыного слова, переступыла зъ дытною поригъ в'язныци.

Ворота зачынылыся; цокнулы замкы разъ, у другей Оксана зныкла у билыхъ стинахъ, несучы въ острогъ свое добре ймення на глумъ та на поталу.

— Прощай, прощай Оксаночко! Прощай, Трохымчыку, мое дытяточко!—гукала на-пывъ голосно Горпына, прыпадаючы до зализныхъ воритъ, з-за котрыхъ чутно було лайку та плачь Оксаныныхъ товаришокъ-злодійокъ.

Идеальный батько.

Велычезна парова молотылка подала про себе першу звистку. Гучный оклыкъ їи до праці пронисся по селу, пишовъ луною по степу, оповищаючы блыжни хutory про певный заробитокъ. Пидъ солом'янымы дахамы почалася суперечка: циле лито и мали, й стари сподивалыся молотбы въ економїи, пестылы надїю заробыты на спидныцю, черевыкы, смушеву шапку або на оплаткы, нарешти диждалы побачыты молотылку на гармани, и теперь свекрухы даремно загадувалы невесткамъ становытысь до печи, даремно посылалы батькы сынивъ до свого току, або до скоту; навить найслухняниши змагалыся й самовильно простувалы въ економїю, де ихъ сподивалася може й сутужниша, нижъ дома, зате оплачена добрымы, якъ здавалось, гришмы праця.

Рыпнули двери и въ крайній одъ выгону хати. На порози з'яввся высокый, незвычайно худый та

блидый парубокъ, рокивъ висимнадцяты. На йому була чорна, полатана у двохъ мисцяхъ смушева шапка, сира, трохы короткувата чумарка, выбоичани штаны й стареньки чоботы зъ шырокымы халявамы; але бильй, якъ снигъ, вымережаний комиръ сорочки та чепурно залатани рукава чумаркы свидчылы, що маты не шкодувала праці, прыбираючы сына, и напевне не пошкодувала бъ грошей на краще убрання, колы бъ тилькы постачало у неи на це снагы

Парубокъ постоявъ хвылыну на порози, пыльно подывывся праворучъ на дорогу, що простяглася темною стьожкою повзъ жовту стерню ажъ до сусиднього хутора, знявъ шапку зъ головы, подывывся на неи, выбывъ добре въ рукахъ, потимъ надйвъ їи знову латкамы назадъ и пишовъ до маленького прыкладку соломы, що стоявъ зразу за хатою.

У виконце вызырнуло стурбоване, заплакане облыччя чорнявои, ще не старои, вродльвои жинкы. Вона видсунула обережно кватырку и стала стежыты за парубкомъ. Ось винъ вытягъ з-пидъ соломы чыись выла, взявъ грабли, перекинувъ и те й друге черезъ плече, ще разъ зыркнувъ на дорогу й попростувавъ, не оглядаючысь, до воритъ. Молодыця накынула платокъ и мыттю выбигла зъ хаты.

— Не йды, сынку, не йды, Иване! — зупыныла вона парубка биля воритъ.—Я жъ тебе цильй ранокъ благала, я й теперь прохаю: не ходы ты въ економію!

— Чого то такъ?—запытавъ на-пивъ зъ усмишкою, на-пивъ зъ жалемъ парубокъ.—Чого вы боитесь

видпустыты мене въ економію? Все ходять туды, все тамъ зарабатываютъ добри гроши... чому жъ тилькы мени не можна?

— Не ходы, мій сыночку! Не ходы, прохаю тебе! — благала тремтячымъ голосомъ безъ краю стурбована молодыця...

— Я васъ пытаю: чого мени не можна зарабатывать, якъ людямъ? Чого коженъ лодарь, коженъ п'яныця може безпечно йты въ економію, тилькы я та вы не сміємо наvertатися навить до панського гарману? — запытавъ у-друге парубокъ, и його блакытны очи метнули блискавки.

— Чы вже жъ такы ты не можешъ уволыты мою волю? Я жъ тебе ще разъ прохаю—не ходы!— мовыла молодыця, не видповидаючи на питання, которе, наче гострымъ ножемъ, пройняло їи серце.

— Я пиду, мамо! Я пиду сьогодни! Я ходытиму, поky буде работа, поky схочу ходыты! Я хочу тежъ маты й картузь, и поясъ, и чумарку хочъ до церкви... Я не допушу й васъ стрыбаты у постолахъ зимою...— видповивъ Иванъ.

— Мы пидемо сьогодни на баштанъ—тамъ тежъ гроши платять,—нагадала молодыця...

— На баштанъ? Ни, годи по баштанахъ поневиряться! Годи!...Прызвели вы й такъ мене до сорому отымы баштанами. Черезъ васъ мени прызвища иншого немае, якъ «тонконигъ» або «кавунныкъ».

— Хай Господь того покарае, хто сміється зъ твого безздоров'я, а тоби, сыну, не можна встрываты у важку роботу... Адже жъ пам'ятаешъ, якъ ты зо-

мливъ торикъ биля віялки? Ты слабый у мене... зовсимъ слабый!—зѣтхнула молодыця.

— Ото жъ вы самы й опорочылы мене передъ селянамы. Торочыте всякому про мое безздоров'я, а мени черезъ те — хочъ мижъ челядь не ходы. Думаєте, легко мени було вчора слухаты, якъ Марко та Максимъ знуцалыся зъ мене? Легко зносыты, що кожна дытына зважується бытысь зо мною?... А все черезъ васъ. Я такой самый, якъ и инши парубкы, я такой, якъ и чужи диты, мени вже висимнадцять рокивъ мынуло, а вы все видъ своеи пелены мене не видпускаете,—докорявъ Иванъ матирь, нервово опра-вляючы раз-у-разъ выла та грабли на плечахъ.—Я пиду туды, куды йдуть вси мои однолиткы; я робы-туму те, що вони роблять; я пиду туды, де кращи гроши платять, бо не можу я дали зносыты своихъ злыднивъ, обирванымъ старцемъ по селу ходыты!—додавъ Иванъ ще нервовише.

— Не раджу, не раджу я тоби, сыночку мій любый, въ економію йты... Послухай мене, Иване, послухай матерынои порады! — мовыла мало не зъ плачемъ молодыця, заступаючы сынови дорогу до ворить.

— Мамо! вы не пыталы у мене порады, якъ... (Иванъ не домовывъ чогось), не пытаatumу теперь и я у васъ порады, якъ мени на свити жыть,—видповивъ парубокъ и видчынивъ ворота.

— Страму наберешся! Не пустять тебе... Прыкажчыкъ прожене тебе!—не спынялася молодыця.

— Мене? — запытавъ Иванъ матирь, та такъ запытавъ, такъ подывввся, що молодыця ажъ за-
холола...

Ни, никола не бачыла вона свого Йвана у такому настрію, якъ сьогодни, никола не чула видъ його такихъ неввичльвыхъ ричей, не бачыла такого суворого погляду...Що трапылося зъ нымъ? Хто ставъ по-мижъ двохъ сердець, що такъ добре розумилыся, такъ щиро кохалыся до останнього часу? Хто цей ворогъ лютый, що розризнывъ безталанну матирь зъ їи єдынымъ скарбомъ—изъ сыномъ? Чы вона не зумила сьогодни його умовыты, чы то винъ зробывся такимъ кам'янымъ? Ни, слова їи, польти гарячымы сльозамы, напевне пройняли його чуле серце — вона сама бачыла, якъ высоко здймалыся груди їи любого сына, колы винъ слухавъ у-досвита їи речи... Але все жъ такы винъ їи не послухавъ... Щось страшне, несподиване трапылося зъ нымъ учора, обгорнуло чорною пеленою й думкы, и душу, й серце його, и теперь вона перестала розумиты свого сына. Вчора винъ повернувся зъ вулыци мовъ несамовытый, пошпурывъ шапкою черезъ усю хату, лигъ спаты не вечерявшы, довго перевертався на лижку, потимъ схопывся, побигъ, довго гулявъ десь по надвир'ю або у садку, вернувся й тилькы передъ свитанкомъ заснувъ. Хто жъ знае, хто скаже, чы на вулыци, чы у-ночи спало йому щось на думку? Чы дивоцьки очи, чы ясни зори зворушылы його душу, чы докирльви речи челяди, чы гоминъ неспокійнои ричкы закынулы у серце па-

рубка нови бажання, нови почуття, а чы, може, то дев'ятнадцята весна дає себе у знаки...

Іванъ вийшовъ за ворота, але не зводывъ очей зъ дороги. Нарешти з-за могылкы з'явився невычайкый гуртокъ челяди...Серце Иванове раптомъ заболело дужче, щокы зачервонилися — винъ пизнавъ видразу ту дивчыну, котрой все сподивався.

Челядь — п'ять невеличкыхъ хлопцивъ — погоничивъ та тры дивкы—йшла въ одынъ рядъ, а по переду, наче за ватажка, выступавъ здоровый, высокый парубокъ у чорній, новій, накнутій на плечи чумарци. Поручъ зъ нымъ дриботила невысока, довгообраза, гостроносенька, чорнява дивчына. Вона, здавалося, щось доводила, впевняла у чимсь, або спорылася зъ парубкомъ, що йшовъ по ливу руку видъ неи, бо раз-у-разъ зверталася до його й махала рукою. Парубокъ цей сміявся, де килькы разивъ показувавъ рукою на хату Йванову, на самого Йвана, звертався до челяди, що йшла позаду,—одно слово, не стыхавъ ни на хвылыну, але Йванъ певень бувъ, що винъ проказує не свои речи, що глузує винъ зъ його хаты, зъ його самого, абы догодыты Маркови, що працює винъ взагали биля Оныськы на корысть свого товариша—Марка, и не звертавъ на його ніякои увагы. Цикавыла його далеко бильше постать мовчазного, похмурого, але певного въ соби Марка. Винъ весь часъ мовчавъ и навить, поривнявшысь зъ Иваномъ, не привитавъ його; проте Иванъ весь часъ почувавъ на соби його суворый поглядъ, наче чытавъ наскризь його думкы...

— Добры-день тобі, Йване,—привиталась преша Оныська.—А що, Максуме, не тобі казала, що сьогодні Иванъ вийде на роботу до молотылки?—звернула ся вона жваво до Максума.

— Невже справи й вы...якъ васъ по батющи... до молотылки?—запытавъ, ехыдно усмихаючысь, Максумъ.—А чы васъ же приймутъ туды на роботу?—запытавъ винъ дали, наблизывшысь до самого Ивана.

— Знайдеться тамъ и мени місце,—видповивъ Иванъ, рушаючы у-слидъ за челяддю, поручъ зъ Оныською.

— Мисця то про всіхъ стане—гарманъ у пана просторый, — а чы знайдеться робота про тебе—ото скажи намъ?—запытавъ Марко.

— Тамъ побачымо,—буркнувъ Иванъ.

— Ось гляньте, братця, яки у його выла! Крутороги, якъ чумацьки волы — разъ штыркне и въ одынъ разъ усю скырту забере...—засміявся Максумъ.

— Твои, мабуть, кращи? Точнисенько, якъ та нехворощына зъ торишнього виныка! — заступылася за Йвана Оныська.

— Заведено: якый робитныкъ, таки й выла. Я, якъ зроду не кыдавъ сповивъ, не клавъ ожередивъ, то у мене й выла позычени; а якъ Иванъ мытець и скырты, й ожереды кыдаты, то въ його выла кращи.

— Ничого сміятыся, що выла позычени, абы не крадени,—видказала Оныська, налягаючы на останне слово.

— Це выла справди крадени, — мовывъ, ни крапли не засоромывшысь, Максимъ.—И Йванъ укравъ бы любисенько, колы бъ вовкивъ не боявся.

— Я тебе не чипаю, й ты мене не займай!—обизвався Йванъ.

— И справди, чога ты, Максиме, в'язнешъ до Йвана? Я знаю, що тоби зъ Маркомъ ажъ до плачу доходить, що Йванъ выйшовъ на роботу и стане поручъ зъ тобою на гармани; такъ що робить—ничого не вдіешъ, даремно тилькы гавкаешъ! А тебе, Иване, я бъ оце ажъ поцилувала за те, що ты такы выйшовъ сьогонди до молотылкы, йй-же Богу! Вчора, якъ ты пишовъ, такъ вони, оци каты, якъ заходылыся передражнюваты тебе, якъ ты тонконигъ на баштани полешъ, якъ кавуны збираешъ, такъ я...

— Цилуй же, цилуй!... Гляды тилькы, щобъ винъ тебе не заслынывъ!—перебывъ йи ричъ Максимъ.

— Й ото сорому немае выхвалятыся! Ну й цилуй соби скилькы влизе, та тилькы жъ не хвастай, не соромъ дивчатъ!—обизвався Марко.

— Та ты не блыкай, не грымай — я тебе не боюся!...Тебе, звисно, ни одна дивчына не схоче цилуваты, а Йвана всяка поцилуе. Чы такъ, дивчата?—звернулася Оныська до дивчатъ, лукаво имъ пидморгуючы.

— А вже жъ такъ!—згодылыся дивчата.

— А вже жъ такъ! — пидхопывъ и соби Максимъ,—бо Йвана ништо й за парубка не вважае.

— Брешешъ, брешешъ! Це ты зъ заздросивъ кажешъ!—завважыла Оныська.

— Тфу! — сплюнувъ зъ серцемъ Марко. — Не знали, про вищо балакаты! Та задавись ты зъ твоимъ Иваномъ! Сатана симъ парь чобить зносывъ, поky вась до купы звивъ! Потрибни вы комусь обоє! Ходимъ, Максые, напередъ, ходимте вси швыдче, залышмо ихъ самыхъ, — може вони, дасть Бигъ, хочъ икъ вечеру доплентають до гарману! — додавъ винъ, выступаючы напередъ.

У-слидъ за нымъ поспишыла й челядь. Оныська та Йванъ zostалыся у-двохъ.

— Гляды, Йване, роботы сьогодни скільки мочи, скільки сылы, хочъ черезъ сылу, щобъ вони бильше не сміялыся зъ тебе!—пораяла Оныська Йванови, колы челядь одійшла на скількось крокивъ напередъ.

— Мени байдуже, колы вони зъ мене сміються, я звыкъ змалечку чуты видъ челяди насмишкы... Ты мене вчора вразыла у саме серце! Я якъ угледивъ, що й ты смієшся вкупи зъ нымы, такъ не тямлю, якъ и выскочывъ зъ клуни.

— Колы жъ ты, братику, такъ чудно молотывъ горохъ, що мени й доси, якъ згадаю, сміятыся хочеться! Оце високо-высоко пидіймаєшъ ципа, потимъ зъ усієи сылы объ горохъ луснешъ; выдно, якъ и рукы тремтятъ одъ натугы й самъ ажъ засапався, а горохъ лежыть цилисенькый, наче ципа й не бачывъ.

— Хиба жъ то я навсправжкы вчора молотывъ? то жъ я тилькы грався,—збрехавъ Иванъ.

— Я имъ такъ и казала, такъ хиба жъ вони виры піймутъ? Ты ось сьогодни нарошне добре-добре роботы, то вони й замовкнутъ. Марко може й в'язну-

тыме, бо Маркови досадно, що я зъ тобою гуляю...— мовыла стыха Оныська.

— Хйба я не знаю? — видповивъ тежъ стыха Йванъ.

Бильше вони не промовылы й слова, але ця коротенька розмова не пройшла за-для Йвана безъ наслідкывъ: колы въ його може була ще краплина непевности въ соби, въ своихъ сылахъ, то й та краплина зныкла писля Онысьчыныхъ ричей...

II.

Оныська та Йванъ трохы спизнылыся и прышлы на гарманъ, колы прыкажчыкъ Сыдиръ Степановычъ кинчавъ розстановлюваты людей, але Оныська певна була, що про неи завжды найдеться робота и смильво запытала, куды йй иты?

— На верхъ, до барабанщыкывъ,—звелывъ прыкажчыкъ.

— А мени де становытсь? — запытавъ надто смильво, выступаючы впередь усихъ, Иванъ.

— Тоби?... тоби, парубче, мандруваты туды, звидкиль тебе прынесло, та пам'ятаты торишню гребовыцю?—засмйався прыкажчыкъ.

Максымъ та Марко переглянулыся.

— Я не знаю, за вищо насъ торикъ прогналы зъ гребовыци, не розумію, черезъ вищо й теперь женете зъ току,—мовывъ зблидлый Иванъ.

— Спытайтесь про те у пана, а мени дано приказъ: ни тебе, ни матери твоєи не прыйматы на роботу й край,—мовывъ прыкажчыкъ, одходячы геть до паровыка.

— Прыймить—бо, Сыдоре Степановычу, мене на роботу,—попрохавъ Иванъ такъ тыхо, що Марко та Максимъ ничего не почувы.

— Не можу я тебе прыйняты, одвяжыся ты видъ моеи души, — мовывъ безъ серця, але твердо, прыкажчыкъ.

— Винъ роботы просыть? Пидъ полову його!—пораявъ Марко.

— Куды йому, «тонконогу», «баштанныку» сердешному, та пидъ полову? Його тамъ полова мыттю задавыть: воно жъ нижного завду! — мовывъ Максимъ, перелываючы, по загаду прыкажчыка, воду зъ одного перериза у другый...

— Не журыся, Йване, мы тебе замисть чопа заткнемо у бочку — якъ разъ же чипъ загубылы,—обизвався водовозъ, братъ Маркивъ. Але Иванъ наче не чувъ ничего; винъ стоявъ и терпляче дожыдавъ, поky прыкажчыкъ роскаже возіамъ, зъ якихъ стайокъ почынаты возыты пшеницю.

— Де жъ звельте мени становытысь?—запытавъ знову Иванъ, якъ тилькы возіи одійшлы видъ прыкажчыка.

— Ты й доси стоишъ надъ моею душею?—грымнувъ прыкажчыкъ—я жъ тоби вже казавъ не разъ и не два, що роботы про тебе немає въ економіи. Отъ наказаніє!—звернувся винъ до нимця-машы-

нысты:—ніякимъ робомъ не одвяжусь одъ цього парубка, наче зважывся дратуваты мене! Проженить його хочъ вы, Карло Хведоровичу!—Машыныста вызырнувъ з-за паровыка.

— Зашемъ онъ такъ бледъ и худъ?—запытавъ замисть видповиди немецъ.

— То жъ то й є: у тили ледви-ледви душа держыться, а воно й соби лизе до молотылка.

— Мало кушалъ?!—не то запытавъ, не то про себе завважывъ немецъ.

— Роботу мени яку-небудь дайте!—наблызввся Иванъ до машынысты.

— Нема тоби роботы! геть иды зъ току безъ клопоту!—видповивъ за нимця Сыдиръ Степановичъ.

— Зашемъ нема работы? Ого! работа є! Буде работа. Много буде работа!—засміявся немецъ, прыязно вдаряючы долонею по паровыку. — Ето молотилка дастъ работа! Ого! Йому тоже буде работа!—додавъ винъ, показуючы пальцемъ на Йвана.

— Въ економіи нема й не буде николы тоби роботы,—мовывъ прыкажчыкъ.—Иды соби зъ Богомъ, не клопochы моєи головы!

— Зашемъ иди? Онъ бледъ, охъ, онъ мало кушалъ, онъ хотель зароблять,—заступывся машыныста за Йвана.—Ты сталъ тутъ,—потягъ немецъ Ивана до себе,—а ты, громадна, пашель снопъ кидаль!—додавъ винъ, энергично видпыхаючы видъ грубки паровыка якогось гладкого парубка. Иванъ весело усмихнувся. Мыттю скинувъ винъ грабли та выла зъ плечей, роз-

дягся зъ чумаркы, ухопывъ оберемокъ соломы й хотивъ уже пхаты въ паровыкъ.

— Бытому, якъ що не пидешъ звидиль по добрій воли!—грымнувъ навсправжкы розгниваный прыкажчыкъ. — Ты знаешъ, що панъ забороняють тоби ходыты въ економію—ну, й не ходы!

— Зашемъ кричаль? Онъ скоро бегаль,—здывувався немецъ.

— Йому не дозволяютъ панъ ходыты въ економію,—мовывъ прыкажчыкъ.

— Зашемъ не дозволяйтъ? Онъ краль? онъ п'янь? онъ грубій?—допытувався немецъ.

— Це...—мовывъ щось пошепки прыкажчыкъ на вухо немцеви...

— А-а! О-о-о-о?—протягъ машыныста й уставывъ свои сири кругли банькы на Йвана. Иванъ не вытрымавъ цього погляду й опустывъ, наче вынுவатый, очи до долу. Пройшла хвылына, неказано довга та тяжка для Йвана... «Прожене! прожене й немецъ!» думавъ зъ мукою, зъ бодемъ на серци Йванъ и не смивъ уже звесты своихъ очей вгору.

— Иды соби, Йване, зъ Богомъ! Радъ бы у прыгоди тоби статы, та не можу. Ты вже велькый, повиненъ и самъ розумиты, що тоби тутъ не мисце,—звернувся Сыдиръ Степановычъ значно мылостывише до Йвана.

— Зашемъ иди? Я заставляль Ифанъ!—потягъ несподивано машыныста знову Йвана...

— Не можна, Карло Хведоровычъ! Не можна—
яки бо вы! Це жъ... тее, це знаєте... Не зоставляйте
його,—ставъ умовляты прыкажчыкъ.

— Я зоставляль Ифанъ... —уперто мовывъ немецъ
и ще дужче прытягъ парубка до себе.

— Ваша воля, Карло Хведоровычъ, тилькы гля-
дить, щобъ я потимъ не бувъ выноватымъ...

— Не, не... я винуфатъ! я зоставляль Ифанъ...
я винуфатъ! —мовывъ весело немецъ, ударяючы себе
въ груди.—Ифанъ паровикъ, а громадна пашоль си-
часъ снопъ кидаль!—скомандувавъ винъ и, глянувши
на годинникъ, подавъ третій свистокъ.

Робота запыла. Осинне сонечко тилькы-тіль-
кы що пиднялося надъ краєвыдомъ и привитало пер-
шымъ проминнямъ новеньку, блискучу молотылку.
Це бувъ першый день їи праці, перша проба їи здіб-
ности, й вона не загаялася показаты свою сылу. Не
дали, якъ черезъ годину, робитныкы вже втомылся,
надаючы роботу їи гострымъ бычамъ. Шестеро див-
чать, що стоялы на платформи, поскыдали хусткы,
корсеткы, але все не встыгалы надаты розвязаныхъ
снопывъ; барабанщыкы вырывалы зъ рукъ снопы, кы-
дали ихъ у барабанъ зъ перерывами, запыхалы цили
оберемкы — молотылка вымагала ще бильшого по-
спиху. Прыкажчыкъ бигавъ, крычавъ, переставлявъ
людей зъ мисця на мисце, лаявся... Нервовый настрій
охопывъ робочыхъ — вони вже пересталы розумиты,
чы праця видповидна ихъ физычній сыли, п'ялыся
черезъ сылу, зъ серцемъ, прокльонамы, але машы-
ныста ще подававъ свысткы, вымагавъ ще бильшого

спиху, бо молотылка йшла на-пивъ у порожни. Нарешти прыкажчкь схаменуся.

— Зупынить їи хочъ на хвылыну, хай їи всячына! И солома не складена, й полову по вьсому гармани роскыдано, рады някь ничому не дасы!—попрохавъ Сыдиръ Степановычъ нимця.

— Ага! Кому нема работы? — ажъ покотывся одъ смиху немецъ.—Ифанъ нема работы? Ого! Ифанъ чубъ мокра!

— Я вьсь облываюсь потомъ, не то вашъ Иванъ. Зупынить їи, каторжну; зроду-вику не бачывъ такой скаженои молотылкы. Сюды треба у-двое бильше робочыхъ клыкать; я пиду приведу хочъ зъ десятокъ людей,—мовывъ прыкажчкь...

Машыныста трохы у долони не плескавъ: це жъ винъ самъ пораявъ їи купыты... Хай, хай прыкажчкь приведе ще робочыхъ—винъ добавыть ще пары...

— Нема работы? Нетъ бедный Ифанъ работы?—звернувся весело немецъ до Йвана, зупынывши молотылку.—Теперь ты, Ифанъ, отдохаль, кушай на булка, вся кушай, а потомъ знову молотиль! — додавъ винъ и подався прочыщаты решета. Люде радисно прывиталы ци перши хвылыны спочынку...

Дивчата посидалы на платформы, чоловикы побиглы вытрушуваты з-за комира та пазухы колючу полову; але ранише одъ усихъ кынувъ роботу Марко. Кыдаты снопы на платформу—це завжды тяжка й непръемна работа, але на цей разъ Маркови вона

здалася вдесятеро тяжчою й непрямнишою, ниждь завжды. Ввесь часъ, кыдаючи снопы, Марко не забувавъ ни на хвылыну, що Иванъ не тилькы на гармани, але ще й биля зовсимъ легкой роботы, и ця думка наче додавала вагы до кожного снопа, що винъ мусивъ кынuty, лягала каминемъ на серце, навить зменьшала сылу въ рукахъ.

Якъ тилькы молотылка зупынылася, Марко побигъ до паровыка.

— А що? живеньки ще? не пидвередылыся солмонкою?—напався зразу винъ на Йвана.

— Ще брыкають, слава Богу: немецъ булочкою пиддержалы!—пидтрымавъ Марка Максимъ.

— Може бъ вы такы пожалувалы ще до насъ, попокыдалы снопивъ?...У-вечери гроши однаковы, що й мы, визьмете, а робыты однаково зъ намы не хочете?—прысыкався знову Марко.

— Тутъ, биля паровыка, повинна стояты дивка, або хлоп'якъ—хай же теперь и Йванови заплатять такы гроши, якъ и дивчатамъ,—мовывъ Максимъ.

— Ты платытымешъ? Твои гроши?—скыпивъ Иванъ.

— Дарма, що не мои гроши—всякому досадно зносыты отаку неправду: мы ось пропадаемо за-рады полтынныка, а ты за играшкы визьмешъ ти сами гроши,—завважывъ Максимъ.

— А мени, братця, ось що найдосаднише: оце жъ винъ пхае сьогодни солому въ грубу, а ввечери прыйде на вулицю та й выхвалятыметься: я бувъ на

гармани, заробувъ, якъ и инши парубкы, полтын-
ныка, — мовывъ Марко, закурюючи бия паровыка
цыгарку.

— Колы бъ хочъ Оныська угледила його на
роботи!—нагадавъ Маркивъ братъ.

— Що зъ того? Вона скаже: винъ не вынова-
тый, що його тутъ настановылы; йому дѣ звелилы,
тамъ винъ и ставъ,—видповивъ Марко.

— Чого вы в'язнете, чого вамъ треба? Одійдите
геть, бо ще комусь голову роскраю! — крыкнувъ на
хлопцивъ Иванъ.

— Чы ба! И до снидання не побувъ бия моло-
тылки, а вже страща!—засміявся Максимъ.

— Кажу — одійдите одъ гриха! — скупивъ ще
дужче Иванъ.

— Зашемъ ви тутъ? Зашемъ не згрибаль со-
лома, полова? Пашоль работай! — крыкнувъ на хлоп-
цивъ немецъ, що саме нагодывсь тутъ.

— Карло Хведоровычъ! Онъ Иванъ просыться
до снопивъ — видпустить його, а на його мисце я
прыведу яку-небудь дивчыну! — звернувся несподивано
Марко до машынысты.

— Зашемъ Ифанъ снопи?—здывувався немецъ.

— Винъ тутъ не хоче бильше стояты — каже:
проби йому тутъ скушно.

— Зашемъ скушно? — здывувався ще дужче ни-
мецъ.

— Йому, бачыте, соромно, що винъ такой здо-
ровый парубокъ, та бия паровыка стоить. Пустить

його до снопивъ, Карло Хведоровычъ, бо, дивиться, у його вже сльозы на очи навертаються,—мовивъ не зморгнувши Марко.

Нимецъ глянувъ на стурбоване, блиде, у червонихъ плямахъ, облыччя Иванове.

— Тибѣ скушно? хочъ снопи, Ифанъ? Иды, иды,—згодывся нимецъ.

Загальный регить покрывъ останни слова машинысты.

— Ви радъ?—зрозумивъ нимецъ по своєму цей регить,—ви радъ, што Ифанъ до васъ?

— Еге, еге!... пидхопылы Марко та Максимъ,—сучылы, Карло Хведоровычу, за Йваномъ!...

Иванъ взявъ выла й мовчки пишовъ до скырты...

Тымъ часомъ прыкажчыкъ повернувся зъ села и прививъ за собою душъ десять робочыхъ. Незабаромъ прыбралы на току, и нимецъ знову пустывъ у ходъ молотылку. На помичъ дивчатамъ стала ще одна дивка, на скырту злизло ще два парубкы; але Марко норовывъ, щобъ Иванови доходилося найважче й зумысне ставъ напередъ, прымушуючы й Ивана зайняты постать поручъ.

— Дивчата! дивиться, якого я вамъ кydія прививъ! Теперь вже не буде угайкы за снопамы. Онысько, ось глянь, кого я до тебе прытарабанывъ!—крыкнувъ цилкомъ задоволенный своєю помстою Марко.

— Иванъ снопы кыдатыме? Боже поможы!—пидхопылы дивчата.

— Отъ яке дыво, що Йванъ снопы кыдатыме! Адже кыдае снопы й Марко, и Дорошъ, и Степанъ,

и ось Спырыдонъ кыдатымутъ—та й не дывується... Тилькы все зъ Ивана вамъ дивно! — заступылася за Ивана Оныська.—Почынай, Иване, кыдаты, щобъ за-далегидь накыдаты. Ты кыдай Мотри, а Марко хай постачае мени.

— Думаешъ, не постачу, чы що? — засміявся Марко.

— Тамъ побачымо!—видповила пышаво Оныська й одвернула одъ Марка. Иванъ настромывъ на выла сніпъ и кынувъ його зъ усіеи сылы. Сніпъ перелетивъ черезъ молотылку й упавъ на голову якійсь дивчыни.

— Який тамъ катъ шпурляється? — скрыкнула зъ серцемъ дивчына, у котру влучывъ Иванъ.

— Цытьте! Терпы, хрещений мыръ—Иванъ снопы кыда!—сповистывъ на весь гарманъ Марко.

— Годи хвастаты! Чого це ты справди глузуешъ? Ачъ який самъ робитныкъ вдатный! — обизвався дядько Хведиръ, що перекудавъ бия скырты снопы.

— Ты ось краще поминяйся місцемъ зъ Ивановъ, колы ты справди такой митець кыдаты. Ты стань на цей бикъ, а Иванъ хай становыться за витромъ, то йому легше буде,—додавъ дядько Степанъ.

— А нуте, якъ васъ по батюшци, становыться на мое місце,—звернувся трохи засоромлений Марко до Ивана. Але Иванъ не рушывъ зъ місця.

— Не комызься, Иване, не дывыся на Марка—стань, куды люде радять,—мовыла Оныська й зумысне

перейшла на другый бикъ платформы. Иванъ мусивъ перейти тежъ и ставъ навпроты Мотри.

Почалась робота. Иванъ ставъ кыдаты снопы. Спочатку снопы не здавались важкымы — иноди зъ пересердя винъ навить и не прымичавъ ніякои вагы, але трохы дали, якъ тилькы скырта стала ныжчаты, а на души заспокоилося, снопы значно поважчалы й иноди стали спорсаты зъ выль. Проте винъ надававъ Мотри роботы й ни разу ще не чувъ одъ неи: «снопивъ»! Зате Маркови прыйшлося насправжкы до скруту: разъ—не зручно було проты витру кыдаты, а вдруге—й Оныська не давала й дыхнуты.

— Снопивъ! снопивъ!—крычала вона, якъ тилькы прымичала, що Марко хотивъ хочъ хвылыну пещы спочыты.

— На, йижъ! на, йижъ, ненажерлива! — сміявся Марко, шпурляючы снопамы, але почувавъ, що сылы його значно меньшають.

— Еже сопешъ? Передыхаешъ, спочываешъ? Утомвся вже? — напався Марко зъ пересердя на Ивана, котрый справди ледве переводывъ духъ и хотивъ спочыты.—Я за двоухъ не робытуму: я прыкажчыкови поскаржуся.

— Адже у Мотри нема угайки: снопы є, — видповивъ Иванъ, самъ одначе гараздъ не розуміючы, колы й якъ винъ надавъ таку купу снопивъ.

— Снопивъ! снопивъ!—ажъ затупотила Оныська. Марко не встыгъ гараздъ обтерты й поту.

Иванъ кынувъ снопъ, другый, третій и знову ставъ спочываты.

— Вже спочиваєшъ?—запримитивъ Марко.

— Снопивъ! снопивъ!—гукнула Оныська.

Марко скыпивъ: черезъ хвылыну Оныська була закыдана снопами трохы не зъ головою.

— Теперь задовольнылася, ненажерлыва? — запытавъ Оныську Марко, прысидаючы на скырты, щобъ хочъ тришечкы перепочыты.

— Снопивъ! снопивъ!—закрычала черезъ хвылыну Оныська.

Марко ажъ пидскочывъ.

— Та що то за знакъ? Куды ты снопы диваєшъ? А! онъ що! — нарешти зрозумивъ винъ. — Це ты Мотри мои снопы пересуваєшъ? Такъ ни жъ, цього я дали не попушу! Ачъ, щдъ прырозумили! Иванъ гавъ ловыть, а я за його працюю... Кыдай, кыдай, котячий недойдокъ, колы прыйшовъ на роботу!—накынувся винъ на Йвана.

— Адже я кыдаю! — видповивъ Иванъ, настромяючы на выла снопъ.

— Адже винъ увесь часъ кыдавъ — у мене не було николы угайкы за снопами, — заступылася й Мотря.

— Знаю я, бачывъ я, якъ винъ кыдавъ! Ну, теперь я тоби й снопа не подарую—кыдай наливни зо мною, колы берешъ однакови гроши. Онысько! колы ты хочъ одынъ снопъ передасы Мотри, то я покыну роботу.

— Нужни комусь твои снопы! Иванъ самъ надає намъ обомъ снопивъ, — видповила, ледве здержуючы смихъ, Оныська.

А Иванъ тымъ часомъ скинувъ шапку, скинувъ чумарку й заходывся шпурляты снопы.

— А що, що? Дывся, скільки у Мотри снопивъ! У мене въ половыну нема стилькы, якъ у неи,— дратувала Оныська похмурого, безъ краю сердытого Марка.

— Побачымо дали!—буркнувъ винъ.—Побачымо, що дали буде.

— Все добре й дали буде, — мовыла зъ певністю Оныська.

Иванъ тежъ певень бувъ, що «дали все добре буде». Чого справди цей Марко прысикався? Адже жъ винъ самъ снопы кыдає! По шистъ парубкивъ зъ кожного боку молотылки стоять на такій жъ самій роботі; ще тамъ, що зъ того боку стоять, важче доходиться, бо треба снопы кыдаты зъ долу... Маркови тежъ сутяжнишь проты витру кыдаты; до того кыдавъ винъ ввесь часъ майже за двохъ. Проте вси воны вправляються, вси нарівни роблять. Чому жъ тилькы винъ не здолає свого накыду, не вправыться зъ снопамы? «Хочеться тоби, братику, опорочыты мене передъ людьмы, а найпаче передъ Оныською— та я не попушу себе до того»,—подумавъ самъ соби Иванъ и ставъ ще жвавише працюваты.

Пройшло якъ зъ пивгодыны. Мотря ни разочку не нагадала Иванови про снопы. Оныська тежъ мовчала й тилькы, зустрившысь поглядомъ зъ Иваномъ, лукаво пидморгувала на Марка. Марко наче у ротъ воды набравъ: не звертався, не обзывався ни до кого

й пыльно поглядавъ, щобъ жаденъ снипъ не понавъ до Мотри.

Але ось щось несподиване трапылось зъ Ивановъ: у голови помутылося, зачервонило у виччю... кольнуло разъ, у-друге въ ливый бикъ...ось пройняла колька все сердце наскризь. «Спочыты бъ трохы»—промайнуло въ його голови.

— Не сопы! Не хекай! Кыдай!—прошыпивъ надъ самымъ його вухомъ Марко.

— Ось зразу...кыдатыму,—видповивъ, наче трохы очунявши одъ цыхъ сливъ, Иванъ.

— Кыдай! я вдруге за тебе не робытыму! У всихъ снопы є, тилькы у тебе немає!—мовивъ знову Марко.

Иванъ глянувъ на платформу—у Мотри справди снопивъ не було, а Оныська наче скам'янила и зъ невымовнымъ жахомъ дывылася на його...

— Кыдай-бо!—гримнувъ ще дужче Марко,

Иванъ перевивъ духъ, перемигъ кольку и ставъ знову кыдаты, кыдаты та ще кыдаты нависни снопы...

III.

Прыкажчыкъ, здавалося бъ, не мавъ теперъ на вищо скаржытысь: ни за лантухамы, ни за водою, ни за соломою не було вгайки; распорошени по всимъ току робочи давалы ладъ кожній соломыни, кожній збоини, кожній зерныни; але Сыдиръ Степановычъ

ходивъ невеселый. Навищо винъ вставъ сьогодни спозаранку, рады чого бигавъ по селу, йиздывъ верхы по хуторахъ, колы той, на чью корысть винъ працювавъ, не хоче выйти хочъ на хвылыну та подякуваты Сыдорови Степановичу за його порядкы? Ось уже сонечко на обидъ звертає, а пана все нема... Даремно прыкажчккъ выбигає за тикъ, даремно вызырає, даремно посылає въ економію то за тымъ, то за другимъ, абы нагадаты панови, що на гармани йде молотьба—панъ все не йде.

Але панови й справди теперь не до молотылки...

Блидый, безъ краю стурбованый, бигає винъ мовчазный взадъ и впередъ по просторимъ кабинети и, здається, не бачыть, не розуміє, не пам'ятає нічого, .опричь тієи думкы, що цилкомъ опанувала його. На широкій, крытій оксамытовымъ кыломомъ турецькій канапи сыдыть ликаръ. Винъ тежъ мовчыть, але спокійне облыччя його доводыть, що винъ не тилькы не прыймає ніякои участы у пановыхъ турботахъ, але навить не розуміє його й нетерпляче сподивається тієи хвылыны, колы нарешти панъ заспокоитьсѧ й покладе кинєць цій довгій, непрыємній и до того незрозумилій аудієнціи.

— Выбачте! — мовывъ нарешти ликаръ, пидводячысь зъ канапы,—дали я не можу, на превелькый жаль, зоставатысь у васъ. Вже дев'ята годына, а я мушу сьогодни неодминно одвидать своихъ амбулаторныхъ.

— Благаю васъ, добродію, заждить трохы, не покидайте мене... Вы бачыте, въ якому я настрою. Я

стильки покладавъ надіи на вась... нарешти я хочу запобигты у вась порады зъ привоуду пытання, дорожчого за-для мене надъ саме жыття,—попрохавъ Петро Ивановычъ.

— Впевняю васъ, що ангина вашого сынка пройде черезъ два дни, проте...колы вы, може, не ймете виры мени, то запрохайте иншого ликаря.

— Не те, зовсимъ не те! — перепынувъ Петро Ивановычъ ричъ ликаря.—Про ангину я навить забувся й думаты.

— У такимъ рази я вже зовсимъ не розумію, навищо я вамъ здався?—завважывъ ликарь.

— Сядьте, прохаю васъ, подаруйте мени такъ зъ пивъ годыны, и вы впевнитесь, що я не даремно запрохую васъ зостатысь у мене, що я дійсно маю до васъ, якъ до ликаря, якъ до молодой, интеллигентной людыны вельке дило.

Ликарь поклавъ свій картузь на мисце й сивъ знову на канапи.

— Вы самы звернули, добродію, увагу на те, що сынокъ мій, колы вы оглядалы його, обирвавъ несподивано ричъ на пивслови й зомливъ на короткий часть...

— Такъ, я звернувъ на це увагу, але особлывого значиння не надававъ, бо, здається, сынокъ вашъ—крем'язный хлопецъ и ни на яки нервозы не може поскаржытысь.

— Помыляетесь, помыляетесь вы, добродію! — мовывъ зъ одчаемъ Петро Ивановычъ.—Це винъ вже въ третій разъ зомливае й сьогодни я впевнывся, що

те; про що я боявся й подумати, згадати — гирка правда: я певень, що мій Сергій—епилептикъ.

— Може вы поспишаєте зъ діагнозомъ? — завваживъ лікаръ...

— Ни, ни! на превельке горе мое, на безталанна мое, я не помыляюся. Люта, немилосердна прырода не схотила поступытысь и на ступиць видъ своихъ законивъ за-рады мого безталанного сына, не помылувала вона и його нещасливого...

— Хиба епилепсія у васъ въ роду? — запытавъ лікаръ.

— Ця хвороба прокльономъ лежить на всій мойй родыни видъ самыхъ пращуривъ... Никого вона не мынула, ридко кому не скоротыла на половину жыття. Все мы, родычи, це знаємо. Я йиздывъ за кордонъ, я радывся зъ ликарямы, я личывся, не зважувався довгый часъ женытысь, бо певень бувъ, що тягаръ цієї проклятои хворобы не мыне й моихъ дитей... Але ось на трыдцятимъ роци епилепсія мене покынула. Я наче на свить народывся, але ще висимъ рокивъ оберигався женытысь, нарешти я зробывъ цю мерзенну гыдоту — я оженився й давъ жыття безталанному епилептику. Уявить же теперь мое становыще, зрозумійте муки моєи совисты!

— О! — поспивывся лікаръ заспокоиты стурбованого пана:—це звычайна ричъ! У нашъ викъ батькы лышають своимъ дитямъ писля себе далеко бильше рижныхъ недугъ, нижъ червинцивъ.

— Звычайна ричъ? Злочынство всяке, душогубство тежъ, добродію, звычайна ричъ; але я певень,

що колы бѣ я пидѣ впливомѣ помсты або якого хы-
жого инстинкту утявѣ кому-небудь ногу, або руку,
колы бѣ я вчынивѣ навить своєму ворогови яке зло—
вы бѣ першый осудылы мене й не схотылы поводити-
ся зо мною, якѣ зѣ ривнымѣ соби... Бильшѣ того—
колы бѣ, напрыкладѣ, зналы, що я, маючы яку-небудь
заразну хворобу, пишовѣ поміжѣ здоровыхѣ людей—
вы бѣ вважало за свѣй обов'язокѣ зупыныты мене.
Черезѣ вищо жѣ батькы корыстуются окремымы
прывилегіямы? Хто давѣ прывилегію батькамѣ обри-
каты свою дытynu на виковични муки, надаючы їй то
хворе серце, то туберкульозѣ, то епилепсію? Якѣ мо-
жете вы, ликарѣ, натуралистѣ, называты спокійно
таки вчынкы звычайною риччю?

— Одѣ усього сердца стыскую вашу руку, Петре
Йвановичу,—обиззався ликарѣ.—Я васѣ спочатку не
зрозумивѣ. Мы, ликари, краще, нижѣ хто иншый, ба-
чымо те горе, ти страшени наслідкы батькивськом
необережноты, жертвамы якои заповнено дитські
ликарни, в'язныци, дома для божевильныхѣ. Вы, пры-
наймни, вкупы зѣ наслідуваною хворобою передаете
сынови й наслідувани маетки, вы забезпечуете жыття
своій хворій дытynи, вы даете можльвистѣ жыты у
пидхожыхѣ за-для його слабого организму умовахѣ,
а скыльки такихѣ батькивѣ, що, надилывшы дытynu
своимѣ слабымѣ организмомѣ, выдають їи на голодѣ,
холодѣ, вымагають видѣ дытynи боротьбы, колы вона
не здатня навить на спокійне жыття!...

— О! про це вже ничого й казаты!—завважывѣ
Петро Йвановичѣ.—Колы бѣ я не мавѣ достаткывѣ,

щобъ забезпечыты свою дытну; то я бь напевне не оженьвся. Але, бачыте... — повивъ Петро Йвановычъ свою ричь дали:—таку дытну, якъ мій хворый сынъ, мало забезпечыты матер'яльно — йому насампередъ потрібенъ спокій моральний.

— Ну, це вже не видъ васъ залежыть,—мовивъ ликаръ.

— Трохы й видъ мене,—завважывъ Петро Йвановычъ. — Я по соби знаю, скільки жыття наше, интелігентныхъ людей, залежыть видъ того чы иншого идеалу, видъ того чы иншого свитогляду. Я, наприкладъ, увесь викъ свій бувъ мученыкомъ, дякуючы тому, що батько мій, людына сороковыхъ рокивъ, выховавъ мене въ идеалахъ своихъ молодыхъ годивъ.

— Ну-те?

— Я хочу вберегты свого сына видъ траты сылы й енергii на даремну боротьбу зъ жыттямъ; я выробывъ соби окрему програму для выховання свого сына й попрохаю у васъ маленькои допомоги.

— Чымъ можу стати вамъ у прыгоди? — запытавъ ликаръ.

— Вы недавно скинчылы университетъ, напевне маеце звязокъ де зъ кымъ зъ своихъ товаришивъ... порадыте мени, будьте ласкави, кого-небудь у воспытатели до сына. Людына ця повинна буде насампередъ выховуваты зъ мого сына индиферентного, спокійного по всякъ часъ—и въ гори, и въ радости—стоика. Бильшъ того, за-рады спокою, за-рады здоров'я свого сына, за яке я повиненъ буду весь викъ свій даваты видповидъ передъ судомъ своей совисты, я зда-

тенъ видступытыся видъ найдорожчыхъ принципивъ и радо прывитаю ту людуну, що навчыть мого сына не прымичаты, прынаймни не звертаты увагы ни на зло, ни на неправду, ни на яку околышню гыдоту—одно слово: ни на вищо, що могло бь стурбоваты його хвори нервы.

— Ну, такого воспытателя вы напевне не знайдете!—засмйався ликарь,—бо наврядъ, щобъ яка интеллигентна, дйсно освичена людина погодылася зь такою програмою егоистычного индиферентизму...Гадаю, що трохы згодомъ, колы вы заспокоитесь, то вы й самы йи видкнете...Але у всякимъ рази, яку бь програму не натхнуло вамъ ваше горе, я буду завжды згадуваты часъ прыемной знайомосты зь вами й видъ шырого сердца кажу вамъ: вы—идеальный батько. Дайте намъ якъ найбильшъ такихъ батькивь, якъ вы, людей зь такымы принципамы, зь такымъ певнымъ, яснымъ поглядомъ на свои батькивьски обов'язкы, на свою видповидальнысть за долю своеи дытны — й видразу, вь якихъ-небудь пивсотни рокивь, хворыхъ, злочынчивъ, божевильныхъ и взагали нещасныхъ людей поменьшае на добру четвертыну...

— Сергй йисты хоче... звельшь даты, чы хай пидожде?—запытала, увиходячы вь кабинетъ, молода, повновыда пани, жинка Петра Ивановыча.

— Ни, хай ще перетерпыть до десятои годыны, — видповивъ Петро Ивановычъ, зырнувшы на свйи годынныкъ...

— Вы самы й за йижою наглядаете?—здыувався ликарь...

— И за йижою, й за одягомъ, и за температу-
рою—за всимъ винъ самъ доглядає; мени, якъ ма-
тери, ничего й роботы,—завважыла весело пани.

— Я тилькы що назвавъ вашого чоловика иде-
альнымъ батькомъ. На превельку радисть свою, зъ
кожною хвлыною впевняюся, що я не помылся,—
звернувся ликаръ до паніи.

— О, Петро Йвановычъ, якъ батько, не має,
здається, соби й ривни. Тымъ-то винъ и допарубку-
вався до сорока рокивъ, що все боявся цыхъ стра-
шенныхъ батькивьскыхъ обов'язкивъ, — видповила
пани.

— Кони подано!—сповистыла дивчына. Ликарь
ставъ прощатись.

— Я не довивъ своєи речи до кинця...вы такъ
поспишаєтесь,—мовывъ панъ.

— Другымъ разомъ радо побалакаємо. Вы за-
чепылы питанья, зъ прыводу якого є багацько що
казаты; але теперь я не могу...выбачте мени,—вид-
повивъ ликаръ, простуючы до передпокою. Петро Йва-
новычъ выйшовъ його провєсты.

— Дуже васъ прохаю, колы маєте яку добру
кныжку про епилепсію, то передайте мени—я вамъ неза-
баромъ поверну їи,—попрохавъ панъ въ передпокою.

— Не раджу вамъ чытаты ликарськи кныжки,—
завважывъ на-пивъ зъ жартомъ ликаръ.

— Ни, ни! Гроши, выхованья, медицину — все
мушу поклыкаты на допомогу соби, щобъ хочъ тро-
шечкы заспокоиты свою совість,—мовывъ палко панъ.—
Тяжко, знаєте, невымовно тяжко почуваты себе воро-

гомъ своєї дытны,—додавъ винъ трохи згодомъ, одвертаючысь до викна, передъ якимъ давно дождала ликаря пара чудовыхъ сирыхъ коней, запряженихъ у блискуче нове ландо.

— Машыныста ликаря клычуть!—крыкнувъ несподивано пидъ самымъ викномъ якийсь хлопець.

— На вищо?—запытавъ панъ.

— Парубокъ кинчається!—мовивъ хлопець.

— Який парубокъ? Де винъ?—запытавъ Петро Ивановычъ.

— На гармани—кыдавъ снопы... зомливъ, упавъ, а теперъ кинчається, — видповивъ якосъ несмиливо хлопець.

— Який же парубокъ?—запытавъ панъ.

— Не знаю... лыбонь Иванъ Степаныдынъ,—мовивъ хлопець.

— Спизнюся я сьогодни до моихъ пацієнтівъ, але ничого робыты—треба бигты на гарманъ,—мовивъ ликарь, спишно одягаючы пальто.

— Ни, ни... не турбуйтеся про цього хлопця: це зъ нымъ звычайна ричь... винъ давно нездужа... Тутъ є у насъ ликарня—я звелю зразу одвезты його!—поспишывся Петро Ивановычъ заспокоиты ликаря.—Впевняю васъ, що вамъ нема для чого гаяты часу биля його... А ты,—звернувся панъ до хлопця, видразу зминывшы голосъ,—гукны до мене прыкажчыка!—Скажы, щобъ усе кыдавъ та йшовъ!—додавъ винъ надто, якъ здалося ликареви, суворо. Хлопець майнувъ, скильки духу, до прыкажчыка, а ликарь сивъ спокійно у ландо й выйхавъ зъ двору.

IV.

Ландо завернуло за садъ, помынуло гарманъ и покотылось по-надъ крутымъ берегомъ узенькой, але глыбокой чыстои ричкы. Ликарь обиперся объ подушкы екипажа й закуривъ цыгарку. Винъ почувавъ себе въ цей соняшний, осинній ранокъ незвычайно гарно. Чы то чудова панорама на ричку, на витрякы, на ростягнуте довгою стьожкою по-надъ ричкою село изъ садкамы, шырокий степъ; чы то безхмаре небо, що, зльваючысь десь далеко на краєвиди зъ темнымъ лисомъ, робыло наче ряму кругъ цього щаслывого куточка, де люде, напевне, жывуть спокійно пидъ пуховымъ крыльцемъ такой освиченои, такой гуманной людыны, якъ панъ Петро Йвановычъ; чы то свиже, тыхе повитря чудового ранку, а чы, може, ця несподивана знайомисть, та коротенька розмова зъ «идеальнымъ» батькомъ—зробылы таке вражиння на молоду, чулу душу ликаря?... Напевне, напевне це винъ, самъ панъ, навiявъ своїмы словамы, своїмъ ридкымъ у наши часы свитоглядомъ цей настрiй, а краєвидъ и небо, й повитря, и село, й ричка—це тилькы естетычни додаткы до того вражиння, що зробивъ самъ панъ,—це той винокъ, що нымъ уквитчала сама прырода людыну, яка пизнала, прызнала и поклала соби за обов'язокъ маты завжды їи певни, нерухоми закони на увази.

— Тпрр!—спынывъ несподивано визныця коней.

— Що тамъ таке?—запытавъ ликарь.

— Онъ хтось гукає!...Здається, немецъ бижить,—показавъ рукою визныця въ той бикъ, звидкиль до-

носывая гуль молотылкы. Ликарь глянувъ туды. Справди, якыйсь чоловикъ, весь у билому, бигъ навпереймы ландо й махавъ хусточкою.

— Винъ щось и крычыть, та не розберу ничего,—мовывъ визныця.—Винъ якъ и поблызу балака, то не втнешъ видразу, а здалека зовсимъ не розберешъ ничего,—додавъ винъ.

— Це винъ, здається, мене гукає! — мовывъ ликарь.

— Може й васъ,—мабуть, чы не до Ивана.

— Господинъ докторъ, господинъ докторъ!—донесли до ликаря.

— Такъ и є — це винъ васъ клыче: мабуть, тому сердешному Иванови не перельvky, бо немецъ даремно не побижыть,—завважывъ визныця.

Ликарь уставъ зъ ландо й пишовъ машиныности назустрічъ.

— Господинъ докторъ! Ифанъ вмирай! Ради Богъ, скорей!—мовывъ запыханый, червоный немецъ, поздоровкавшысь зъ ликаремъ.

— Петро Ивановычъ казавъ, що його заразы одвезуть у больницю,—спробувавъ одмогтыся ликарь.

— Ифанъ вмирай! Нельзя больницъ...Пожальста, господинъ докторъ! Пожальста... одинъ секундъ...—прохавъ немецъ, важко переводячы духъ и вытираючы зъ лоба зъ горохъ завбільшкы крапли поту.

— Николы мени—отъ горе!—мовывъ наче про себе ликарь...

— Пожальста, пожальста, одинъ секундъ!—прохавъ ще пыльнише немецъ и повернувъ до гарману.

Ликарь пишовъ за нымъ. Немець простувавъ прямо черезъ канавы до гарману й зупынывся бия вузенького суточка по-мижъ двоохъ жытнихъ скыртъ.

— Кидаль снопъ... упаль и—конвульсій... Теперь слава Богъ, прошоль конвульсій, только обморокъ!— мовывъ Карло Хведоровычъ, опускаючысь навколюшки передъ зомлилымъ Иваномъ, що лежавъ на земли. Ликарь оглядивъ парубка. «Де я його бачывъ? — промайнуло у ликаря въ голови. — Я певень, що десь и, здається, недавнечко, бачывъ я й цей высокый, трохи одлогый лобъ, и цей тонкый, ровный нись, и це на двое передилене пидбориддя, й навить цей русявый кучерявый чубъ, що такъ неслухняно падає на очи... Але де? колы?...»

— Теперь йому вже полегшало — винъ чы не заснувъ, а за хвылыну таке було, що не приведы Царыце Небесна! Думалы, що винъ скаличыться на вику: и ноги, й руки корчыло, и выдъ корчыло на бикъ,—обизвався дядько Хведиръ, скидаючы зъ гарбы снопы.

— О! какой биль конвульсій!—додавъ немецъ.— И руки, й ноги, й голова...Ну, теперь онъ будетъ спокойнъ? не будетъ больше конвульсій? — запытавъ винъ, трохи заспокоившысь, ликаря.

Але ликарь не встыгъ видповисты на це пытанья, якъ Иванъ знову засипавъ рукамы, ногамы, знову затрипалося все тило, изнову налыти крив'ю банькы забигалы, перекосылыся, зъ рота выкотылася темнымъ клубкомъ пина...

— Ищо конвульсій! — мало не крыкнувъ зъ одчаемъ Карло Хведоровычъ.

— Хлороформу, швидче!—звеливъ лікарь.

— Хлороформъ! Жифо бижаль, штобъ даваль помешникъ!—скомандувавъ Карло Хведоровычъ, доручаючи погоньчеви, що саме нагодывся, клаптыкъ спысаного паперу.

— Винъ, мабуть, помре! Ачъ, якъ його кыда сердешного—ще дужче, нижъ ранише,—обизвався зъ скрыты Степанъ.

— Це йому, мабуть, вже не вперше трапляється?—запытавъ дядькывъ лікарь, покрываючи выдъ Ивана машиныстовою хусточкою.

— Ни, такого ще зъ нымъ никола не було. Млявий винъ бувъ видъ самыхъ пелюшокъ: якъ розсердыться було, або попоробить дуженько, такъ и зомліе видразу, а про чорну болисть ще не було доси чуткы,—видповивъ Степанъ.

— Сьогдни винъ попоробывъ трохи черезъ сылу: хотивъ, бачте, довесты челяди, що й винъ зда-тенъ до роботы, а воно йому зразу й показало,—завважывъ Хведиръ.

— Воно тамъ и роботы було зъ його, Бога рады: копу чы й скинувъ на молотылку, чы й ни?... Мій Опанась—молодшый за його, проте видъ самого ранку любисенько кыдає снопы, — обизвався знову Степанъ.

— Хиба тилькы Опанась кыда?... И Марко, и Корній, и Тимохвій—уси його однолиткы на тій самій роботы. Робота не завадыть, якъ здоров'я є,—видповивъ Хведиръ.

— То жъ то й е! А у цього безталанного Ивана ни тила, ни сылы й званія нема... Ачъ, який худий,—мовивъ Степанъ, злазючи зъ скырты.

— Да, да! онъ ошень слабъ, ошень слабъ. Нетъ жиръ, нетъ тело! — пидхопивъ немецъ, тяжко зитхнувши й показуючы пальцемъ на розхристани, важко дыхаючи груди Йвана.

Але, властиво кажучы, тутъ не могло быти навить и речи про абы-який жиръ, абы-яке тило. Незвычайно тонки за-для простои людны кисткы, обтягнени жовтою, сухою, якъ пергаментъ, шкурою, ситка темныхъ, налытыхъ венозною крив'ю жылъ та попсовани, хвори нервы складалы собою весь той организмъ, що повиненъ бувъ здобуваты собі коженъ шматокъ хлиба сутяжною працею.

— Завертай, Хведоре, воливъ та везы Йвана у больницю! — гукнувъ несподивано, надиходячы до хворого, чымсь розгниваний прыкажчыкъ.

— Нетъ, нетъ! — запротестувавъ Карло Хведоровычъ,—онъ слабъ, онъ конвульсій!

— Ни, годи, Карло Хведоровычъ! теперъ, васъ николы не послухаю: нагорило й такъ мени видъ пана, дякуючы вамъ за Ивана!

— Я принялъ Ифанъ, я самъ сказаль помешикъ!—мовивъ немецъ, ударяючи себе въ груди.

— Завертай воливъ та везы швидче у больницю, — звеливъ у-друге прыкажчыкъ, не звертаючи ніякои увагы ни на протестъ нимця, ни на конвульсії Йвана, що ще побильшала.

— Я не дозволю займать Ивана, пока винъ зовсимъ не заспокоиться й не очуняе! — мовивъ властно ликаръ.

— Онъ вже Матвій и лики несе, — обизвалась дивчунка зъ гурту дитей, що зибралысь до скырты дывытысь на хворого парубка.

— Ну, жифо, жифо! Давай скорей! — гукнувъ Карло Хведоровычъ на хлопця, що наблызввся до гарману.

— Нема ничего!—видповивъ хлопецъ и пиднявъ у-гору, наче на доказъ, порожни руки.

— Якъ то нема? Що ты брешешъ? ты квитокъ загубывъ?—скыпивъ ликаръ.

— Ни, я давъ панови квитокъ, воны прочытали та й не дали ничего: проби, у больныцю,—тамъ кажутъ, дадутъ усього, чого треба, а машыныста хай идуть заразы до молотылкы.

— Ты жъ казавъ панови, що я на гармани, що це я, ликаръ, пославъ тебе?—запытавъ ликаръ хлопця.

— Ни, не казавъ.

— То жъ то й е! Побижить, прохаю васъ, вы до-дому, Хведоре... Ось я напышу зразу до пана. Не гайтесь тилькы, бо парубкови погиршало. Скажите тамъ панови...

— Степанъ младшый — хай винъ пиде!—перывывъ Хведиръ ричъ ликареву.

— Васъ посылають — вы й идите! — видмигся й соби Степанъ.

— Оба бижаль! оба разомъ, жифо бижаль!—скомандувавъ немецъ.

Але ни Степанъ, ни Хведиръ не рушылы зъ мисця.

— Та що це таке? Оглухлы вы, чы що? Говорыцца-бо вамъ—идить швыдче до пана!—грывнувъ на дядькивъ ликаръ.

Дядькы почухалыся, переглянулыся и, наче змо-
ввшысь, одійшылы заразомъ геть за скырту.

Ликарь ажъ пидскочывъ.

— Та що це справди таке? Це не люде — це хыжи звири! Вы—прыкажчыкъ; звелить хочъ вы сво-
имъ робочымъ питы въ економію.

— Воны не пидуть!—видказавъ прыкажчыкъ.

— Якъ то не пидуть? Идить у такимъ рази вы самы до пана. Розуміете — парубокъ помирае у васъ на гармани.

— Николы мени бигаты — у мене тежъ свое дило е, — буркнувъ прыкажчыкъ и одійшовъ и соби геть.

— Свинь! Скотъ! Я тибѣ показаль, я тибѣ...— кынувся бувъ Карло Хведоровычъ за прыкажчыкомъ, але мыттю схаменулся й повернувъ назадъ.

— Я сичасъ самъ бижалъ! Я жифо! — мовывъ винъ до ликаря и въ ту жъ хвылыну зныкъ за ожерedomъ.

Ликарь зостався самъ биля Ивана. Молотылка гула за скыртамы; по всьому степу биля довгыхъ скыртъ пшеныци метушывся скотъ, люде. Купка загорилыхъ, чорвоновыдыхъ здоровенькихъ дитокъ, нагледившысь на Ивана, почалы гратысь на сусидній левади. Передъ ликаремъ, наче зъ земли, выросталы

вельчезни ожыреды соломы; що хвылыны пройиздылы то пидводы зь лантухамы, то водовозы, то возіи; праця, жыття кыпило навкругы. И здалося ликареви, що ци конвульсії, ци муки хворого Ивана — не що инше, якъ тежъ видгукъ слабого организму на околышній настрій, околышній рухъ здоровыхъ людей. Хто винъ, цей парубокъ? Чы має винъ родыну, чы круглый сырота? Чы батько, чы ненька надилылы свого безталанного сына цымъ нездатнымъ до праці организмомъ? Чы розуміють вони свою провину передъ сыномъ? Наврядъ!... И прыгадалося ликареви тепле, спокійне лижко маленького пацієнта Сергія, прыгадалося стурбоване, замыслене облыччя Петра Ивановыча надъ лижкомъ хворого сына, прыгадалася до останнього словечка коротенька щыра розмова зь «ідеальнымъ» батькомъ. О, колы бъ, колы бъ побильшало на свити такихъ батькивъ!...

Але ось зашелестила солома—ликарь обернувся. З-за скырты несмиливо вызырнула якась дивчына. Вона окынула едынымъ, безъ краю смутнымъ, переляканымъ поглядомъ Ивана и, наче засоромывшысь ликаря, мыттю сховалася за скыртою.

— Онысько!—гукнувъ хтось биля молотылкы.

Солома знову зашелестила, и дивчына побигла.

А тымъ часомъ Иванови гиршало зь кожною хвылыною. Конвульсії, що затыхлы булы трохи, почалыся ще зь бильшою сылою. Ликарь ставъ пидмощуваты, що мавъ пидъ рукою, пидъ голову Иванови, пидложывъ пидъ руки роспушени снопы й нетерпляче выглядавъ нимця...

— Свистокъ давай! Не надо молотить! — гукнувъ несподивано немецъ, перестрыбуючы канаву, й черезъ хвылыну склянка зъ хлороформомъ полетела з-за скырти й упала повзъ самого ликаря.

— Свистокъ давай!—доносилось до ликаря вже з-за клуни.

— Не надо снопъ! Не надо! Не надо молотить!—гукнувъ ще дали немецъ, и ликарь почувъ, якъ здоровенный пасъ молотылкы гепнувся зъ усїей сылы объ землю.

Молотылка видразу замовкла. Робочи наче скам'янили: дивчата захололы зъ снопами въ рукахъ, чоловікы задублы зъ пидведенымы вгору выламы, возїи стали, якъ укупани, середъ току, водовозы дывылыся й не бачылы, що вода давно лылась поверхъ цебра; тилькы самъ Карло Хведоровычъ не бачывъ, наче не прымичавъ того вражиння, що робылы його слова, и ще дужче гукавъ, ще дужче спынявъ роботу.

— Що це за знакъ? Карло Хведоровычу, що трапылося? — кынувся перелякано прыкажчыкъ до машынысты.

— Не хотель молотить! Не будетъ больше молотить! Не смей ехаль по снопы, не смей подаваль!—лютувавъ, наче самъ не свїй, Карло Хведоровычъ, бигаючы помижъ оторопилахъ, мовчазныхъ робитныкивъ, вырываючы зъ ихъ рукъ снопы, выла, оберемкы соломы.

— Що тамъ скоилося? Молотылка попсувалася, чы панъ може заборонылы молотыть? — допытувався прыкажчыкъ.

— Карль Федоровичъ не хотель молотить! Карль Федоровичъ не хотель служить у такой помешшикъ! Карль Федоровичъ не хотель брать денегъ у такой шеловекъ... Онъ скверни шеловекъ—помешшикъ Марьенковъ! Пошоль! Все пошоль! Нихто работаль на гарманъ! — крыкнувъ ще дужче немецъ и кынувся до терезивъ, де чоловики доважувалы пше-ныцю. Чоловики розступылыся, лантухъ упавъ до до-лу. Немець перескочывъ черезъ розсыпану пшеныцю, перебигъ черезъ купу розисланого на брезенти по-слиду й майнувъ прямо туды, де лежавъ Иванъ.

— Онъ уже спокоинъ? Онъ спаль? Я його взялъ съ собою, я його сделалъ майстръ, бедни Ифанъ,—мовывъ немецъ, уздрившы прыкрытого плат-комъ, нерухомого теперь Ивана, що вытягся на весь зристь.

— Иванъ уже вмеръ; не вытрымавъ останнихъ конвульсий! — мовывъ сумно ликаръ, видкрываючы сыне, ажъ чорне облыччя парубка.

— Умеръ! Ифанъ умираль? — перепытавъ не своимъ голосомъ немецъ.

— Вмеръ!—мовывъ удруге ликаръ.

— О-о-о-о!—протягъ Карло Хведоровычъ и мовъ скам'янивъ.—Прыкажчыкъ, прыкажчыкъ, подвода мени! Сичасъ подвода! Я—вонъ зъ економіи... Геръ докторъ! Геръ докторъ! Ви знайтъ?...ви слихаль?... Ето Ифанъ... Ето худъ, ето бледъ... ето слабъ Ифанъ—ето сынъ нашъ помешшикъ Марьенковъ!... Да! да! сынъ помеш-шикъ!...

Ликарь схопывся на ноги й обвивъ гуртъ людей, що зибрався тымъ часомъ биля Ивана, здывованымъ поглядомъ.

— Невже цьому правда?—запытавъ винъ.

— А вже жъ правда! Степаныда, маты Ивановы, служыла у пана въ горныцяхъ, покы винъ ще не женився...тамъ и сына прыдбала,—мовывъ Хведиръ.

— Тымъ то мы, панычу, й за ликамы Иванови боялыся йты. Хиба бъ же мы такы не пишлы, колы бъ воно... мовлявъ... не тее?—додавъ Степанъ.

Ликарь не промовывъ бильше ни слова, але теперь винъ зрозумивъ чье облыччя прыгадалося йому, колы винъ дывывся на на-пивмертвого Ивана; теперь винъ знавъ, якый батько надилывъ свого сына такымъ организмомъ: «идеальный» батько щыро подилывся и слабымъ организмомъ, и попсованымы нервами, и нездатнымъ сердцемъ зъ своимъ старшымъ сыномъ, навить лыченько свое, вроду свою панську давъ йому, и тилькы дрибныцю — маетки та батькивськи обов'язкы залышывъ про другихъ—«законныхъ» дитей...

— Вамъ кони подано! — нагадавъ прыкажчыкъ ликареви.

— Подякуйте панови за його ласку — я пойиду на пидводи, а попередъ треба одвезты Ивана до-дому,—мовывъ ликаръ.

Хведиръ побигъ до своєї гарбы, вымостывъ їи соломою, й черезъ хвылыну безпатентного сына идеального батька скинули на гарбу й одвезлы до хатыны, де жыла його маты въ сусидахъ.

— Нумо й мы йихаты — звернувся ликаръ до Карла Хведоровыча, котрый саме выводывъ якись каракули на клаптыку паперу, вырваного зъ записной кныжечкы.

— Я писалъ сичасъ помешшикъ...Я завтра прислалъ за чемоданъ... я все бросалъ. Я бросалъ 25 рублей въ економіи... Да, да! Карлъ Федоровичъ не хотель деньги помешшикъ Марьенковъ,—пусть онъ отдавалъ другой сынъ!...

— Хиба є й другой сынъ?

— Да да! въ другой село—другой сынъ!...

За высокымъ тыномъ.

ечорило. Небо було ще ясне, и тилькы на заходи повагомъ зводылася на зустричъ червоному, якъ жаръ, сонцю темна стинка. Верхній край їи вже спалахнувъ краденымъ полум'ямъ, але сонцю ще вильно було озыраты свить Божый, и воно залюбки спыныло свій ясный поглядъ на крутому згир'ю. Засялы раптомъ, зачервонилися його то жовтои, то билои глыны провалля, мыттю понялася золотымъ проминнямъ порослая по йому дибровка, рожевою стьожкою повылася по-пидь нымъ ричка и, немовъ той розисланный сувой полотна, забилила середъ дибровы одъ шпыля до нызу гладенько втоптана вузенька стежка. Тією стежкою йшовъ, купаючысь у вечирньому проминни, не такъ старый, якъ знесылений дидь. Сонце обдавало увесь станъ його сяйвомъ, золотыло навколо вже трохи пожовкле лыстя

та траву, але дидь немовъ не бачывъ ничего и хмурый, замысленый, байдужый до пестошывъ сонця, не звертавъ увагы ни на сѣйво, ни на вколышню красу. Права рука його була закладена за пазуху, въ ливій нись винъ свердло та гладенько заструганий чипъ. Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у роспиркахъ, телипалася, нигде не прылягаючи до схудлого тила; демыкытонови, тежъ давно непрати штаны спускалися до самои земли и прикрывали покандзюблени, вузловати боси ступни ажъ до п'ять. Зпидь рудои, вкрай попсованои сонцемъ та негодою смушевои шапки вызырало довгобразе, жовте, покраяне не частымы, але глыбокымы зморшкамы облыччя. Густы бровы навислы на сами очи. Сыва борода засіялася по самому пидбориддю и, зъ давнихъ часивъ неголена та занехаяна, спускалася неривнымъ косякомъ на груди. Пасмы тежъ неривного сывого волосся падали на запечену на сонци шыю и прикрывали жовти, якъ вискъ, прозори вуха. Дидь мавъ бы выгядъ мерця, колы бъ не ясный, гострый погядъ його маленькихъ сирыхъ очей. Ти очи часомъ и прымеркалы видъ стомы, але за хвылыну знову розжевривалыся, й тоди дидь проймавъ гострымъ поглядомъ усю диброву, сягавъ очыма до самои ричкы, що оточыла згирря зъ трьохъ бокивъ, занепокоєно озырався назадъ, прыдывлявсь до шпыля, за якимъ розкынулося ненавысне йому село та його власна оселя.

Нигде не выдно було ни души. Йому пощастыло: винъ бувъ самитный середъ цієи окопанои та об-

кладеной колючымъ чагарныкомъ дибровы; самитный буде й на нызу, на ричци; не зустрине, не побачыть никого зъ своихъ ворогивъ. А ворогивъ тыхъ—незличыма сыла. Увесь билый свитъ—то вороже поле, де стилькы ворожыхъ станивъ, скилькы людей. И змагатысь зъ нымы—не сыла, здолаты ихъ—ни у кого не постачыть снагы; кары воны тежъ не бояться ніякои, бо лукави, хытри, безсовисни воны, не выходять до чесного бою, не вызброюються шаблями та мушкетамы, не прыпасають и гострыхъ ноживъ, якъ ти душогубы, а выховують свои лукави замиры у пѣтайни хыжого серця, плетуть тенета на правду въ питьми своеи совисты, кують кайданы зъ улеслывыхъ ричей и нападають зненацька, середъ билого дня. Воны не дають никому жыты. Той велькый даръ жыття, що давъ Господь и комашыни на втиху, переводять за бійкою, сваркою та злочынствамы на тяжку спокуту. Хиба хто справди керує своимъ жыттямъ? Хиба «воны» допустылы и його буты господаремъ своеи доли? Пошматували, попсували, якъ хотылы, достаткы, серце, душу, и воны бѣ доси знущались зъ його, колы бѣ винъ не навчывся ненавидиты ихъ. Знивечылы йому жыття и вже напевне готують кайданы, плетуть тенета и на Гапку. Та ни—даремна ихня праця, даремни заходы: не зазнає дидова унука сырितської доли, не коштуватыме хлиба, помашеного прокльономъ, не запобигатыме ласкы у ворогивъ...

На середыни стежки дидъ зупынывся й перевивъ духъ. Подорожъ одъ шпыля, де кинчалася диброва та починачося заплетене высокымъ тыномъ дворыще

дидове, була не далека, и ще недавнечко дидъ пере-
бигавъ цю стежку не бильше, якъ за десять хвылынъ;
сьогодни жъ їй неначе й край загубывся. Ноги трем-
тили, сердце знесылювалося, губы прыпадали смагою,
двадцять - тридцять крокивъ, що малося ще перейты,
здавались довгымы гонамы, и колы бъ ти думкы та
почуття, що неслы його теперь на своихъ крылахъ,
хочъ на хвылыну покынули його, винъ упавъ бы
тутъ, на дорози, й може не повернувся бъ бильше й
до жыття. Але, на щастя, розумъ та сердце його булы
у добрій згоди: воны пидтрымували одынъ одне, якъ
добри побратымы, пидбадьорювали одынъ одне, якъ
щыри друзьякы. Чы то думкы померкнутъ — сердце,
обурене пекучою ненавыстю, зневагою, огыдою до-
людей, поспишається на допомогу розуму й розвору-
шуе ихъ; чы то сердце вгамується та стыхне хочъ на
хвылыну клекотаты—тяжки спогады про минуле льхо-
вже на поготови, щобъ збентежыты його спокій та
знову выкыкаты гирки почуття.

Спогадамы своїмы Мыкыта не любывъ подиля-
тись ни зъ кымъ. Кожне зернятко, що западало
колы на серци йому, винъ пестывъ нышкомъ и самъ
зрываваъ ти квиткы, що выросталы зъ його; кожну
думку обробляваъ доты, покы зъ неи не выроблялося
гладенького кильця до того ланцюгу, що почавъ ны-
заты ще за дытячыхъ часивъ; коженъ випадокъ скла-
давъ нышкомъ у ту скарбныцю, куды поклавъ и свое
перше горе. Тоди йому було всього чотырнадцять ро-
кивъ. Винъ жывъ у своихъ опекунивъ, дядька Кузьмы
та дядыны Горпыны. Батько покынувъ трьохлитньому

Мыкыти добру нывку, прыкладный городъ, простору хату, пару бычкивъ та рябу кобылу; маты вмираючы дабавыла шостылитньому сынови срибный хрестыкъ зъ лавры та щыру пораду: «не чипаты людей, не сперечаться, на чуже добро не важытысь, чужымъ горемъ не корыстуватысь». На такій батькивщыни та зъ такою матерызною можна було бъ и добре на свити прожыты, та на жаль обибралы опікуномъ до сыроти дядька Кузьму; на другый жаль — дядько Кузьма посватався зъ старшыною, а на третій—взявъ соби за кума пысаря Антона Степановыча.

Завелыся видразу якись неоплаткы та клопоты: нывка перестала родыты, городъ порись бур'яномъ; бычкы скуксуватили, кобыла знаровылася, а якъ забажалося дядыни Горпыни новои осели, то завалылася й сыритська хата. Рикъ, другый — и хату, повитку, бычкивъ та кобылу якъ языкомъ злызало; ще черезъ рикъ продалы земельку, й нарешти усе господарство перевелося на змоченый не однимъ цебромъ горилкы вексель одъ дядька Кузьмы—не мало, не багацько, ажъ на сто карбованцивъ.

Позбувся Мыкыта, якъ воды напытысь, батькивщыны та й не знавъ довго про свою прыгоду. Люде мовчалы, а диты хочъ и торочылы сыроти щось про його шкапыну, та зроду неговиркый, не цикавый до новынъ хлопецъ не дуже дослухався. Пролынувъ якыйсь часъ—и батькивська оселя, бычкы та кобыла зныклы зъ пам'яты, якъ сонъ, якъ мрія. Мыкыта звыкъ до вбогой доли сыритської, навчывся дякуваты задарованый шматокъ хліба, прывчывся звертаты й порожньому

возови та обмынаты лыхо за далеки гоны, забувсь личыты ти стосуны, що перепадали йому видь дядины та дитей їи, й щыро молювсь Богу за тыхъ добрыхъ людей, що не попустылы загынuty пидь тыномъ. Але ось наступывъ незабутній, до вику незабутній, день Спаса. На свитанку рознеслася по селу звистка, що старшыну та пысаря арештовано за якись «обчеськи гроши». Уси селяне, якъ одынъ, гайднулы до волосты: жажъ за свои кривни шагы зигнавъ людей и зъ дальнихъ хуторивъ. Мыкыта прыгнавъ дядькивъ товаръ на обидь и побигъ зъ хлопцями тежъ туды. Вельчезный выгинъ передь волостю давно заповнывся народомъ та повозкамы. Люде гомонилы, грымалы, суперечалыся; де-не-де луналы прокльоны та дорикання: люде прыгадалы «вельку», «святу» правду, простягаючы до неи свои руки, благословлялы їи и, здавалося, здатни булы побыты каминнямъ зрадныкивъ тїеи правды — злодія-старшыну та пысаря, Антона Степановыча.

Мыкыта стоявъ пидь млыномъ и очыма йивъ цю обурену, страшну, розлютовану громаду. Винъ розумивъ їи горе, спочувавъ їй, обикраденій, одуреній, скрывженій своимъ жъ братомъ-селяныномъ и пыльно прыслушався до голосныхъ ричей. И справди, було що послухаты, було на вищо подывытыся.

Прокынулася людська пам'ять, прыспана то могорычама, то обережнїстю, захвылювало стояче болото терпячки, куды звыкла громада скыдаты всякый брудъ; зирнулы на верхъ уси давни злочынства, прыгадалыся навить де-яки речи, що, здавалося, нихто

не мигъ чуты, тымъ паче пам'ятаты. Лыхо зйднало ворогивъ, и люде, доси немични, похнюплени та немовъ байдужи до всего въ свити, раптомъ звелы свои головы, загомонили, подужчали, зацикавылыся, якъ тилькы злодій поклавъ свою руку на ихни гаманы. Громада лютовала й выклькала старшыну та пысаря до росправы, але ихъ не було на сели. Тоди весь гнивъ їи перенисся на головы друзякивъ та пособныкивъ ихнихъ. На чоли жъ тыхъ друзякивъ стоявъ дядько Кузьма. Хтось натякнувъ на Кузьму, и громада вже пидхопыла, покотыла по всьому выгону його неславу, закыдала грязюкою його опорочене им'я. Посыпалысь, якъ горохъ зъ торбы, лайка, призывща та докоры. Уси загомонили, уси розпалылыся и коженъ поспишався выказаты прылюдно все, що знавъ про Кузьму.

Мыкыта зминывся на выду: то жъ порочылы його ридного дядька—ту едыну спасенну душу, що прывитала його сыроту; то жъ селяне судылы ту людыну, якій ще вчора нызенько вклонялыся; то жъ поносылы сусиды ту саму сусидку, якій ще недавнечко й стежку до свого двору промиталы...И дядько зносывъ ту страшну наругу! Винъ бувъ одповивъ щось громади, але такъ несмильво та тыхо, що жодне слово його не дійшло до Мыкыты.

— А сыритська худоба де? — гукнувъ хтось на весь выгинъ.

— Землю, хату, воливъ, коня де подивъ?—пидхопывъ другый голось.

— Злодіяко! Шахраю!...Де ты Мыкытynu батькывщynu подивь? Де подивь сырительське добро?...Видповидай — мурь тебе пытає, — обиззався литній вже чоловічокъ, усимъ видомый п'янычка Максимъ.

— Собаки! чого гавкаете? Навижени, чого напалыся?...Забулы хйба, якъ на цьому самому мисци чотыри цебры горилкы на сырительськи гроши выпылы? — розлигся тонесенькымъ дзвонькомъ голось дядыны Горпыны.

— Мыкытynu худобу де подивь? — загула громада. — Ныву, городъ, бычкывъ за сто карбованцьивъ купывъ...на сырительськыхъ сохахъ хату поставывъ...сырительську кобылу въ цыгана обминявъ!... Думаєшь, не знаємо? Думаєшь, не бачылы, не чулы?

— А кожухы, сирякы та одежына? — нагадавъ Максимъ.

— Одежу куды подивь? Може, скажышь, Мыкыта зносывъ?...

— Мыкыта! Де Мыкыта?...Хай покаже свою тенетку, хай самъ роскаже мыврови, якъ дядько його доглядавъ!

— Онъ - де Мыкыта стоить! Вевить його сюды, до мывру! — гукнувъ скилькы духу, на весь выгинъ, Максимъ.

— Мыкыто! Де Мыкыта?—пидхопыла громада.— Вевить його сюды!

Мыкыта злякався й поступывся назадъ.

— Мыкыто, иды! громада гукає, — штовхнувъ його ззаду якыйсь парубокъ.

— Чуешь, Мыкыто? — гукають. Иды — дядько Кузьма рябу кобылу верне,—штовхнувъ його другой парубокъ.

— Становы мырови ще чотыри цебры горилкы, то й батька зъ того свиту повернуть!— зареготався надъ самымъ вухомъ його рябий поводарь Панько.

Мыкыта выхопвся, якъ опеченый, и майнувъ, скильки духу, до дибровы, але незабаромъ схаменувся: згадавъ, що товаръ доси въ загороди, вернувся до-дому й погнавъ пасты.

Давно, дуже давно це було. Поводаря Панька вже й на свити немає, але смихъ його й доси лунає. Ни, то сміявся не хлопчыкъ-поводарь, то сміялася його устами вся громада, уся та вельчезна сыла людей, що продала свою совисть за 4 цебры, обикрала, зныщыла, пошарпала долю сыроты й тилькы тоди, колы надумала помстытысь за свои кышени його горемъ, згадала неправду дядька Кузьмы.

Винъ мусивъ бы тоди жъ, у той самой часъ, проклясты людське кодло, втекты, сховатысь одъ своихъ ворогивъ, але жъ молоде сердце не з'умило гараздъ зненавидиты: воно тилькы вжахнулося, стыснулося глыбше у грудяхъ, и винъ зостався ще терпиты та жыты, усимъ чужый, помижъ чужыхъ людей.

До шиснацяты рокивъ стрѣмувавъ винъ свое сердце, боявся, остеригався людей та все працювавъ на дядька й тилькы вже пры кинци симнацятото одумався та покынувъ прокляту оселю. Трапылося це, одначе, трохы несподивано. Одного разу, пидъ часъ велького смутку, Мыкыта сыдивъ биля ричкы та ды-

вывся на батькивське дворище, де господарювали чужі люде. Сонечко сидало, клалося на велику негоду, череда вже верталася зъ поля—часъ бы було и йому поспишытысь до-дому, щобъ за годыны загнаты дядькивъ скоть у повиткы та залучыты овецъ у кошару, та не здіймалыся вже руки до праці на корысть осоружнымъ людемъ, и Мыкыта не рушавъ.

Саме въ той часъ рыбалка Омелько вертався до-дому. Витеръ здіймавъ по ричци высоки хвыли. Манесенькій човныкъ раз-у-разъ порынавъ у ихъ, проте дидъ гнавъ за-играшкы свою хыстку шкаралупыну й наче не прымичавъ, що справляє їи проты витру та течіи. Крем'язный мовъ зъ каминю выточеный, простоволосый, самъ билый, увесь у билому, одынъ на манесенькій душоубци середъ шырокого простору розлютованои ричкы—винъ такъ мало похожий бувъ на тыхъ людей, що складають собою або покирлыву, полохлыву отару, або жъ громаду, здатну по всякъ часъ опохмельтыся чужымы злыднямы, такъ мало нагадувавъ тыхъ «дядькивъ» та «дидивъ», якихъ найчастіше доводилося Мыкыти бачыты, що парубокъ тутъ же поклавъ соби рыбалчыты, и якъ тилькы човныкъ черкнувся о берегъ, побигъ до Омелька прохатыся у прымы.

— Росты тамъ, де доля посадыла, — видмовывъ дидъ, выслушавшы його пыльне прохання.

Мыкыта гирко всмихнувся.

— Доля мене, диду, онъ-де садыла, — показавъ винъ на свій грунтъ, — та ридный дядько вырвавъ

мене зъ того грунту тай кынувъ пры дорози...Визь-
мь же мене на ричку, де хочъ люде не ходытумуть
та серця мого не топтатумуть. Вже колы зробылы
зъ мене чужого робитныка, то хай же я краще ро-
бытуму на васъ, диду, нижъ на своихъ ворогивъ;
колы одибралы ныву, то хай же я краще у води бов-
татумуса, нижъ своимъ потомъ чужу землю полы-
ватуму...Визьмь мене, диду! Побачыте: не надамъ
вамъ ніякого клопоту, а ще може колы-небудь и
въ прыгоди стану.

Омелько повагався трохы, подумавъ и нарешти
прыйнявъ такы до себе його—не за сына й не за
робитныка, а швыдче за товариша, котрому пооби-
цявъ выдильяты якыйсь то пайокъ.

Мыкыта не пишовъ бильше до дядька, не схо-
тивъ навить браты зайвои сорочки, а такъ, якъ
бувъ, у чому бувъ, такъ и выйхавъ тіей жъ ночи
передъ свитаннямъ на перше рыбаљство.

И п'ять рокивъ пролынуло, якъ п'ять щаслы-
выхъ днивъ. Ричка, рыба, ятиры, святе пысьмо у не-
дилю, коротеньки пытання й коротеньки видповиди
зъ прыводу рыбаљства або прочытаного дидомъ
пысьма, ни словечка про людськи справы, ни натяку
про ихни сваркы та клопоть...То було безпечне, ты-
хе, повильне, щаслыве жыття. Адже серце не завдо-
вольнылося нымъ: воно спочыло, посмильвишало, по-
дало свій власный голосъ, а заразомъ помутыло ро-
зумъ и виддало його долю на поталу лыхымъ во-
рогамъ.

Недалечко видъ Омельковой хаты жыла чорнявенька, быстроока, молоденька московка, удова Одарка. Вона прыходыла иноди до Омелька по рыбу, й Мыкыта не стямывся, якъ закохався въ неи.

На той часъ дядько Кузьма выплатывъ йому 150 карбованцивъ, дидъ Омелько наскыдавъ тежъ до сотни. Мыкыта купывъ малесенький грунтъ та хату край села, биля дибровы, справывъ човенъ та ятиры, оженився и простягъ бувъ руку до щастя, та увирвалося те щастя, и люде покотылы його геть-геть. Мыкыта помылывся трохи—безъ краю весела дружына його була йому не до пары. Змалечку роскишна, дивкою та молодыцю свавильна — вона не зазнала ніякого горя на своєму вику, не бачыла, щобъ їи зирка колы-небудь хочъ трохи прымеркла, й обережный та неймовирный Мыкыта раз-у-разъ дывувавъ їи, а його пылни прохання: «не вцащаты самій до людей» та «не залучаты всякого й до своєї господы» — навить сердылы. Вона звыкла змалечку до людей и любыла село. Сусиды, вулыця вабылы їи такъ само, якъ вабылы Мыкыту ричка та очереть, а новенька сукня—дужче за ясни зирки. Молоди незабаромъ побачылы, що вони люде рижной вдачи й немовъ рижныхъ краивъ, проте до сварокъ ще не доходило, и Мыкыта покладавъ вельку надію на безъ краю покирлыву вдачу своєї жинкы. Не такъ миркувала найвирниша подруга Одарчына, зроду ненавысна Мыкыти молодыця Параска. Вона докладала трохи праці до Одарчыного весилля, и тежъ ажъ руками сплеснула, якъ довидалася, якый то лютый звирь—не чоловикъ отой Мыкыта.

— И ты корытимешся йому? У черныци пошы-
єшся? За муры видь людей сховаєшся?...Та хай винь
не дижде! Хай вже самъ у очерети зъ сатаною ку-
блыться, а ты не корыся, не потурай йому!—порадыла
вона Одарци.

Одначе Одарка не зважылася заводыты супере-
чокъ, и Мыкыта ще довгый часъ не знавъ, що ша-
шили вже точыть пидвалыну його осели.

— А що Параска не одвидувала часомъ тебе
сьогодни?—запытається було иноди Мыкыта, завва-
жившы, що жинка неначе смутна.

— Чого бъ вона прытаскалася? — видповисть
Одарка, а сама спалахне, немовъ їи вкрай образывъ
Мыкыта.

Нарешти, якось у недилу, Одарка вбралася, якъ
до церкви, й подалася кудысь. Мыкыта перегодывъ
до самого обиду, а дали забравъ ятиры й подався,
не обидавши, до ричкы. Вернувся винь вже надъ ве-
чиръ, а жинкы все не було. Дорого бъ заплативъ
винь, щобъ хто хочъ словечкомъ натякнувъ, де вона
гостює, але пытаться у сусидивъ якось соромно и
прыкро було, и Мыкыта поклавъ соби не выносыты
смиття зъ хаты та нышкомъ дожыдаты жинкы.
Вона вернулася вже у-ночи. Мыкыта накынувся бувъ
на неи, але побачывшы, що й сама молодыця не
знає, куды свои очи подиты, облышывъ. Другои не-
дили Одарка знову метнулася була зъ хаты до Па-
раскы въ гости, але Мыкыта їи завернувъ. Молодыця
посумувала трохы, попогрымала який часъ и за-
спокоилася. За те Параска усе село оббигала, гирку

долю своєї подруги клянучи. Де не була яка подруга, сваха, родычка або кума—всїхъ одвидала, всїхъ розжалобила. Заклопоталася жиночки нещасливою долею безталанної молодици, всимъ шкода стало и вику їи молодого, и тієї вроды, що такъ марно в'яне... Де не взялися порадыни та пособныци, а тымъ часомъ и Парасчынъ братъ — той самий парубокъ, зъ якимъ Одарка колысь соловейка слухала, повернувся зъ москаливъ. Не счувся Мыкыта, не зоглянувся, якъ вже чорна галичъ посила його хату, якъ лыхи ворогы одирвали дружину видъ його серця й кинули въ обіймы якогось пройдысвита - москаля. Вона покынула його, двойко дитокъ - погодкивъ и подалася зъ села. Необачна, ймовирна, вона заплуталася якъ та муха у павутынни лукавыхъ порады, загынула въ обіймахъ порадыкивъ, якъ та тополя, обвита кучерявымъ хмелемъ, згорила, якъ метелькъ, на полум'ю того хымерного щастя, що обицявся їй дати облюбований мойромъ полюбовныкъ. Вона загынула десь пидъ мійськымъ тыномъ, але ни смерть їи, ни його безталання ще не завдовольныло хыжыхъ ворогивъ: зосталося двойко дитокъ, и на ныхъ вже гострылы воны свои пазури. Сутяжно доходилося Мыкыти зъ двома малымы дитьмы, проте винъ выгодувавъ ихъ.

Маруся—така жъ чорнява, така жъ моторна та весела, якъ небижка-маты,—вже сама поралася бия печи, сама доглядала всячыны. Иванъ—крапля въ краплю батько — пособлявъ вже рыбалчыты. Нихто зъ сусидъ бильше не зважувався зазыраты въ Мыкытїни горшки, нихто не сикався зъ порадамы, нихто не ка-

ламутывъ спокою, и батько дорослыхъ дитей мигъ бы назваты себе щаслывымъ, колы бѣ тилькы те щастя не було й теперь, якъ ранишь, у рукахъ чужыхъ людей. «Не обійдуся безъ людей, не мыне й мене лыхая прыгода выржаты колысь свою кривъ, своихъ дитей у чужу хату, або поганыты чужою дитыною куткы свои осели»,—зитхавъ Мыкыта, и що дали, то все дужче та дужче росла його туга. Найбільше журывся винъ за Марусю; и якъ же винъ жаливъ їи, яко беригъ та ховавъ одъ погляду людського, абы хочъ яко мога довше подержаты биля себе та настановыты до жыття. Адже не вберигъ! Ще й симнадцяты рокивъ не мынуло їй, якъ нагледивъ десь биля крыныци дивчыну парубокъ Степанъ, уподобавъ, самъ сподобавсь, высватавъ та й повизъ ажъ у друге село.

Мыкыта мало не збожеволивъ. Щастя вже й на ричци не мавъ,—покынуло його зъ цього часу: то рвалыся ятиры, то ломався сажокъ, то захоплювала негода. Выйде на ричку, визьме у руки ятирь, наважытыся вже становыты, ажъ прыгадае, що Маруся його у чужій осели, въ чужому сели; згадае, що винъ одирвавъ шматокъ свого сердца тымъ людымъ, що шкодувалы йому okayця хлиба; згадае жинку та й забуде про рыбу. Стане середъ човна, задубіе на мисци й стоить такъ, ажъ покы хвыля не прыб'е його човенъ геть-геть до лозы. Очуняе, роздывытыся, ухопыть тоди весельце, поверне човенъ, встрымыть який ятирь, а тамъ гляды—знову або сажокъ загубывъ, або ятиры промынувъ, не потрусывшы.

И даремно Маруся хвалялася достатками, чоловікомъ та свекрухою: Мыкыту не тишыло їи веселе щebetання. Винъ не йнявъ виры тому щастю, якимъ наділяють чужи люде, и колы Маруся почынала бо-жытыся, винъ тилькы сумно хытавъ головою та все застерегавъ одъ якоись биды.

— И де бъ узялася та беда на мою голову? Чы я, таточку, кому що заподіяла?—дыувалася Маруся.

— А хиба я що лыхого людямъ заподіявъ, або твоя маты?— сумно видповидавъ їи Мыкыта: — люде, дочко—що та пожежа, або весняна вода—не розби-рають, чы правый, чы вынுவатый, а на кого наско-чать, тому й беда.

И ще жадна хмара не перейшла надъ Марусы-ною головою, а вже якась беда неясна, невидома, але черезъ те ще страшниша наче шугала передъ Мыкы-тынымы очыма, наче шелестила крылами, шырыла зубы, якъ той поводарь Панько, выбывала гопака, якъ той коханецъ жинчынъ—москаль. И справди, та беда прыйшла. Незабаромъ Степанъ повернувся зъ миста п'янымъ и побывъ Марусю. Маруся прыбигла плачучы до-дому та й показала сынякы на руци.

Мыкыта ледве встоявъ на ногахъ. Закругляло червоне обиддя по хати, холодный питъ выступывъ на чоли, сердце раптомъ замовкло. Ци страшни сынякы на доньчыному тили переповнылы чарку. «Хай же нею захлыснуться ворогы» — опам'ятався Мыкыта й кынувся бувъ до дверей, але Иванъ вже попередывъ його. Гордый, самостійный, выхованный батькомъ на простори та у шани, парубокъ понисся, якъ витерь,

караты шурыка за сестрыну наругу. Мыкыта выйшовъ на поригъ, глянувъ йому вслидъ и щыро подякувавъ Богови за такого сына. Цилый довгый день не вертався Иванъ, а колы вернувся, його не можна було пизнаты. Побытый, у залытій крив'ю чумарци, увесь у реп'яхахъ та соломи, блидый, ажъ чорный на выду, винъ ледве дйшовъ до лавы, звалывся й бильше вже зъ неи не зводывсь. Вбыто сына, и Мыкыта не мигъ покараты душогуба. Вбыто парубка середъ села—и не знайшлося свидкивъ. Нихто не бачывъ, не чувъ ничего: «шурыкы проби счепылыся на самоти въ клуни й не прохалы порятунку». Обйшли, одурылы ворогы судъ, посмялыся зъ суддивъ, та не одурылы Мыкыты. Винъ зненавидивъ ще дужче людей, и колы бъ не надія на праведный судъ божый, винъ бы самъ люто помстывся надъ ворожымъ селомъ. Поховалы йвана, Мыкыта не выпустывъ жадной сльозы; не промовывъ никому жадного слова, а тилькы вже у-ночи, колы послулы сяляне, винъ пишовъ до могылы, охопывъ йи рукамы и зъ такимъ видчаемъ крыкнувъ: «сыну, сыну!»! що стрепенулася вся диброва, застогнавъ яръ, пиднялася хвыля зъ самого дна ричкы й замыготылы зиркы. Той тяжкый стогинъ не дйшовъ тилькы до сердца Маруси. Воно вже було спаскужене, опоганене коханнямъ душогуба, и въ той часъ, колы батько проклинавъ свого найлютишого ворога, донька молылася за його.

Люде впевнылы йи, що Иванъ бувъ самъ выненъ, що винъ першый звивъ руку на Степана и що то самъ Господь покаравъ його за лыхи замиры проты шурыка. Маруся радо дослухалася до тыхъ ричей, хапалася за кожну дрибныцю, абы выправдыты своего чо-

ловика, и все дужче та дужче лынула серцемъ до його та сумовала за нымъ. Нарешти, однієї ночі, вона покынула одынокого батька и втикла до Степана. Тоди Мыкыта проклявъ їи, проклявъ увесь ридъ їи ажъ до сьомого колина, добувъ лютого собаку, купивъ верболозу й одгородився видъ усихъ людей величезнымъ тыномъ. Теперъ винъ, здавалося, вже не мавъ бильше ничого ни на землі, ни въ серці, на вищо поважылыся бъ ворогы. Зелена могыла сынова, прокльонъ на дочку та ненавысть на людей—то бувъ увесь скарбъ, що прыдбавъ винъ за 50 рокивъ жыття и зъ якимъ мавъ доживаты вику. Адже люде прырозумилы, якъ уразыты його.

Одного разу, колы Мыкыта вертався зъ могылы сыновой, якась запыхана жинка выбигла йому навпереймы.

— Мыкыто, йды мерщій до Степана!—погукала вона Мыкыту:—Маруся на тяжкому родыви; пидняла клунокъ пшеници та й пидвередылася.—Мыкыта спынивсь на хвылыну, але згадавъ Ивана, свій прокльонъ и набавывъ ходы, прямуючы до свого вгороду.

— Мыкыто! Бога бійся!...Куды тикаєшъ? Не беры гриха на душу: здіймы зъ дочки свій батькивський прокльонъ!—обизвалася жинка.

Мыкыта выбравъ ще бильшый простець.

— Мыкыто, зглянься на дочку! Це жъ кривъ твоя, твоя ридна дытына! Не спизныся! Це жъ родыво, це страшный судъ.

Мыкыта дійшовъ до свого ґрунту, увійшовъ у двирь и засунувъ хвиртку.

— Такъ будь же ты самъ проклять одъ Бога й видъ людей! — гукнула йому жинка й побигла до породили. Мыкыта увійшовъ у хату, сивъ край столу й тяжко замыслывся. Цилыхъ тры роки тишывся винъ думкою, що люде вже не можуть прычыныты йому ніякого горя, що винъ вже видбувъ свою спокуту до краю, вырвався на выкы зъ пазуривъ своихъ ворогивъ и що вже немає на всьому билому свити ничего такого, що зворушыло бъ йому серце та ддало ще муки.

Теперь же та думка бильшъ не тишыла його. Спадалы на пам'ять уси ликы та знадиб'я, яки вжывають пидверезени люде, ввыжалася Маруся на лижку, и серце боляче видклькалося на муки проклятои, симъ разъ проклятои дочки...

Проте винъ перемигъ себе й не пшшовъ одвидаты йи. Вона вмерла тіеи жъ ночи, породывши дочку, и Мыкыта, видбувшы похоронъ, нанявъ ще видъ себе окрему панахыду.

— Шкѡда, шкѡда молодыци! — зитхнувъ панотець, скыдаючы епитрахиль: — жыты бъ та жыты ще йй.

— И жыла бъ, колы бъ не люде, — видмовывъ похмуру Мыкыта.

Батюшка скынувъ на його очыма.

— Лантухъ пшеныци йй, вагитній, на плечи— ото вся подяка видъ чужыхъ людей за те, що видцуралася за-рады ныхъ батька, — додавъ Мыкыта и пронявъ такимъ гострымъ поглядомъ Степана, що той спустывъ мымоволи очи.

И зновъ проминуло чотыри роки. Якъ вони перейшли, Мыкыта й самъ гараздъ не запырмитывъ. Минялыся дни на ночи, ночи на дни, земля то закрашалася квитками, то засыпала у кайданахъ зими, ричка то розливалася шырокымы нызамамы, то йзнову верталася у межи своєї течіи, а Мыкыти здавалося, що то все тягнеться одынъ довгый день.

Самъ винъ николи не проходывъ селомъ, бо збувавъ рыбу у мисти, селяне тежъ немовъ забулы про його; одна-однымъ стежка, що проходила видъ села до рички повзъ його хату, й та заросла, якъ окопалы диброву. Все навколо його затыхло, наче скам'янило, и його власне жыття походыло бъ на сонъ, колы бъ тилькы можна було стышыты й сердце. Але воно не давало себе прыспаты: навпакы, пидъ захыстомъ околышньої тыши та спокою розпускалыся ще пышнише квиты зъ тыхъ гиркыхъ зеренъ, що посяялы по йому люде. Що день, то новый пуп'янокъ розпускавъ свои лысточкы; що день, то все глыбше розросталося кориння досады й отруене сердце бажало ненавысты, а не сну. Мыкыта пережывъ за ци роки уси найвыщи ступени тієї ненавысты, й колы, нарешти, сердце не въ сылахъ було вмистыты ще бильшою пайкы того почуття, винъ ставъ гыдуваты людьмы. Поставъ людська, голосъ, поглядъ, речи—все стало здаваться йому безъ миры брыдкымъ, а сама людына—грудкою багна, до якої гыдко доторкнутыся.

Винъ ставъ обходытыся безъ борошна, безъ солы, абы не йихаты у мисто; почавъ вертатыся зъ пивъ-дорогы, абы на спиткаты людей; переставъ ходыты до церкви, щобъ не набратыся гриха; вывертавъ

повни сажки рыбы назадъ у воду, або видававъ їи за пивъ цины перекупкамъ, абы не мовыты зайвого слова. Єдыный, ще не такой прыкрый звязокъ, що зиставсь помижъ нымъ та свитомъ божымъ, — це глуха на обыдва вуха баба Хивря, котра пряла зъ давнихъ часивъ нитки на ятиры. До неи тильки и йшовъ Мыкыта трохы охотнише, та й то у ряды-годы, хиба пидъ великый скрутъ. Такой саме скрутъ лучывся йому въ жныва, черезъ чотыри роки писля Марусыной смерти: мало не вси гузыри въ ятирахъ погнылы, а хлиба въ хати не було й шматка, свитло выгорило до останку й до того не було чымъ видбуты панахыду.

Мыкыта выгадавъ такой часъ, колы уси робочи люде выходятъ на поле, й пишовъ до Хиври. Доводылось проходыты повзъ Степанивъ двиръ. Мыкыта пройшовъ, идучы туды, й не зиркнувъ навить на осоружну хату; але, вертаючысь назадъ, винъ мусивъ мымоволи спынытыся биля ворить, бо поперекъ дорогы роскынулася та мицно спала якась манесенька дивчынка. За хвылыну передъ тымъ пройихала вулицею повозка, и мокрый одъ слизъ выдокъ дивчыны прыпавъ чорною курявою; носыкъ, пидбориддя, роскрыти уста посила безличъ мухъ; на закуйовданій, нечесаній головци красувалося два реп'яха. Мыкыта глянувъ, сплунувъ зъ огыды и вже обмынувъ їи, але несподивано роздумався, вернувся и змахнувъ пасмамы нытокъ мухъ. Дивчына лупнула очыма, зиркнула на страшного, давно неголеного дида и зайшлася плачемъ. Жодна душа не обизвалася, не видклькну-

лася на той плачъ дытыны, и Мыкыта видразу спостеригъ, що то плакала сирота. Винъ сплунувъ у-друге й подався до-дому; адже русява голивка, широко відкрити очи переляканои дытыны, повозка, курява, мухы, скажена собака, що перебігла цымъ ранкомъ дибровою, та ти чужи люде, байдужи до слизъ сироты, вже скаламутылы його спокій. За вси чотыри роки винъ не згадавъ, не поспытавъсь навить ни разочку про онуку: зъ цього жъ часу ця остання краплина його кровы, цей останній паростокъ його безталанного роду—ця брыдка, обирвана, занехаяна дивчынка пидъ тынню не сходыла зъ думкы. Що дали, то все дужче та дужче впевнявся винъ, що лыхи ворогы посміялыся зъ його, и що ни глыбоки ровы, ни высокы тыны ще не захыстылы його видъ людей: вони вже, правда, не малы снагы звалыты старого дуба, але вони прырозумилы нивечыты його молоде гилля.

И ось одного вечора селяне побачылы, якъ чыясь постать промайнула повзъ Степанову хату. Въ той саме часъ Степанъ зъ жинкою та їи дитьмы гулявъ десь весилля, и сыритка Марусына скыглыла у замкнутій хати самотою. Другого вечора, тилькы стемнило, та постать изнову надійшла до викна. А на третій вечиръ угледивъ їи вже самъ Степанъ и выбигъ зъ хаты. Пидъ викномъ стоявъ Мыкыта.

— Чого вамъ треба? Чого блукаете по-пидъ викнамы?... Якъ маєте що сказаты, то увійдите у хату,—звернувся до його трохы переляканий Степанъ и вже взявся бувъ за килочокъ, щобъ одчыныты двери.

— До вику нога моя не буде у твоїй поганій хати, а ты виддай мени Гапку!—мовивъ Мыкыта.

— Гапку? Хто жъ їи у васъ доглядатыме?

— Виддай. Вона у тебе пропаде, — мовивъ Мыкыта.

Степанъ вагався. Гапка була йому, правда, вже трохи на завади, бо черезъ неи тилькы счынлася суперечка зъ жинкою, що мала своихъ двойко дитей, проте винъ любивъ свою дочку и шкодивъ видаваты їи.

— Хай я поражуся зъ жинкою,—видказавъ Степанъ перегодомъ.

— Виддай: пропаде десь пидъ тыномъ,—мовивъ утретє Мыкыта й подавъ здоровый, ще покійной бабы, платокъ.

Степанъ узавъ платокъ, постоявъ трохи, подумавъ и пишовъ у хат—до жинки на порадy.

Черезъ якийсь тамъ часъ Гапка вже спала на печи у дида, затушкована рядомъ одъ мухъ та одъ витру, захыщена видъ людей высокымъ тыномъ та тяжкымъ досвидомъ дидовымъ.

Зъ цієї осели дивчына вже не мала большъ никоы повертатыся на село; їи сподивалося найбільше щастя, до якого мигъ додуматыся дидъ: їи чекала доля праведной черныци, довичньої молитвеныци въ тыхому прыстановыщи за манастырською брамою, и Мыкыта заздатегидь обмиркувавъ, якъ выпестыты та выховаты сыроту.

Дивчыни помынуло дев'ять рокивъ, а вона ще не знала села, не бачыла людей. Дидова хата, диброва, ричка та десь далеко великый будынокъ зъ хрестомъ

на гори та золотымы зирочкамы на тли голубого даху—то бувъ увесь свить за-для неи; сывий, раз-у-разъ замысленый дидъ та блиди побожни черныци—уся родына; кудлатый Покоть та рябий кить—товариши, а дидови речи—уся наука.

Тильки тутъ, у цій хатыни, край дибровы, та у манастыри, можна уберегты свою душу, а тамъ, за высокымъ тыномъ, живутъ чужи люде, и зъ тыхъ людей встае все лыхо на земли. Господь мылосердый; небо—ясне; земля—праведна; сотвориння кожне—благодать Господня, а люде уготовылы сами соби пекло по свой охоти. Ненажерлыва душа ихня ледве вмистыть ти грихы, що загрибають вони повнымы прыгорщамы, люте сердце ихне переповнене заздристю; у голови не потовпляться лыхи помыслы; уста—опоганени брехнею, языкъ — сквернословіемъ. Вони загноилы, забагнылы той образъ, що давъ имъ Господь, и нап'ялыся шкурою супостата. Людей треба обмынаты, якъ ту криваву калюжу, не допускаты до себе, не доторкатыся, щобъ не запоганытыся й самому,—навчавъ Мыкыта онуку, и вона радо слухала ти речи, пыльно зазыраючы въ глыбоко запали дидови очи, де раз-поз-разъ схоплювалася якась цикава искорка, та щыро радила, що у дидивъ затышокъ не сягае й луна зъ того неправедного свиту.

Нарешти Мыкыта диждавъ просвитку: винъ ставъ господаремъ, колы не своеи, то хочъ онучыной доли. Воля его бильше не розбывалася объ хитрощи ворогивъ; кожне слово падало на добру ныву, кожна думка знаходыла спивчуття въ серци розумной

та слухняної онуки. Все складалося добре, та... на жаль, Мыкыта забувся поспытаться у Бога, чы довго йому ще жыты на свити, чы постачыть у його пидткання на ту основу, що винъ розпочавъ, а смерть не дарує нікому свого часу. И ось у ту хвыльну, колы може Мыкыта найдужче тишывся своєю метою, смерть вже гострыла свою косу, щобъ попсуваты не згирше за лыхыхъ ворогивъ усю працю останнихъ його п'яты рокивъ. Вже зъ мисяць, якъ надислала вона свого першого вистныка: дидъ тяжко занедужавъ на голову та на ноги. Проте винъ не зважувався довго ще й згадаты про смерть и покладався все на мылость божу до онуки та на свій ще недуже то старый викъ. Сьогонди жъ вона вже подала про себе певну звистку: сухой дубовый стилъ триснувъ у-ночи ажъ тричи, зъ вечора стогнавъ пугачъ пидъ викномъ, а о-пивночи прыходыла маты-небижка. Насталы, безперечно, його останни часы... И зновъ уси надіи распалыся, найдорожча мета гынула: невблаганна смерть вже простягає свою руку, щобъ скинуты чернечий клобукъ зъ онуки, штовхає знову сыроту пидъ тынь... Мыкыта просыдивъ усю ничъ, шукаючы соби порады, куды подиты Гапку, де знайти їи затышний кутокъ, та затышнишого прыстановыща за батькивську оселю все жъ такы не прырозумивъ.

Тилькы на свить поблагословылося, якъ винъ подавсь до Степана.

Тяжка, невымовно тяжка була та подорожъ до хаты ворога-душогуба. Дидъ плентавъ по маленьку, а сумни думкы сплиталы навпереймы страшни вызе-

рунку; майбутнє життя сироти ввыжалось у всіх тяжких немнучих дрибнущих...

Сонечко вже высоченько підбылося, поки він дійшов. Ворота були розчинені навстиж, а стежка од ворит до порогу добре прометена. Мыкыта одначе не зважывая зразу простуваты до хаты, а зупынывся на хвылыну біля загороды, щоб хоч трохи перемогты вь соби ти почуття, що прокынулыся у йому біля Марусыной осели.

Хатка выглядала веселенько. По зеленому дворыщу вешталыся куры та качкы; біля новенькых цямрынъ сыдило та гралось тройко дитокъ; четверте, у повиточку, лежало на колинахъ старшенькой дывчыны. Молода, червоновыда, огрядна молодыця саме вынесла повнисеньке цебро помый, всыпала ихъ у корыто й погукала на Бровка. Гладкый, ажъ блысучый, песь выхопывся зъ ожереду соломы й кынувся до корыта. Господарка постояла трохи біля корыта, зазырнула до кабана у сажъ и надійшла до дитей.

Мыкыти наче видлягло видъ серця. Хата, дворыще, диты, а найпаче спокійный та прыязный выглядъ самой молодыци зробылы на його далеко краще вражиння, ніжъ можна було сподиватыся. Вінъ вже поступывся бувъ напередъ и мало не дійшовъ до воритъ, колы де не взявся білый, покусаный, пошарпаний, кривый на одну ногу собака. Підобгавшы свій пощипаный хвистъ, изигнувши свій гострый хребетъ, прыпадаючы мало не до самой земли, вінъ пролизъ повзъ Мыкытыни ногы й озыраючыся та оглядаючыся, увесь тремтячы зъ голоду та жаху, прыпавъ до по-

мый. У ту саму хвылыну озырнулася молодыця. Облыччя їи спалахнуло, очи блыснулы. Вона схопылася, немовъ то цилый десятокъ вовкывъ оточывъ їи, кынулася зъ прокльономъ, зъ найпоганишою лайкою до корыта и зъ усїеи сылы ляснула собаку по кряжу. Ломака розскачылася на-двое, собака заскавучавъ на все село, пидобгавъ хвистъ и поволикъ свою вкрай перебыту ногу за повитку. Молодыця жъ оправыла очипокъ на голови, пидибрала половынки ломака, кынула ихъ пидъ тынъ до купы хворосту и спокійно, неначе вона никому ничого лыхого й у снї не заподїяла, подалася въ хату.

До тіеи хаты вже не наблызввся Мыкыта. Гиршъ за пекло здалася йому весела оселя, де тилькы «свои» мають прыстановыще, твердише за каминь здавався йому той шматокъ хлиба, що мала подаваты ця молодыця писля його смерты «чужїй» дытїни—Гапци.

Мыкыта ще разъ проклявъ людське кодро й кынувся геть зъ села.

Генъ-генъ за селомъ стоявъ роспущеный витрякъ. Колысь давно на тому мысци було чыесь и дворыще; теперъ же зъ хаты не зосталося вже й слїду, дерево позайдавъ скотъ и тилькы самый млынъ, диставшысь у десяти руки, пам'ятавъ своихъ першихъ подаривъ. Чорный, обидраный, кривый, безъ поворота, безъ крыль, зъ пошарпаною та поскубленою гнылою покривлею, винъ скрыпивъ, третивъ увесь и зъ кожнымъ подыхомъ витру все дужче та дужче хылывся на бикъ. Люде вже давно намагались, щобъ господарь продавъ його на дрова, або

хочь самъ прынявъ зъ очей; скаредный дукаръ правывъ зъ людей непомирни гроши, самъ не мавъ часу розибраты и млынъ все стогнавъ самитній на степену та скаржывся пугачеви на свій тяжкый викъ. Стомленому та безъ краю стурбованому Мыкыти цей чорный одынокый остякъ здався за ридного брата. Винъ звернувъ зъ шляху й попростувавъ до його. Пидъ млыномъ дотрухавъ якийсь окоренокъ. Мыкыта прысивъ на деревыну й оберся объ остачу стинкы,

Остякъ заскрыпивъ и увесь похытнувся.

— Скрыпышъ?...Скрыпы! Ще попоскрыпышъ, покы змылосердыться надъ тобою витерь та кыне объ землю, а на людську ласку не покладайся: попотишаться ще твоимъ стогономъ, покы прырозуміють, якимъ побутомъ зъ твого порохнынна наибильше корысты потягты,—промыривъ про себе дидъ и похнюпывся. Голова йому вернулася, думкы мутылыся, передъ очыма мыготила скаличена голодна собака, кожна кисточка у тили болила та благала спокою, душа шукала соби єдинои порады: куды подиты Гапку, чы можна кому доручыты сыроту?...А млынъ, немовъ спочуваючы Мыкытыному видчаю, все скрыпивъ, все стогнавъ и що дали, то все жалибнише...

Такъ якъ у полудень Мыкыта рушывъ до-дому.

— Дидусю, якъ же вы зминылыся! — схопылася Гапка, угледившы дида на порози.

— Прыберыся чепурненько та выходь, якъ сонечко сяде, до ричкы,—видповивъ їй Мыкыта, а самъ выстругавъ чипъ, знявъ зъ полыци свердло й подався дибровою. Покы винъ зійшовъ зъ горы, сонце вже

докотылося до стинки, але нызамы далеко лекше було йты, ніжъ гладенькою, слызькою та крутою стежкою; нызомъ и повитря було свижише, и Мыкыта набавывъ ходу.

Высокій стебластый очереть стоявъ ще нерухомо, молоденьки осычки тильки-тильки шелестили въ тыхому повитри, але гракы уже круглялы по биля своихъ гниздъ на высокихъ вербахъ и занепокоени радылыся, що робыты пидъ майбутню негоду.

Мыкыта озырнувся навкругы, глянувъ на захидъ сонця, де хмары розип'ялы найтемнишый наметъ, и попростувавъ до кущыка очерету, де булы сховани два човны.

Винъ промынувъ новишый, увійшовъ у стареньку душогубку, довгенько щось тамъ порався зъ свердломъ—биля денця, потимъ вийшовъ на берегъ, вытягъ зъ лозы весельце, наризавъ гав'ярю, заславъ човень и сивъ тоди, дуже стомлений, одпочываты. А тымъ часомъ наспила вже й Гапка. Заквитчана м'ятою та гвоздыкамы, у зеленій спидныци, квитчастій корсетыни, билій сорочци, сама червона, безъ миры щаслыва, що дидъ нарешти вийихавъ рыбалыты й бере їи зъ собою—дивчына злетила метелькомъ зъ горы й покотылася ясною зирочкою по зеленому кылыму берега.

— Диду-диду! Вы забулыся новенького ятиря, а я взяла,—гукнула вона здалека.—А який же це човныкъ манесенький! — додала вона й весело плыгнула у душогубку.

У ту саму хвылыну згаснувъ останній проминець. По очерету пронисся легенький витерь, блыснула перша блыскавка.

— Диду, а насъ дощъ мочытыме! Щобъ же було хочъ кобенякъ узаты,—заклопоталася дивчына.

— Сидай мерщій, — видмōвъвъ їй Мыкыта и зразу черкнувъ весельцемъ по води.

Човныка понесло за водою.

— Хиба мы не пойдемо до Затону? — здывувалася Гапка.

— Ненавысни... Немылосердни... Каты... Душогубы...—прошепотивъ Мыкыта наче про себе й налигъ на весельце. Човныкъ переризавъ течію й опынввся посередъ ричкы.

У ту жъ хвылыну блыснула знову блыскавка й тарахнувъ у-перше гримъ.

Дивчына перехрестылася и зразу жъ засміялася:

— Ачъ, якъ луна пишла далеко по води! Тутъ якъ бы нап'ястыся добре та гукнуты...

— Сыды нышкомъ!... А прыдывыся, у тебе очи молодшеньки, чы не видно людей на берези? — звеливъ дидъ. Гапка схылылася надъ водою й окынула быстрымъ поглядомъ берегъ.

— Ни, не выдко никого.

— А хочъ бы й булы, то про мене... не боюся я ихъ,—мовывъ стыха Мыкыта й поклавъ весельце.

Човныкъ повернувся трохи бокомъ, але Гапка не схотила непокоиты дида и вже не обзывалася.

— Нема, дочко, спасенія сыроти, — затопчуть, загублять каты... Молыся, Гапко! Молыся мылосердному: на його тилькы й упованія нашого, на його судъ праведный тилькы й надіи... Безгришна душа...

непорочне серце—дивочый спокій! — забалакавъ бувъ дидь немовъ зминенымъ голосомъ и знову замовкъ.

— Диду!... чы вамъ не холодно? — обизвалася перегадомъ Гапка.

— Молюся Богу, дочечко,—видповивъ їй Мыкыта и знявъ шапку.

— Надиньте, диду, шапку, бо знову заслабнете,—нагадала дивчына.

— Молюся Богу! На його мылосердного уповаю... Молюся!—видказавъ стурбовано дидь.

— Якихъ же молитовъ чытаты?

— Отче-нашу, — звеливъ Мыкыта й подався самъ усымъ тиломъ напередъ, щобъ краще чуты голосъ онуки.

Гапка почала молитву. Хмары повыслы надъ самою ричкою. Блыскуча кривуля проризала небо й ударылася у воду.

Дивчына жажнулася.

— Не бійсь,—мовывъ їй гостро дидь... Налетивъ витерь, вчыстывъ дощъ, човныкъ закруглявъ середь рички.

— Адже вы, диду, втомылися, — бачте, якъ човныкомъ кыда. Дайте мени весельце, я справлю до берега.

— Не бійсь,—видмовывъ у-друге дидь и нахыльвсь чогось до денця. Довгенько шелестивъ винь тамъ гав'яромъ, а тымъ часомъ подужчавъ витерь, польвъ ще густышый та краплястишый дощъ.

— Дидусю! дайте бо мени весельце,—далеби я швыдче одъ васъ справлю човень у затышокъ! —

пыльно попрохала вже тремтяча, промокла до самого тила, дивчына.

— Га? — перепытавъ їи, мовъ кризь сонь, Мыкыта и звився на ноги.

Човныкъ захытався.

— Сидайте - бо диду, бо човныкъ дуже хытається,—попрохала Гапка.

— Га? — перепытавъ у-друге Мыкыта й почавъ хрестыты велькымъ, хрестомъ себе та онуку... У Гапки похолола душа. Николы ще такого не бувало, щобъ дидъ злякався блыскавки. Часто й густо захоплювала його на ричци ще бильша негода, але винъ не лякався николы и спокійно справлявъ човень у затышокъ. Теперь жъ винъ наче збожеволивъ зъ ляку: ничого не розумивъ, не чувъ и не бачывъ, що у човныкъ набралося стилькы воды.

— Де корячокъ?... Я выхлюпаю хочъ воду... Диду! вода прыбувае,—схопылася Гапка.

— Ничого... ничого... Дощъ стыхае... Не бійся... Молюся Богу...—видмовывъ дидъ и склавъ свои руки, якъ до молитвы.

— Онъ дзюрчыть... тутъ дирочка є,—догадалася нарешти дивчына й кинулася була затыкаты їи; Мыкыта одвивъ їи руку.

— Дидусю! Що бо вы робыте? — запытала зъ невымовнымъ жахомъ Гапка.—Дайте я затулю.

— Господы! Будь мени гришному!—прошепотивъ дидъ.

— Я боюся,—заплакала Гапка,—онъ скількы вже воды набралося въ човень...

— Молись, дочечко! Безгришна душа... чысте
серце... Святы Бже! Святы крипкый...

Човныкъ ставъ опускаыся.

— Диду! Дидусю, я боюся!—крыкнула Гапка не
своимъ гласомъ и зныкла вкупы зъ човныкомъ та
дидомъ пидъ водою...

У ту жъ мыть якыйсь чоловікъ выбигъ з-за
дерева, зирвавъ зъ себе одежу, перехрестывся й кы-
нувся въ воду. Насередъ ричкы щось наче замайорило.
Винъ кынувся туды й за хвылыну вытягъ на берегъ
дида. Тоди винъ упирнувъ у-друге й десь надовго
зныкъ.

Мыкыта звився навколюшкы и прытульвися до
вербы. Винъ змерзъ, тремтивъ увесь, знесыльвися ще
дужче, проте ни дощъ, ни холодна вода не загасыла
того полум'я, що пойняло серце його биля Степано-
вого дворыща й ще дужче розжеврювалося пидъ млы-
номъ. Винъ добре пам'ятавъ уси ти думы, що пры-
звели його до злочынства, розумивъ свій тяжкый
грихъ, и хочъ серце стыскувалося пекучымъ жалемъ
за внукою, винъ не каюся, и боявся побачыты їи
жывою. Але ця людына, що вырятувала його зъ воды
й кынулася середъ ночи у саму прирву рятуваты див-
чыну, зворушыла його душу якымсь новымъ почут-
тямъ. Мыкыта уп'явся очыма въ ту мисцynu, де зныкъ
невидомый пловецъ, и прытаивъ духа.

Хто винъ такый? Хто бореться тамъ, середъ
ричкы, зъ смертю, рятуочы чужу душу? Кому по-
трибни останни хвылыны жыття старого дида, кому
потрибне жыття сыроты? Що воно за людына?...Та-

кыхъ же людей немає на свити. Немає, бо скризь сами «чужи» люде, сами «ворогы».

Лыне хвылына... друга... вони здаються Мыкыти за довги годыны. Навколо тыша: нищо не обизвется, ни шелесне нигде. Тыша на берези, тыша на ричци й у диброви... Холодный подыхъ смерты обдає крыгою; мокра земля вабыть до себе вкрай стомлене навмыруще тило, и тилькы сердце не тямлячысь стугонить у грудяхъ та допытує: «хто винъ, той туманомъ по-вытый пловець? Звидкиля винъ? Де ти щаслыви краины, де люде виддають и душу свою за жыття сыроты?

Нарешти плеснуло разъ, вдруге; плеснуло бльжче, триснувъ очеретъ, и на берегъ выйшовъ пловець. У рукахъ винъ нись щось манесеньке, темне... То була Гапка.

Мыкыта глянувъ на мертву онуку, перевивъ очи на пловця и зъ безмежнымъ видчаємъ невымовленого каяття звивъ руки до неба: та спасенна душа, той дывный пловець, що нись мертву Гапку, то бувъ його найблыжчий сусида—Якымъ, видъ котрого винъ самъ колысь одгородывся высокымъ тыномъ!...

Дарочка.

Оповидання.

I.

Нередъ велькымъ, оправленимъ у чорне дерево трюмо стояла висока русява панночка, рокивъ дев'ятнадцаты. Чаривне лыченько їи було незвычайно веселе; сири темни очи блищали, на губахъ тремтила усмишка. Вона то становилася прямо проты дзеркала, то оберталася бокомъ, то, повернувшись спыною, оглядала себе черезъ плече, и зъ кожнымъ рухомъ все бильше та бильше завдовольнялася своєю новенькою билою, шытою срибломъ сукнею, все прыємнишь усмихалася до двохъ бронзовыхъ амуричь, що трымалы пообобичъ їи лямпу й лукаво сварылся на неи зъ трюмо.

Трохы осторонь стояла, спершысь руками на спынку фотеля, литня поважна пани. Вона здавалася.

тежъ безъ миры щасливою, цилкомъ завдоволеною, але поглядъ їи хиба зридка, та й то не надовго, спынявся на роскишній сукни: пани не зводыла очей зъ веселого лыченька своєї одыначкы, своєї любои донькы, що у цей вечиръ сяяла справди, незвычайною красою.

— Чудова, чудова сукня!... Матусенько, може б ты що-небудь оправыла на мени? — мовыла нарешти писля довгои мовчанкы панночка и, ступывши килька крокивъ по пухкому аксамытовому кылыму, окрутнулася передъ ненькою.

— Нема чого й оправляты — все дуже гарно, и ця сукня, Дарочко, незвычайно лычыть тоби! — видмовыла пани.

— Хиба лычыть? — весело запыталася панночка и немовъ не ймучы виры неньчынимъ словамъ, надійшла знову до дзеркала, щобъ пересвидчытысь самій.

— Незвычайно лычыть! — мовыла вдруге пани, слидкуючи за донею, — навить далеко бильшъ, нижъ блакытне.

— Невже? Це дуже прыємно, бо блакытне мени вже страшенно обрыдло... Матусенько! а на шыю що мени надиты?

— Надинешъ разокъ перливъ та й бильшъ ничого: до цієї сукни самоцвиты не лычать. Волосся треба трохи напудрыты... Да пакъ ще жъ и сережки треба переминыты, — згадала пани й подала доньци скарбнычку.

Дарочка вытягла перлы, вдила у вуха зъ неньчыной порады найменши сережки, выривняла тоненьки бровенята, прыпудрыла волосся й нарешти, обитершы пахущою водою выдъ та руки, повернулася до столыка, де лежалы квитки. Въ ту саму хвылыну на половыну опущена надъ дверыма важка портьера поколыхнулася.

— Хто тамъ?—запытался въ одынъ голось здывовани панночка та пани.

— Це я, — видповивъ стыха чыйсь тоненький голосокъ.

Дарочка пидняла портьеру. На порози стояла швачка Мар'яна — та сама дивчына, що вышивала срибломъ сукню.

— А вы ще доси тутъ?—здывувалася панна.— Мамо! вы забулыся, напевне, подякуваты їй? — звернулася вона зъ докоромъ до матери.

— Ни, ни, спасыби имъ, вони щедро подякували, — поспишылася заспокоиты Дарочку швачка и, поступывшы трохи напередъ, расправыла долоню, де блыщавъ срибный карбованецъ. — Я не за тымъ прыйшла: я хотила тильки подывытыся.

— Такъ надійдить блыжче, колы такъ. Сукня, спасыби вамъ, чудова. Кращои й уявыты соби не можна,—мовыла Дарочка, выступаючы блыжче до свиту.

— Охъ, ни, не кажиты!—несподивано зитхнула дивчына. — Не такъ бы я їи пошыла, якъ бы моя воля. Воланъ треба було бъ попустыты шыршенький и покласты на йому не тры вузенькихъ, а одынъ однимъ шырокий шытокъ — щобъ немовъ виночкомъ

оточыты спидныцю. На корсажъ треба було бѣ покласты далеко бильшъ обямывки, а по вьсому полю сукни я бѣ покидыла манесеньки значкы, щобѣ блыщалы, якѣ ти морозяни скалочкы по снугу.

— Правда, такѣ було бѣ краще, — завважыла пани.

— О! я бѣ сукню зробыла на славу, якѣ бы моя воля!—додала смилывише дивчына, щаслыва тымѣ, що пани зрозумила й ухвалыла їи думку.—Це така сукня, бияя якои варто було бѣ попрацюваты. Я вже и ранними ранкамы, й пизними ничкамы надолужала й очи добре потрудыла, а все жѣ такы не довела до ума.

— Мамо! набавте їи ще карбованця,—звернулась Дарочка до матери.

Пани полизла у кышеню.

— Ни, ни, не треба! Спасыби вамѣ! Хиба я на те вела? Далеби, панночко, я видѣ васѣ не обыдна. Я враждую на саму господарку: їи абы зѣ рукѣ швыдче...

— Ось вамѣ ще, спасыби за працю, — мовыла пани, простягаючы карбованця...

— Не визьму. Далебигѣ, не визьму! Спасыби вамѣ! Далеби, я не на те вела свою ричѣ, — зачервонилася дивчына и заклала руки за спыну.

— Якѣ знаєте,—мовыла незавдовольненымѣ голосомѣ пани и вкынула карбованця назадѣ у гаманецѣ.

Розмова раптомѣ увирвалася. Дарочка насупылася: цей несподиваный выпадокѣ зѣ карбованцемѣ образывѣ їи.

— Теперъ пиду до титкы та пиджену їи, бо вамъ вже часъ йихаты!—мовыла пани й выйшла геть зъ хаты.

Въ будуари стало ще сумнише. Швачка стояла, якъ та статуя, середъ кимнаты; насуплена Дарочка мовчки выбирала соби хустку до мазуркы й тилькы покоянка Дуня ворухыла трохы тышу шелестомъ своихъ крахмальныхъ спидницъ та рыпомъ новыхъ ботыкивъ.

— Панночко! Чы немає у васъ десяткивъ зо тры перлынь невеличкыхъ, або жъ хочъ крыштального намыста?—обизвалася несподивано й якосъ занадто голосно швачка.

— На вищо?—кынула Дарочка.

— Я бъ попрышывала ихъ по биля комирокъ, и це бъ незвычайно лычыло вамъ.

— Є й перлы, є й крыштали!—видмовыла зъ протягомъ панночка, але, здається мени, то вже буде зайве цяцькування.

— Охъ ни, побачыте самы... Його жъ можна буде зразу и скынута, якъ що не погодыться. Дайте мени голку, нытку, перлы—я вамъ це въ одну мыть зроблю,—мовыла дивчына й надійшла до столыка, де лежалы голкы та ныткы.

— Ось зразу зверху лежать бунтыкъ перливъ; тамъ у скарбныци є й друге намысто, але я ни за що въ свити не скыну корсажа.

— Ни, ни, скыдаты й не треба, на васъ прышываты ще краще: выднишь буде, якъ вамъ найдужче

лычытыме. Не бійтеся, я не забарю васъ! — мовыла дивчына й пидсунула до лампы сталець.

Дарочка сила.

— Згодомъ я, зввычайно, тутъ скризь повышываю срибломъ... Це я тилькы на сьогодни. Завтра вы надишлете мени цю сукню, и я їи повагомъ переоблю. Ось перебудуть, дасть Бигъ, святкы, роботы поменшає, господарка насъ держатыме не дали, якъ до пивночи...

— Не дали, якъ до пивночи?—перехопыла панночка.—Хиба вы ще й до пизнишого часу шыете?

— О! передъ святкамы мы иноди до трьохъ годинъ сыдымо! — видмовыла дивчына, праворно нанызуючы перлыну на голку.

— Краще бъ вы ранишь прыходылы, бо шытво пры свитли нивечыть очи!—завважыла Дарочка.

— Мы й такъ не засыпляемо: у симъ, а то й у шистъ годинъ вже за голкою.

— То бъ то тилькы чотыри годины видпочынку?

— Ще годинна дається на обидъ.

— И тилькы п'ять годинъ вильныхъ одъ праці? Скільки жъ вамъ платять за це? — зацикавылася панночка.

— Якъ кому... Я, бачте, ще не навчылася кроиты й шыю не дуже гарно, але черезъ те, що вмію гаптуваты срибломъ та злотомъ, маю вже дванадцять карбованцивъ на мисяць, — видказала зъ погордистю видчына.

— Дванадцять карбованцивъ на мисяць за в'ятнадцать годинъ праці!... Чы то жъ можливо?

вжахнулася Дарочка.—Напевне я вась не зрозуміла, бо на таки гроши й прожити не можна!...

— Чому не можна? Адже мы торикъ зъ татомъ и на десять карбованцивъ жылы, — всмихнулася дивчына.

— Ще й батька годуєте?

— Про батька мени малый клопитъ: шклянка чаю, мысочка борщу — ото йому и все, а ось зъ сестрою мени справди горе: вдалася, на свое безталання, дуже розумною, ажъ трусується до кныжокъ. Батько навчывъ їи трохи грамоты, вчывъ бы й дали, та доведеться зъ неділи вже весты їи до господаркы—хай привчається шыты.

— Скільки жъ їй рокивъ?

— Вже велька: десять рокивъ минуло.

— Тилькы десять рокивъ и вже пиде служыты! Вы бъ пошкодили їи! — мовыла зъ докоромъ панночка.

— Хиба мени й самій не шкода їи? Дуже шкода, а до того знаю, що зъ неи николы й порядной швачкы не буде, — такъ що жъ робыты, колы вже така їи доля!—зитхнула дивчына.—А гляньте теперь у дзеркало: чы не моя правда? — раптомъ обирвала вона вкупы зъ ниткою сумни спогады.—Немовъ зовсимъ не та сукня стала! — додала вона радисно, видступывшы трохи дали видъ Дарочки, щобъ подывытыся на свою нову облямивку ще здалека.

— Далеко краще. Спасыби вамъ,—видмовыла не менше за швачку завдовольнена панна. — Теперь, Дуню, швыдче обуватыся, — звернулася вона до по-

коивкы, що вже стояла на поготови зъ бильмы червычкамы въ рукахъ.

— Такъ я жъ завтра сподиватымусь сукни. Надишлить неодминно, бо я й не заспокоюсь, поky не перероблю їи по своему! — мовыла швачка, кладучы голку та ниткы на мисце.

— Не знаю. Здається, не варто. Хай вже мабуть вона такъ зостанеться!—видмовыла панночка.

— Ни, прохаю васъ, не боронить вже мени. Ще жадна сукня не була мени такъ до вподобы, якъ ця. Чы признаться? Вона мени ажъ снылася, а якъ була малою, то й увялялася не разъ, бо я змалечку все було марю про якись незвычайни сукни, квиткы та намиткы, у яки вбираються чаривни короливны. А це, якъ ще побачыла васъ сьогодни у цій сукни, такъ и овсимъ позбудуся спокою, поky не перероблю їи, якъ сама знаю. Вдруге вы їи зразу не надинете, а потимъ я skinчу їи, прынесу, надину на васъ, подывлюся... и то мени буде найкраща нагорода — на весь викъ постачыть згадуваты та радиты, що довелось хочъ одну ричъ зробыты додильну...

Панночки стыснуло у грудяхъ. Вона окынула быстрымъ поглядомъ дивчыну, їи убоге вбрання, їи прыпухли вїи, за якымы блыщалы чорни, великы, незвычайно гарни очи, зыркнула на срибни шыткы своєї сукни й замыслылася. Щось раптомъ заскреботило на серци; не то докоромъ, не то пекучимъ жалемъ видбылыся на души слова дивчыны и святочныи настрїи цього вечора увирвавсь...

Безталанна робитниця, що радіючи одирвала бь пивь годыны одь свого сну, абы выконаты ти мрії, яки тишылы бь и справжнього естетыка; бидна дивчына, що смакувала заздалегоды щастя побачыты иншу вь тому вбранни, якому вона присвятыла стилькы праці—незвычайно здывувала, а заразомь и стурбовала панну.

— Добре, — погодылася вона,—я вамь надишло цю сукню, але зь однією умовою: вы зробіте рахунокь, скількы потратыте годынь на цю працю, и я вамь заплачу втрое бильше, нижь платыть вамь ваша господыня.

— И до вику не визьму одь вась и шага! Це бь походило на те, що я набываюся, абы дали заробыты, а я одь шырого серця, панночко, за-для самой себе... Про гроши, прохаю вась, не згадуйте й не ображайте мене. Хай може колысь на вищось инше прыкнете, а за цю сукню не треба ничего. Якь що ваша ласка, то хай я краще колысь прыйду вильнымь часомь до вась, а вы дасте мени якихъ-небудь кныжечокь сестри почитаты.

Замість усякои видповиди Дарочка схопылася зь фотеля, вырвала свою ногу зь рукь Дуни, що застибала на ній черевычки, й метнулася геть зь будуару. Вона перебігла залю, витальню, побигла ажь на другый кинець будынку и влетила, немовь бигла на-впереймы зь думкамы, у кимнату своєї титкы — дохожалои панны, що саме лютувала та у голось лаяла швачку.

— Дарочко! — напынулася вона на небогу,—подывыся, якою поторочою зробыла вона мене: туть высыть, у грудяхь перетягла...

— Гарно, титочко! скризь гарно!—кынула панночка, ледве зыркнувши на высокый та ривный станъ титчынъ, и метнулася до ненькы, що вже втомылася заспокоюваты вередлыву сестру й сыдила теперь мовчкы у фотели.

— Матусенько, голубонько! Зробы мени ласку, уволь мою волю!—кынулася вона до ненькы.

— А що тамъ таке? — запыталася пани, любо та прыязно всмихаючысь до своєї незвычайно зворушеной чымсь дони.

— Виддай Мар'яныну сестру до гимназіи.

— Що бо тоби сталося, дытно моя?—здыувалася пани.

— Чы ты пры свойому уми? Зъ якои це речи?—обизвалася й титка.

— Я не до васъ звертаюся, я прыйшла до ненькы... Такъ ты погожуеться, матусенько? Ты повинна це зробыты!—мовыла Дарочка, прытыскуючы свое лыченько до чола пани.

— Навить «повынна»!...Чы бачылы таку сваволю? Наказуе матери, немовъ тій покоянци!—не стерпила й обизвалася вдруге титка.

— Я не до васъ, — мовчить краще...Я знаю, що ваши дукачи и струхнуть пры васъ! — спалахнула панночка.

— Дарочко, схаменыся! Що бо ты верзешъ? Ты забула, до кого балакаешъ,—спыныла їи маты.

— Верзу правду. Хай титка не встряе до нашої розмовы, колы не до вподобы...а ты, матусенько, уволь такы мое прохання,—попрохала панночка.

— Ни, не вволю.

— Черезъ вищо?

— Черезъ те, що це твоя дурна выгадка и черезъ якусь тамъ годыну ты й сама забудешъ про неи.

— Трычи окрутнешся у вальси й забудешъ, що якась тамъ Мар'янына сестра є на свити! — додала титка.

— Такъ за кого жъ вважаєте вы мене? — скипила Дарочка. — Колы я справды така дурна, колы справди нищо, причъ вашихъ вальсивъ, мене не цікавить, такъ за вищо жъ вы панькаетесь зо мною, кохаєте, оберигаєте мене? За те хйба тилькы, що я ваша дочка?

— Та Богъ зъ тобою! Чого ты збентежилася? Нема чого турбоваться, и ты заспокойся! — всмихнулася пани.

— Ни, я не заспокоюся. Я не можу заспокоиться, — тупнула панночка ногою. — Вы ображаєте мене, вы зневажаєте мене... Вы мене за не знать яку дурну маєте... Разъ-разочкомъ попрохала, и ось вы вже видмовляете...

— Бо такы недодильна твоя выгадка! — завважыла пани.

— Недодильна? Черезъ вищо недодильна? Черезъ те, що я того хочу, що я сама попрохала?

— Черезъ те, що зъ якои речи видаватыму я... — почала пани.

— Не знать кого, не знать на вищо — якусь тамъ Мар'яныну сестру до гимназіи? Чы може, гадаешъ,

маты твоя сама гроши кує? — скинчыла за сестру й додала свого титка.

— Якъ бы вы кувалы самы гроши, то може бъя й не прохала, а то навить вамъ и того не треба робыты: готови берете! — одризала Дарочка. — Я знаю наши достатки. Я знаю, що намъ можна выкнуты сто карбованцивъ на рикъ и колы вы тилькы видмовыте мени, не ввольте мого прохання, то не сподивайтесь й видъ мене ласкы. Вамъ все едыно, вамъ до усього байдуже, а я не можу терпиты такой неправды, не можу...

— Та якои тамъ неправды? — здывувалася пани.

— Такой неправды, що дивчына повинна за 12 карбованцивъ на мисяць й себе, и батька, и сестру годуваты...

— И постачає жъ, бо по шматкы, бачъ, твоя Мар'яна не ходыть! — не стерпила вкнуты свое слово титка.

— Я не до васъ! Замокнить, на Бога!... Радійте соби нышкомъ, що Мар'яна, працючы по дев'ятнадцять годинъ на день, не прохає хлиба, а зъ мене досыть и того, що така незвычайна, така талановыта дивчына, якъ вона, гыне за чужымы шыткамы, нивечыть соби очи, губыть здоров'я, и я не допущу, щобъ и сестру йи чекала така жъ доля. Вона хоче вчытыся, и це йи право.

— Почекай трохы, Дарочко! — обизвалася пани. — Подумай сама: у гимназиі треба не рикъ и не два просыдиты.

— Вже поражували? Злякались великою втраты? Коли такъ, не хочу жъ и я вашого ничего. Вы бавитеся мною, якъ лялькою, выкидаєте на примхы, скільки забажаю, потураєте усимъ дурныцямъ, але жъ я не хочу жыты вамъ на забавку. Я пиду геть колы такъ, зъ цюго проклятого будынку... Я не хочу вашихъ грошей, вашого ничего... Я здобуватиму своєю працею... я... — обирвала й залылася сльозами Дарочка.

— Богъ зъ тобою, дытно моя! Що бо це тобі сталося? — кинулася пани заспокоювати доню. — Хай я подумаю, то може прырозумію, якъ тій Мар'яни пособыты.

— Мылостыню подасте? Ни, не насмилытеся вже. Досыть и того карбованця, що вона вамъ мало не кинула въ вичи. Вона бидна дивчына, але, якъ бачыте, не жадибна до подарункивъ. Вона має гоноръ, дійсний гоноръ. Вона гонорыстиша у-десятеро бильше за васъ... за всихъ тыхъ... Та я й сама того не хочу. Я хочу, щобъ вы виддали їи сестру до гимназїи, а ни — то я продамъ уси свои перлы, самоцвиты, оцю саму сукню й заплачу сама.

— Насампередъ, заспокойсь, донечко... Хай мы завтра гуляючы помиркуємо! — попрохала пани.

— Не завтра, а сьогодни, зразу.

— Зразу треба йихаты на баль, бо й такъ спизнылись! — нагадала титка.

— Я не пойду нікуды, я не рушу зъ мисця, поky не довидаюся, яка въ мене маты! — мовыла уперто Дарочка.

— Ахъ, Господы! Отъ не знала клопоту!—ажъ ухопылася пани за голову.

— Ще вамъ клопитъ! Соромылся бѣ казаты,—кынула кризь сльозы зѣ докирлывымъ глумомъ Дарочка.

— Та ты мени хочъ роскажи до дила, зѣ якои це речи спалася тоби на думку така дурныця?—запытала трохи зѣ пересердямъ пани.

— Дурныця?—крыкнула несамовыто Дарочка.— Дурныця? Вы знову своєї? Колы жѣ такъ, то я бильше й балакаты зѣ вами не стану. На балъ вашъ я не пойду!—додала вона и вже звела руки, щобъ роспустыты волосся.

— Дарочко, що бо ты робышь?—спыныла їи, ухопывши за руку, пани,— ты пидняла гвалтъ та сварку, немовъ то й спрадви я щось незвычайне зробыла, але жѣ подумай сама: якъ що усихъ Галынъ по свиту збираты та ихъ до гимназїи виддаваты, то й соби на хлибъ не постачыть...

— Не хочу я балакаты, не хочу ничего слухаты...Я хочу тилькы, щобъ Мар'янына сестра була у гимназїи, я прохала васъ...

— Та я вже й не сперечаюся!—поспишылася пани заспокоиты доню.— Хай вже буде по твоєму, а тилькы...

Панночка не дала неньци домовыты. Вона обвыла їи рукамы и щаслыва, радисна безъ миры кынулася цилуваты їи уста, шоки та руки.

— Тилькы, — довела трохи перегадомъ пани, важко переводячы духъ писля дончыныхъ песто-

щивъ, — панькаться зъ дивчыною я не буду. Виддывату Мар'яни сто карбованцивъ на рикъ, а тамъ вже хай вона порядкуе.

— Матусенько! не пошкодїте ще двадцять карбованцивъ — хай буде по сто двадцять на рикъ! — попрохала Дарочка.

— Хай и сто двадцять, а щобъ ты овсимъ заспокоилась, ось їй зразу п'ятдесятъ карбованцивъ до ручы. — За хвылыну панночка була вже у свойому будуари. Мар'яна була ще тамъ и спокійно, не думаючы, не гадаючы про свое несподиване щастя, базикала зъ Дунею.

— Ваша сестра буде въ гимназіи: ненька згожується платыты за неи. Ось вамъ зразу п'ятдесятъ карбованцивъ! — выпалыла въ одынъ духъ Дарочка и поky дивчына опам'яталась писля несподиванкы, вона вже сыдила на фотели й Дуня поралася бия йи черевычкивъ.

— Панночко... маты моя ридна! Якъ же мени виддячыты вамъ, якъ молытыся за васъ Богу? — опам'яталася нарешти швачка.

— Нема за вищо, нема за вищо! — зачервонилася панночка. — Дивчына хоче вчытыся, то їи право! — додала вона, прыгадавшы свои власни слова, що незвычайно подобалыся їй ще у титчыній хати.

— Панночко! пани прохалы, щобъ вы поспишылыся та й Васыль переказуе, що кони померзлы! — мовыла Устя, покоянка самой пани, спишно наготовляючы пухову намитку та соболеву ротонду.

— Ты хочешъ сказаты: Гордій переказує,— по-
правыла їи Дарочка.

— Ни такы Васыль. Гордій не пойиде.

— Це ще що за выгадки? Колы я йиздыла зъ
Васылемъ?—розсердылася панна.

— Гордій, лыбонь, заслабъ на голову!—видмо-
выла Устя.

— Отъ ще несподиванка!...Але жъ я зъ Васы-
лемъ не пойиду. Пиды навидайся до Гордія... скажы,
щобъ убирався йихаты: до клуба—не далекий свить!—
звелила панночка.

— Пойидешъ; Дарочко, зъ Васылемъ. Винъ
тежъ добре правыть,—обизвалася, увиходячы въ ким-
нату, пани.

— Зъ Васылемъ я до вику не пойиду: винъ не-
одминно заплутається, не зуміє пидйихаты до ганку,
и я тилькы сорому наберуся зъ нымъ.

— Але жъ, серце, Гордій нездужає!—нагадала
пани.

— Такъ я сама пиду до його, попрохаю його!—
мовыла ришуче Дарочка и, накынувшы хустку, по-
бигла на нызь.

Гордій лежавъ. У ногахъ у його сыдила жинка
його, Катерына, и держала на колинахъ хлопчыка
рокивъ п'яты. Тилькы Дарочка увійшла, вона спу-
стыла дытыну до долу, звелася й пишла на зустричъ
несподиваній гости.

— Я до Гордія,—мовыла панночка.

— Занедужавъ винъ, — зитхнула Катерына. —
Лежыть, якъ колода; тилькы й полегкосты, якъ пры-
кладу холодной воды до головы.

— Гордію! Вы нездужаете? — запыталася Дарочка, надиходячы до ложка.

— Нездужаю, панночко, — відмовывъ стыха Гордй.

— Що жъ мени теперь робыты? Якъ же я пойду безъ васъ на баль?

— Васыль доведе васъ благополушно. Я вже наказывавъ йому, щобъ вижокъ не попускавъ та щобъ розглядався...

— Я знаю, що винъ не перекрыне насъ, — перехопыла нетерпляче Дарочка ричъ Гордіэву.—Але жъ винъ осоромыть мене... Гордію, може бъ вы, якъ небудь...—несмыльво попрохала вона трохы перегодомъ.

— И раднишый бы, та не звезду ніякъ головы. Самъ бы соби не знаю що заподіавъ зъ досады... Я й коней вычыстывъ, и новый убиръ выйнявъ, карету самъ выготовывъ... Я жъ знаю, що сьогодни до клубу й губернаторська родына прыбуде, то вже пыльнувавъ про те, щобъ наши кони булы не останни. Хотилося бъ дуже самому повезты васъ, та що жъ ты зробышь, якъ таке лыхо прычепылося.

— А може то вы прямо вчадили? — запыталася Дарочка.

— Е, ни, панночко: сьогодни весь день верхъ и не зачынявся. Це винъ застудывся десь, — обизвалася Катерына.

— А може бъ вамъ polegшало на свижому повитри? — закинула Дарочка.

— Де тамъ polegшае? Выткнувся бувъ на хвыльнку зъ хаты, то такъ змерзъ, що ледве оце одигрився,—відмовыла Катерына.

— Я прышлю ще вамъ, Гордію, тієї воды, що прыкладають до головы. Я сама иноди слабую на голову, и ця вода мени дуже помагає.

— Прыкладалы пани вже й уксусу, и воды тієї, ставылы й горчышныкы на потылицю — не помагає ничего,—зитхнула Катерына.

— Господы! Що жъ його робыты? — стыснула зъ одчаю руки Дарочка й обвела безъ миры сумнымъ поглядомъ усю вбогу хатыну.

— Колы бъ хочъ знаття, щдъ йому за горенько,—прошепотила сама до себе Катерына.

— Гордію! А може бъ вы такы...якъ-небудь...— несмильво звернулася знову Дарочка до хворого, не зважаючысь адначе вымовыты свого прохання до кинця.

— Панночко, и не прохайте, и не гайте даремно часу. Подывиться на його, винъ — уже непрытомный. Куды жъ йому йихаты та ще пидъ такой морозъ?—обизвалася Катерына.

— Я не васъ пытаю! — одризала Дарочка.

— И то правда: ты, Катерыно, не встрявай... панночка до мене балакають, — протягъ черезъ сылу Гордій.

— Такъ якъ же буде, Гордію?...Я можу ще пивъ-годыны переждаты. Теперь 10, хай мы прыйидемо у $1\frac{1}{2}$ до 11-ои, а за тымъ може вы якъ-небудь... А не можна, то я зовсимъ не пойиду, — обирвала свою ричъ Дарочка.

— Якъ то можна не йихаты? Такой баль, — уси паны його цилый рикъ сподиваються — губерна-

торська родына буде...Ни, вамъ не можна не йихаты, вамъ треба неодминно йихаты, — схопывся Гордій и зирвавъ мокрый рушныкъ зъ головы.

— Куды ты, божевильный! Подывыся на свои очи! Подывысь, якый ты самъ на выду!... — спынула його Катерына.

— Геть... одчепыся... не дратуй!—грымнувъ Гордій, — подавай жупанъ... шукай рукавыци... Панночко, убирайтесь, зразу выйду!—заспокоивъ винъ Дарочку.

И справди, поky панночка одяглася, винъ державъ уже вижки въ рукахъ.

— О, теперь я спокойна! — мовыла радисно Дарочка, выходячы на ганокъ.

— Дарочко, я забула тоби ще сказать, — зупынула йи пани на схидцяхъ и прошепотила щось на вухо.

— Хйба я сама не знаю?—образылася панночка.

— Я тилькы нагадала тоби.

— Ни для чого було й нагадуваты, — видмовыла вона зъ досадою и вскочыла въ карету, де йи давно вже сподивалася затушкована зъ нигъ до головы титка.

Гордій прычынывъ дверци, двыгнувъ элегенька вижканы, и пара роскишныхъ вороныхъ коней понесла по снигу, якъ ту пир'ину, блыскучу карету до клубу.

II.

Дарочка прокынулася, солодко потяглася пидъ своею билою шовковою ковдрою й подзвоныла.

Дуня видчыныла виконыци. Снйпъ ясного, ажъ пекучого, пивденного проминня раптомъ ускочывъ

кризь шыбки и прыпавъ до лыченька чудовои красуни панны. Вона зажмурыла очи й усмихнулася.

Молоде тило вже цилкомъ видпочыло пisle танкивъ; недавньої втомы немовъ и було. Увесъ чадъ вчорашньої ночи розвіявся за довгый, мицный сонъ и въ голови ще тилькы луналы той миніонъ та паде-катръ, що військовый капельмейстеръ выготовывъ зъ своимъ оркестромъ нарочыто за-для неи. «За-для неи!» Гм... Якъ чудно було їй слухаты ту несмыливу ричъ, зъ якою молодой капельмейстеръ звернувся до неи й якъ прыемно почуты, що паде-катръ прысвячено їй и новый миніонъ грається выключно за-для неи!...И винъ не брехавъ, якъ не брехалы й уси ти, що назвалы їи цaryцею бала й навпереймы запрохувалы до танкивъ. Вона не прысидала ни на хвылыну, не стыхала балакаты, сміятыся, и здавалося, нибы то весь той бучный бенкетъ склався за-рады неи едынои, нибы уси ти люде прыйихалы нарочыто до клубу, абы запобигты їи ласкы, їи погляду, абы хочъ здалеку прывитаты їи. Ни, не зайва то ричъ—вродлыве лыченько. Велькый то таланъ—ривный носыкъ, высоке чоло, ти велькы сири очи та гнучкый станъ, и яке то щастя опынытыся у гурти тыхъ пестунчыкивъ, про якыхъ дбае прырода! Никому й ничому не вклоняютсы такъ люде, якъ тій вроди, та й не даремно бо. Врода—то не выпадокъ, не несподиваный подарунокъ, якимъ надиляе прырода абы кого, абы якъ. Ни, прырода, якъ той ювелирь не стане шлифуваты шматочка каминця, або грудочку земли: вона знае, якій истоти варто даты чаривну облуду, яку душу оповыты статурнымъ тиломъ, чые лыченько

надилыты красою, и той старенькый панокъ, що пид-
нисъ їй учора троянду, не дурно сказавъ: «Колы хо-
чете утаиты видъ людей свое серденько — опускайте
віи, абы люде не бачылы вашихъ очей»...

— Одягатыметесь, панночко, чы може звелыте
податы до лижка сніданокъ? — перервала Дуня пан-
ноччынн спогადы.

— Сніданокъ? — перепытала, гараздъ не зрозу-
мившы, щд покоянка каже, Дарочка, — сніданокъ?
Ахъ такъ, несы мени сюды чого-небудь,—додала вона,
раднша, що можна ще полежать та пережыты на са-
моти увесь вчорашній день та бенькетъ.

Дуня внесла шклянку кофе. Панночка пидвелася,
сила на лижку, обиперлася ликтемъ на столыкъ и по-
чала мишаты цукоръ; голивка їи нызенько схылылася
надъ шклянкою ароматычного трунку, рукава черка-
лыся объ тарилочку, повну рижныхъ пундыкивъ та су-
харцивъ, але очи їи бачылы передъ собою тилькы
залю клуба, а думкы лынули до вчорашнього дня...Ко-
лы є справди феральни дни, є то й щаслыви, и вчораш-
ній день, 28 грудня, напевне й бувъ одынъ зъ тыхъ
щаслывыхъ днивъ, писля якихъ залышається й на
души, и на серци незвычайно гарне та лагидне по-
чуття. Кожна годына, кожна хвылына вчорашнього
дня варта була того, щобъ ихъ хочъ изнову пере-
жыты.. Але жъ, якъ по ряду? що вчора дійсне
було?...Зразу жъ зранку лысть видъ Катруси — за-
прохує на весилля ажъ на тры дни; потимъ сков-
залка на ричци—ще николы перше тамъ такъ весело
не було; потимъ сукня...бенькетъ...А ще жъ Мар'яна,

гимназія, Мар'янына сестра!... И якъ це вчора легко далось! Якъ легко взагали робыты добро!

— Натанцювалася? — запытала пани, оправляючы на доньчынй голивци волосся, що звисылося на чоло.

— Матусенько, якъ ты увійшла, що я тебе не запырмытила?... Натанцювалася, вволю натанцювалася!—весело видмовыла Дарочка, цилуючы неньку.

— А голивка не болыть?

— Байдуже! Це я зумысне не зодягаюся — хочеться вчорашній вечиръ увесь прыгадаты.

— Весели згадки?

— Дуже весели, але жъ найдужче все жъ такы ты звеселыла мене, моя ридна, — щыро поцилувала неньчыну руку Дарочка.

— Якъ? колы?

— За Мар'яныну сестру...

— Ахъ, такъ...я вже й забулася! Ну, хай вчыться на здоровля та дякуе тоби, бо безъ тебе я бъ того до вику не зробыла.

— Невже справди не зробыла бъ? Невже справди ты сама не пошкодила дивчыны?

— А ни крапли!

— Матусенько, яка жъ бо ты недобра! Колы справди ты по щырости кажешъ, а не дратуешъ мене, то мы не порозуміємося зъ тобою николы, — мовыла сумно Дарочка й выслобоныла свою руку зъ рукъ матерыныхъ.

— Якось то порозуміємося!—зитхнула злегенька пани. — Иноди я на твое щыре серденько здамся,

иноди ты мени, старій, выбачышь — отъ у насъ и буде згода... Добро всякому прѣмно робыты, одначе треба й стрымуваты себе. Я знаю й бачу, що ты болиєшь серденькомъ за всякымъ и радниша завжды подилытыся, але жъ, дытыно моя, треба й межи знаты!

— Ніякихъ межъ, причъ достаткивъ, мамо, и поky е чымъ, подилятымусь!—спалахнула Дарочка.

— О! ты знову спалахнула! Якъ збентежылася, мое золотисенько серденько!... Годи жъ, годи, я не хочу сердыты тебе — робы, якъ знаєшь... Допывай-но свое кофе, одягайся та пойдешъ до Маруси — я вже звелила Васылеви й коней выготовыты.

— А Гордій?—вперше згадала Дарочка.

— Гордієви щось дуже погано, — видмовыла пани.

— А ликарь бувъ?

— Голтуцькый бувъ.

— Голтуцькый? Чому жъ не Брянскый?

— Брянському, ты знаєшь, треба платыть 10 карбованцивъ за визитъ.

— Мамо! мамочко!...И тоби не соромъ шкодиты грошей на ликаря? Якъ клыкаты Голтуцького, то краще кынъте Гордія у больницю — хай його вже тамъ до вечора замучать! — схопылася зъ лижка й кынулася одягатысь панночка. — Людына помирає, а ты рахуєшь карбованци та клычешъ нездатныхъ ликаривъ.

— И хто тоби сказавъ, що у больници замучують, або що Гордій помирає?... Голтуцькый ще не

роспизнавъ його хворобы: «може, каже, тифъ, може инфлюенца, а може и звичайна пропасныця».

— Може тифъ, може инфлюенца, може—може... все може, а певного ништо ничего не знае, и ты не поклыкала доси Брянського, — мовыла зъ докоромъ Дарочка, хапаючысь натягты на себе швидче панчохи.

— Якъ що треба буде, Дарочко, то й поклычемо,—спробувала заспокоиты їи пани.

— Зразу жъ треба, мамо, поклыкаты, зразу. Ни Голтуцькому, ни якому иншому ликареви, причъ Брянського, не можна Гордія доручаты — зразу жъ пошлить... Ты не знаєшъ, яка въ його хвороба, и кожна хвылына має вагу. Пошлить, не то я сама зразу пойду.

— Добре, добре. Годи жъ, не турбуйся — буде. Я пошлю зразу за Брянськымъ, и винъ не забарыться прыйхаты. А тилькы шкода, що ты не послухала мене та не одислала, якъ я тобі казала, Гордія додому, а продержала його цилу ничъ на витри та морози,—мовыла пани, зводячысь иты.

Немовъ хто холодною водою хлопнувъ на Дарочку. Рожеве лыченько їи раптомъ зблидло, руки выпустилы самы собою поворозкы видъ спидныци. Такъ, ненька правду сказала. Вона велила їй одпустыты Гордія й навить двичи нагадувала, а Дарочка продержала його цилу ничъ на витри та морози...Якъ же це сталося? Вона забула, овсімъ забула про Гордія. забула про його хворобу, про той нависный морозъ. Вона не звыкла думаты про це. Николы не було й

нагоды подуматы. И це жъ такъ звычайно, що Гордій выстоювавъ по 5 — 6 годынъ биля театру. Иноди, правда, ненька одряжала його, але жъ иноди не можна навить и прызначыты часу, колы прыйиздыты, и Гордієви найчастіше доводилося чекаты на вульци. Та й не тилькы жъ самому Гордієви—майже жъ уси лышають своихъ коней биля ганку, бо хиба жъ не трапляється покыдаты театру або якого нудного балю зарани? Чы давно й вона, Дарочка, повернулася зъ машкараду майже у дванадцять годынъ? А до того, невже воно справди такъ важко простояты тыхъ п'ять-шість годынъ? Фурманы жъ простоюють кож-нисеньку ничъ зъ вечора до ранку... Правда, вонь не хвори... Але жъ чому самъ Гордій не запытався до-зволу йихаты до дому? Винъ же добре знає, що титка, немовъ та колодка, що їй до усього байдуже, а я ще молода... «Такъ, Гордій повиненъ бувъ самъ нагадаты; винъ мусивъ видпрохатыся, и колы я вы-на, то винъ самъ выненъ ще дужче за мене», — роз-плуталася нарешти панночка зъ того павутыння ду-мокъ, якымъ засновавъ їи заклопотану голову не-пръемный випадокъ зъ Гордіємъ, и побигла одвиду-ваты недужого.

Гордій лежавъ самъ у хати. Дарочка наблызы-лася й зазырнула йому въ вичи. Хворый дывывся й мы-мривъ щось про себе стыха, але выдко було, що винъ не пры свойй пам'яти й не розумивъ ничего.

— Гордію, вамъ погиршало? — обизвалася пан-ночка.

Червони очи Гордієви, уставлени на цвяшокъ, не повелься.

— Господы! винъ не пры свой пам'яти, и никого немає въ хати...Самитній лежать, никому й воды податы. Де їи носыть—ту Катерыну!—заклопоталася Дарочка й подалася до другои хатыны черезъ сины, де звычайно пралыся сорочки.

Катерына стояла біля ночовъ и оджымала щось; дали до покутя сыдивъ на помости сынъ и стругавъ ломачку.

— Катерыно, Бога бійтеся! Чы то жъ не грихъ вамъ кыдаты недужого? Залыште ти сорочки та йдигь до чоловика...—звелила панночка.

— Не покыну я сорочокъ, та й нема мени чого сыдигь біля чоловика! — видмовыла зъ прытыскомъ Катерына.

— Нема чого сыдигь?!... Чоловикъ помирае, а вамъ нема чого біля його сыдигь? — вжахнулася Дарочка.

— А нема чого сыдигь!—буркнула Катерына.

— Вы повинни буты біля хворого чоловика—це вашъ обов'язокъ. Покыньте зразу сорочки та йдигь до його!—покрыкнула зъ пересердымъ Дарочка.

Але гнивъ їи неначе тилькы додавъ Катерыни охоты до працы, й вона ще дужче налягла на сорочки.

— Покыньте, кажу вамъ!—грымнула знову панночка й наблызылася до ночовъ.

Катерына выкрутыла настильныкъ, розкрутыла його, кынула до купкы сорочокъ, що лежалы на лави, й обтерла руки.

Дарочка заспокоилася.

— Гордій справди эле занедужавъ, але Брянскый незабаромъ прыйиде й напевне поможе йому. Звычайно, краще було бъ, якъ бы винъ бувъ прыйихавъ ранишъ, проте й теперь ще не пизно. Глядитъ же, Катерыно, якъ Гордієви треба буде чого — може забажає чого-небудь, то пришлить Васыля або Устю, а самы вже не кыдайте його! — мовыла вона певна, що Катерына выконає все.

Але Катерына обтерла руки, абы тилькы, пидкласты дровъ пидъ таганъ, и якъ тилькы воны занялися, опустыла руку въ шаплькъ.

— Идить же, — нагадала Дарочка.

Катерына вытягла зъ шаплька рушныкъ, налыла мовчки, не хапаючысь, окропу въ ночвы и прыступыла знову праты.

Хвылыну-двѣ панночка не йняла виры власнымъ очамъ. Упертисть Катерыны переходыла вже усяки межи, поводження було черезъ край незвычайне.

— Вы оглухлы, Катерыно?...Я вамъ велила покынуты. Я вдсяте кажу: покыньте! — мовыла, намагаючысь стрыматы свое обурення, панночка.

— Не покыну! — одризала Катерына.

— Я вамъ велю, и вы покынете! — гримнула на всю хату панночка.

— Не грймайте, бо однаково не покыну! — видмовыла повагомъ, пидкреслюючы кожде слово, Катерына.

— Ни, вы покынете, вы мусыте покынуты, колы я вамъ велю, — гримнула ще голоснише, вже не володіючы собою, панночка и, вырвавши зъ Катерыныхъ рукъ рушныкъ, шпурнула його на помість.

Катерына нахылылася, щобъ пидняты.

— Не смійте!... Не смійте доторкаться! Вы — гадина... Вы — хыжа звірюка, у васъ серця нема... вы...

— Хіба то я його цилу ничъ на морози продержала? — обернулася несподивано усумъ станомъ своимъ Катерына и зъ невымовною ненавистю глянула Дарочци въ вичи.

Жадного словечка не знайшлося у панночки на видповидь на ту страшну образу. Вона затремтила тилькы, зблидла, потимъ спалахнула и, якъ несамовыта метнулася зъ хаты.

— Мамо! мамо!... Де мама? — гукала вона зъ видчаємъ, бижучы корыдоромъ зъ кухонь до своєї кимнаты.

— На Бога! Що тамъ таке? — выхопылася пани.— Дарочко, що тобі? Чого ты плачешъ? — побигла вона вслидъ за донею.

— Зъ якои речи? Зъ якого права? Якъ вона сміє? — залылася сльозамы й кынулася до подушокъ панночка.

— Хто «вона»? Що трапылося? Роскажы жъ, донечко, все до дила, — прохала стурбована пани.

— Катерына... почала була панночка и зайшлася ще дужче.

Збентежена, перелякана пани побигла до Катерыны. Допытуватись та роспытуватись людны, що призвела доню до слизъ, було бъ, звичайно, нетактовно и прыкро матерыному серцю, але пани, бижучы до кухни, певна була, що Катерына попередить їй питання, що вона сама поспишыться їй на допомогу, сама видъ себе роскаже про ту прыгоду, и колы мо-

же не вбереглася якого необачного слова, то вже доси одумалася и прохатыме выбачення.

Але Катерына не мала и въ думци того.

Вона навить не поворухнулася, якъ увійшла пани, и все оджимала сорочки, ажъ ночвы трищали пидъ рукамы.

— Що ты соби тутъ дозволяла? Якъ ты насмилылася? Якъ ты зважылася? — накынулася навманя пани на неи.

Катерына мовчала.

— Що ты зробыла? Що ты сказала панночци?

— Не казала й не робыла я їй ничего, — буркнула Катерына, не пидводячы головы.

— А, такъ ты ось яка! Ось якъ ты вже балакаєшь изо мною!...Геть же, геть, колы такъ, зъ мого двору! Щобъ твоя нога не була въ мой осели,—гримнула уся червона зъ обурення пани.

Катерына обтерла въ ту жъ мыть руки, взяла свого сына и, слова не мовывшы, подалася знаряжатыся въ дорогу.

.....

Такъ якъ за годыну прыйихавъ добродій Брянський. Той спихъ, зъ якимъ винъ увійшовъ у госпѣду, досыть свидчывъ, що славетній ликаръ звыкъ навищаты або дуже слабыхъ, або занадто нетерпячыхъ гоноровыхъ пацієтивъ, що винъ не має даремно гаяты часу, и пани та панночка поспишылыся йому на зустричъ, абы не загаяты його ни на одну мыть.

— А де жъ нашъ пацієнтъ? — запытавсь ликаръ, витаючысь на-швыдку до панночки та пани.

— Нашъ визныця Гордій...—почала була Дарочка.

— Гордія жъ, панночко, вже немає у насъ: Катерына повезла його на кватырю до бабы-знахаркы,—обизвалася Дуня.

Дарочка спалахнула и прыкусыла до кровы губу.

— Якъ?—вжахнулася на вики перелякана пани.

— Повезла,—мовыла Дуня.

— Ахъ, Боже мій! Уявить соби, ця божевильна жинка його, Катерына... — спробувала була выправдатысь пани.

Ликарь здвигнувъ нетерпляче плечыма.

— Выбачте, добродію! На Бога выбачте! — кынулася пани благаты ликаря.

Але ликарь поспишывсь попрощатыся й, ухопышы зъ столу свою шапку, побигъ до дверей.

Пани не мала сылы навить провесты його.

— Господы! Що жъ це буде? Що жъ винъ подума теперь про насъ?—сплеснула руками й опустылыся, якъ пидкошена, на канапу.

— Це жъ Брянський! Винъ скризъ буває, винъ усимъ роскаже! О Боже, соромъ, соромъ якый!—стыснула въ безкрай журби Дарочка обома руками свою распалену голиваньку и прыпала чоломъ до холодной шыбки викна.

— Догодыла твоимъ прымхамъ, поклыкала Брянського — отъ теперь и пропалы святкы,—обизвалася, трохы перегодывшы, пани до Дарочки. Дарочка промовчала.

Червоно-гаряче сонце кинуло тежъ свій допытливый поглядъ на тяжко засмучену красуню панночку, але й воно не диждалося видповиди й, здивоване, зныкло за горою, вкритою билою намиткою...

Рукавичкы.

Мыкыта бигъ скількы духу до-дому.
У велькодну суботу крамныци зачыняються: завжды пизно, але цього року черезъ тепле, тыхе повитря городяне затрымалы крамаривъ ще довше, й Тыхонъ Семеновычъ видпустывъ свого прыкажчыка мало не о-пивночи.

Мыкыта поспишався на Подоль до-дому, де його сподивалася молоденька жинка, щобъ иты зъ нымъ до церкви. Винъ певень бувъ, що вона вже давно-впоралася биля свого маненького господарства, прычепурыла маленьку свитлычку, поставляла все на стиль, убралася сама, й теперь нетерпляче вызырае його. Винъ уявлявъ соби, якъ радо витатыме вона його, якъ гарно буде йому йты поручъ изъ нею въ цю чудову теплу ничъ до церкви, якъ весело буде розговляться й, нарешти, якъ пышатыметься винъ завтра нею — своею жиночкою-красунею, якъ вони одвидуватымуть то прыкажчыкивъ, то мищанъ, то

знайомихъ панивъ... Звычайно, насампередъ вони пидуть до пани Любыцької: у неї Дуня прожила ажъ симъ рокивъ, у неї навчилася й одягаться гарно, й балакаты зъ якоюсь незвычайною ввичливистю, и обиходытыся зъ людьмы; видъ неї и зъ порады її замижъ за його пишла, и видъ неї одержала найбильше подарункивъ. Навить та сама биласта, ненача срибломъ заткана сукня, що пошыла собі Дуня теперъ икъ Великодню, тежъ тієї пани подарунокъ. Правда, на саму облямивку сукни Дуня потратыла мало не половыну тыхъ грошей, що заробывъ бувъ Мыкыта за мисяць, але жъ чы то жъ йому шкодиты жиночци п'ять-шисть карбованцивъ на облямивку? Довелося за-рады тієї облямивкы взяты у купця впередъ за мисяць гроши — нема що робыты: якъ треба, то треба. Винъ узявъ, и теперъ облямивка така саме, якої бажала Дуня, и яку вподобала сама пани.

Сталы наблыжатыся святкы. Дуня звелила взяты знову гроши впередъ. Мыкыта взявъ и виддавъ уси, причъ двоухъ карбованцивъ, що зальшывъ бувъ собі на новый картузь, але недавнечко виддавъ їй ти два карбованци й сьогодни не мавъ и шага на свичку до плащаныци. Але вона була напевне въ церкви, напевне поставыла свичку, а чы не однаково—винъ, чы вона поставлять Богови свичку: чы не одна въ ихъ кышеня, чы не одни думкы, не одна молитва? Люде може й осудылы його, винъ навить тамъ, биля плащаныци, вже чувъ де-що; але Господь мылосердныи не осудыть. Винъ знає потаєнни думкы людыны, винъ чытає въ души й серци... До його доходятъ щоденни молитвы Мыкытыни, його щыра подяка за те щастя,

що Винъ йому пославъ. Сырота, чужый наймытъ зъ дев'ятохъ рокивъ, не дуже вродливый, безъ усякихъ достаткивъ—чы мигъ винъ сподиваться, що власнымы пучкамы, безъ усякои допомоги, порады, своимы сылами, своєю працею здобуде такой забезпечений шматокъ хлиба—буде на двадцятому роци головнымъ прыкажчыкомъ у одній зъ кращыхъ крамныць у городи—й на двадцять п'ятому визьме за себе Дуню, покоянку пани Любыцької,—цю пышаву красуню, що не мала, якъ здавалося Мыкыти, соби ривни ни помижъ покоянкамы, ани помижъ городянкамы?... Це було перше його кохання. Винъ покохавъ їи зъ першого погляду, кохавъ їи цилый рикъ у потайни, ховаючи своє серце й видъ людей, и видъ себе самого, и напевне не зважывся бъ ще довго прызнаться й Дуни, колы бъ вона, спостеригшы, якъ червоніе, якъ блидніе винъ, забачывшы їи у крамныци, не стала йому сама до помочи. На поглядъ пани Любыцької Мыкыта бувъ до пары Дуни й литамы, й достаткамы. До того заживъ винъ и помижъ купцямы, й помижъ городянамы такой доброи славы й пошаны, що мѡжна було надіятися на далеко кращу посаду, на кращу плату, нижъ мавъ винъ у крамныци въ Тыхона Семеновича...Мынуло тры мисяци, якъ вони побралыся, и тры мисяци здалыся за тры дни. Що-ранку схоплювався Мыкыта до схидъ сонця, настановлювавъ обережно, щобъ не збудыты своєї, звыклои довгенько поспаты жинкы, самоваръ, чыстывъ соби одежу, чоботы, вносявъ палыва, воды й тоди вже, якъ самоваръ починавъ закыпаты, будывъ Дуню та прохавъ выпыты вкупи зъ нымъ чаю. Видбувшы той чай, Мы-

кыта бигъ до крамныци й тамъ ажъ до вечора не присидавъ. Винъ не знавъ, щѣ робыть увесь день, якъ господарюе його жинка, не думавъ про те, куды та на вищо вытрачае його гроши; винъ не вымагавъ одъ неи ничего, причъ того щастя, що вона й безъ його вымаганья давала йому своимъ коханнямъ, своею прыхыльнистю, своимъ ласкавымъ словомъ. О! йому не всмихалося жыття! Винъ не зазнавъ до цѣого часу ни теплого гниздечка, де бъ винъ почувавъ себе дійсно «своею» людыною, не знавъ сим'и, не знавъ ничьей ласкы. Винъ знавъ доси тилькы обов'язкы до чужыхъ людей, винъ выконувавъ ти обов'язкы й одержувавъ за це де-килькось карбованцивъ, пошану; але ни гроши ти, ни пошана не грлы йому серця. Змалечку чужый наймытъ, чужый попыхачъ, винъ це вперше святкуватые вельке свято у «своему» куточку, зъ «своею» дружиною, йистые «свою» паску.

Ось уже й до-дому недалечко: вже выдко свитло у викни... Ще скилькысь хвылынъ, и Мыкыта у свой господи.

Все стало такъ, якъ винъ сподивавъ. Душе впералася давно зъ усимъ старымъ домомъ, дичи вже выбигала на улицю выспрачы глупый ризан радиено зустрела. Якъ гарно прыбрала вона хатыну! Дичи она добула Цибянькы — запискы да викна? Ось и малюнкывъ начипляла. Аонидирилоя ты выскидо паскы на столи!... Навить мазурку спекляне Свяжом! А святкы!... Вона цибянькы садожельцевам и канайкы и хня, и стиль прыбралод не чирлы, гниязь ит. стинного поварного и вивань Осеневаца, прылажюка сьмт запискы и крамныци, и най теперь майна його, жядка Призика, сахаватъ

зъ своимы паскамы, дарма, що одержує бильше, якъ тридцять карбованцивъ на мисяць.

И сукня Дунина справди чудова. Смугластому облыччю їи такъ лычать ти срибласти ниткы пидткання, а сама Дуня здається такою статурною та тоненькою! Його одежа, сорочка, чоботы тежъ на поготови. Винъ похапцемъ одягається, а вона—весела, щаслыва—щебече, не стыхаючы. Скильки булѣ їй клопоту цымъ тыжднемъ! Пасокъ вона не зважылася пекты сама—видавала знаiomий пекарци, и якъ дорого воны обійшлыся! Правда, можна було бъ напекты й дешевшыхъ: сусидка, напрыкладъ, спекла ажъ шисть пасокъ изъ пив-сотни крашанокъ, але жъ чы зважылася бъ вона соромыты свого любого Мыкыта, шануючы гостей булкою, замисть «папушныкивъ»? «Мазурка» тежъ не дешево обійшлася; та дарма... Святкы тилькы разъ на рикъ.

Але ось вона раптомъ замовкла.

— Чого ты замыслылася?—запытавъ їи Мыкыта.

— Прыгадую щось,—видказала Дуня й ще дужче замыслылася.

— Кажы, що?—запытавъ, трохи вже занепокоеный незвычайнымъ выразомъ Дуниного лыченька, Мыкыта.

— Однаково не знайдешъ,—видповила Дуня, похапцемъ одмыкаючы свою скрыню.

— А може й знайду?

— Не знайдешъ!—мовыла вже трохи зъ серцемъ Дуня й почала перекидаты все въ скрыни до самого денця. Не знайшовшы тамъ того, чого шукала, вона грюкнула зъ усіей сылы важкымъ викомъ окованом

зализомъ скрыни й, пидоткнувшы спидныцю, полизла на запичокъ. Тамъ було безличъ коробочокъ, кошычкивъ та торбочокъ зъ усякымы стьожкамы, кружевамы, намиткамы та клаптыкамы, що повыкыдала колысь геть пани Любыцька. Дуня поспорожняла вси ти коробочки та кошычки, переруйнувала вси стьожки та клаптыкы й ще дужче занепокоєна, ще дужче збентежена стала перекидыты й на лижкови. Мыкыта переставъ одягатись та стежывъ коженъ рухъ своеи жинкы. Запытаты їи, чого вона шукає, щд загубыла, винъ довго не зважувався, бо боявся ще дужче розсердыты їи, але нарешти такы не вытрымавъ.

— Чы не гроши часомъ загубыла? — спытався винъ обережно.

— Гроши? яки гроши? Де бъ тамъ узялыся ти гроши? Симнадцять копійокъ тилькы й зосталося видъ тыхъ двадцятьохъ карбованцивъ, що винъ їй давъ.

Мыкыту немовъ ножемъ шпыгнуло: «Симнадцять копійокъ!... Зъ чого жъ, зъ якыхъ грошей жытымуть вони ще два тыждни писля святъ?»

— Такъ чого жъ ты шукаєшь?—запытавъ винъ такъ байдуженно, немовъ и не чувъ ничего про гроши.

— Рукавычокъ,—видмовыла Дуня, лагодючы нашвыдку подушкы та перыну.

— Якыхъ рукавычокъ?

— Билыхъ,—мовыла вона мало не зъ плачемъ.

— Я, здається, й не бачывъ ихъ николы у тебе...—завважывъ Мыкыта.

— Якъ то не бачывъ? А на весилли! Ахъ!...знаю, знаю, де вони! Прыгадала!...—радисно сплеснула вона

рукамы. — Беры, Мыкытко, швыдче ослинець та лизь до божныка: вони тамъ, за тією иконою.

Мыкыта приставивъ ослинець и зразу диставъ якыйсь верчыкъ паперу.

— Вони! вони!—ажъ пидстрыбнула Дуня-й вид-разу очи їи засялы, облыччя стало таке, якъ звычайно — безжурно - радисне, що такъ подобалося Мыкыти.

— Невже тобі отыхъ рукавычокъ справди було такъ треба? Чы ты бъ любисинько не обійшлася й безъ нихъ? — запытавъ винъ, усмихаючысь, прыгадуючы той смутокъ, що обгорнувъ бувъ Дуню, колы вона шукала ти рукавычки.

— Та неуже жъ такы ты, дурненький, не розумієшь, що безъ тыхъ рукавычокъ пропалы бъ и святкы за-для насъ? — перепытала вона його, прылагодуючы йому новенький зелений зъ червонымы горошынамы галстухъ. — Чы я бъ зважылася вылизты за поригъ у цій сукни та безъ рукавычокъ? Куды бъ я подила свои руки та ще таки червони?...У будень-день та й то мени ніяково ходыты зъ голымы рукамы, а то жъ такы пидъ таке свято! Я ось умысне купыла соби й легеньки черевычки до цієї сукни, — додала вона, показуючы Мыкыти свою обуту въ новеньки, тоненьки черевычки ногу. Мыкыти не подобалыся ти черевычки: шырока нога жинчына немовъ расплескалася у нихъ, и здавалася велькою та нечепурною; проте винъ не сказавъ їй ничего й не запытавъ навить, скильки вона дала за нихъ. Щасливый зъ того, що у господи въ його знову весело, що Дуня сміється, весела, Мыкыта похалцемъ скинчывъ свое чубрання

ставъ пидганяты Дуню, що заходылася пидновляты свои кучери, понивечени на печи.

Нарешти Дуня полагодыла сукню, накынула на голову намитку й почала натягаты на ливу руку рукавичку. Мыкыти й чудно здавалося, що його жинка, немовъ тая справжня пани, стоить посередъ свитлыци та панькається зъ рукавичкою, и любо було дывытись на їи такой щасливый, веселый, черезъ ти рукавичкы, выдокъ.

Але ось Дуня насупыла бровы, тупнула ногою й одвернула видъ Мыкыты.

— Не дывысь! — мовыла вона й раптомъ густо почервонила.

— Чого жъ то такъ? — засміявся Мыкыта, — наврочу, чы що?

— Не лизы! — видказала вже вона зъ серцемъ.

— Чого ты сердышся? Уже жъ и рукавичкы є! — засміявсь изнову Мыкыта.

Дуня не видповила ничего, тилькы одійшла геть у кутокъ, дали видъ його.

Мыкыти обрыдло вже стояты, винъ присивъ на лижку, выкурывъ цыгарку, а Дуня все панькалася зъ рукавичкою.

— Може ты не на ту руку натягаєшь? — на решти запытавъ Мыкыта, прыгадавши, якъ одна куховарка порвала колысь у крамныци на шматочки рукавицю, натягаючы їи не на ту руку.

— Натягны! — видмовыла Дуня и простягла до Мыкыты свою руку зъ накынutoю на кинчыкы пальцивъ рукавичкою.

— Воны не нализуть, — мовывъ Мыкыта, привнявши зморхли рукавичкы до широкой, великой руки своєї жинкы.

— Якъ то не нализуть?—сқыпила Дуня.—Адже жъ я ихъ надивала до винця...

— А теперь не нализуть, далеби не нализуть, и не натружуй даремно ручокъ... Ходимъ до церкви: обійдешся й такъ.

Дуня сқыпила ще дужче и зъ усієи сылы потягла рукавичку; рукавичка триснула й распалася ажъ у трьохъ мисцяхъ. Дуня зирвала їи геть, пошпурыла черезъ усю свитлицю и зъ одчаємъ, зъ гиркымы сльозамы кынулася, якъ була, у новій сукни, въ намитци, на лижко. Мыкыта не знавъ, що робыты, що їй казаты, якъ заспокоиты. На вси благання, на вси вмовляння, вона видповидала ще бильшымы сльозамы.

Що робыты? якъ запомогты? Невже справди святкы пропадутъ черезъ оти рукавичкы? Адже мало хто зъ мищанокъ и носыть рукавичкы, и на двори такъ тепло... Навищо воны здалися?...—умовлявъ Мыкыта жинку, але ци слова ще дужче дратувалы їи.

— Що зъ того, що не вси мищанкы носять рукавичкы? А хиба винъ забувся про Саньку, Наталку або Гальку? хиба винъ ихъ бачывъ колы зъ голымы рукамы? А чымъ же то вона, Дуня, гирша видъ ихъ? Чы не тымъ, що пишла за його замижъ? О! поky вона служыла, їй не доводылося плакаты з-за такой дрибныци, якъ рукавичкы. Навищо вона замижъ пишла? Колы бъ не ласка пани Любыцькой, то вона бъ не мала й новой сукни на свято, ходыла бъ задры-

панкою, бо чоловік не може розстаратися й на рукавички, що коштують карбованця!

Мыкыта тилькы слухавъ. Николы до цього часу не спадало йому на думку, що хто-небудь, а надто Дуня, може назвати його недоброю дружиною. Винъ, здавалося йому до цього часу, виконувавъ передъ жинкою вси свои обов'язки: винъ виддававъ їй свою працю, свои гроши, але ось вона незадовольнена зъ нього. Може винъ и справди выненъ чымъ? Самъ винъ не знає гараздъ, чы справди тыхъ рукавичокъ такъ треба Дуни, не знає, чы дійсно винъ выненъ передъ жинкою, чы має вона право докоряты та вымагаты видъ його бильшого, але хиба це не все одно? Винъ бачыть гирки сльозы, винъ чує серцемъ, що ти сльозы не спыняться й черезъ святкы, винъ бачыть, що Дуня почуває себе нещасною, прынаймни нещаснишою за якусь Саньку, Наталку, Гальку, и цього досыть, дуже досыть за-для того, щобъ зробыты й його нещаснымъ.

Мыкыта одійшовъ одъ лижка й сівъ биля столу. На столі лежавъ вельчезный ключъ видъ крамныци: купецъ доручавъ Мыкыти завжды окремый ключъ, абы винъ мигъ незалежно видъ його увиходыты у крамныцю. Мыкыта угледивъ той ключъ, прыгадавъ крамныцю, а вкupi зъ тымъ и безличъ рижнобарвныхъ рукавичокъ.... Чы винъ не дурный? Чого винъ турбується? Чы то йому важко питы туды, до крамныци, взяты одну паркy жинци й такимъ чыномъ здобуты спокій, вернуты такъ несподивано загублене щастя. Сторджа знає його, а господареви винъ роскаже все, якъ було, або може й зовсимъ ничго не

казаты, а позычыты десь пiсля святъ карбованця та й виддаты за рукавычкы. Це зовсимъ легко зробыты.

— Дуню! годи плакаты: ходимъ я тоби рукавычкы вынесу зъ крамныци,—мовывъ винъ весело.

Дуня видразу стыхла. Вона кынулася цилуваты його, дякуваты. Вона божылася, що безъ рукавычокъ не можна нiякымъ чыномъ обiйтися, прохала свого «любого» Мыкытку, свою «дружыноньку» не сердытысь на неи, а тымъ часомъ швиденько вытырала мокрымъ рушныкомъ заплакани очи.

Воны пишлы.

Сторожи не було поблызу. Дуня прысила на шхидцяхъ, а Мыкыта одимкнувъ крамныцю, увiйшовъ, зачынивъ за собою двери, засвитывъ страстну свичку, що нись до церкви, и знявъ зъ полицы коробокъ зъ рукавычкамы. Винъ перекiдавъ його разъ, у-друге, передыввся кожну парку и причъ килькохъ чорныхъ, не пидхожыхъ до срибластои сукни, не мигъ знайти ни однiеи паркы, що годылася бъ на руку його жинци. По всехъ церквахъ дзвоньлы, тiй дзвинъ голосно лунавъ по высокiй крамныци; Мыкыта чувъ, якъ пройшовъ повзъ двери одынъ, другый гуртокъ молоди, що перебували вже по всехъ церквахъ и биглы ще послухаты подолянського пан-отця; до його доходывъ гоминъ людей, що поспишались до церкви зъ паскамы на посвячення; повзъ муры його крамныци безъ перестанку йихалы, йшлы люде, а винъ усе шукавъ та шукавъ рукавычокъ и не знаходывъ. Вже щось подибне до видчаю стыскало йому груди; винъ прыгадавъ Дуню, iи слъозы, и сердце немовъ упало, захололо... Колы ось винъ угледивъ на полицы якись

блидо-жовти рукавичкы. Винъ подывввся на номеръ и мало не крыкнувъ зъ радощивъ — це бувъ той самыи 7^{1/2}, що винъ такъ довго шукавъ.

Черезъ якихось п'ять-шість хвильнъ вона та винъ, обоє задовольнени, стоялы поручъ у церкви и звертали на себе увагу мало не всихъ подолянъ.

Зразу жъ писля службы Мыкыта зъ Дунею надійшлы до свого господаря й похрыстосувалься зъ нимъ. Купецъ запрохавъ ихъ розговлятыся. Мыкыти було бъ любише питы до себе, розговитыся своєю паскою, але видъ такои незвычайнои ласкы не можна було видмовытысь, и Мыкыта згодывся. Що до Дуни, то вона немовъ навить и забулася про свои паскы та мазурку и не примусыла себе двичи прохаты. Вона певна була, що своимъ убраннямъ здывує не тилькы гостей купцевыхъ, але навить його невестку, Галыну, що вельмы кохалась у роскишныхъ сукняхъ и за-рады цього ладна була зробыты й зайви гоны.

И справди Галыни дуже вподобалысь и сукня, й обямывка, й навить легенька та тоненька, якъ паву-тынка, намитка, але надъ усе зацикавылы їи рукавичкы: якъ разъ пидъ коліръ до їи жовтои сукни. Вона тежъ выбрала соби парку, але трохы яснишыхъ, и колы бъ Дуня згодылася зминятыся, то вона була бъ їй дуже вдячна. Дуня радо згодылася: до їи билои сукни це надто темни рукавичкы; але тутъ тилькы невестка прыгадала, що забула свои рукавичкы въ крамныци.

Треба було обов'язково привезты ихъ, и Галына побигла до Мыкыты. Вона напевне не пам'ятала, де саме ихъ поклала — хай Мыкыта подывытыся скрызъ

по крамныци, але хай винъ прыдывляється добре, бо вона ихъ позначыла. И щобъ Мыкыта краще зрозумивъ, де саме того значка шукаты, Галына взяла Дунину рукавычку й вывернула їи.

— Та це жъ вони й є!—здыувалася вона, показуючы на рукавычци якийсь кругленький значокъ.

— А покажъ сюды!—погукавъ купецъ.

Галына показала.

— Правда: твои, — мовывъ купецъ, — вони лежалы окремо на полицы... Якимъ же то чыномъ Галыныни рукавычкы та опынылысь у твоєи жинкы, Мыкыто?—озвався винъ до прыкажчыка.

Мыкыта дуже почервонивъ, проте певный, що никому й на думку не спадає обвинуватыты його у злочынствы, наготовывся вже оповидаты про свою прыгоду, але глянувъ на купця, и слова вмерлы на губахъ...

Винъ знавъ свого господаря, за шисть рокивъ винъ вывчывъ коженъ рухъ його, знавъ, що значыть коженъ поглядъ, кожане слово його, й винъ одразу спостеригъ той усмихъ, що перекрывывъ усе облыччя Семенови Тыхоновичу, якъ винъ озвався до його. Такъ само осмихався винъ колысь давно, выганяючы невеличкого хлопчыка, якъ той попався въ якийсь крадижци: «Геть, злодію! Геть, злодіяко!» казавъ винъ, выпыхаючы хлопця за двери, а самъ усе осмихався... Такъ невже жъ це Семенъ Тыхоновичъ, Галына и вси ци гости, що розговляються въ купця, вважають и його за злодія? А його чесне им'я? А п'ятнадцять рокивъ бездоганной праці по чужыхъ людяхъ?...Невже все це забулося, и парка рукавычокъ затуманыла

всімъ пам'ятъ, очи, ни хто не пам'ятає нічого, причь
цією нещасливої прыгоды зъ рукавычкамы, ни хто не
бачыць, що перэдь нымъ стоить винь, Мыкыта?...

— Жиноцци, жиноцци подарунокъ зробывъ, га?
Такъ, Мыкытко? Правда? Замисто пысанкы—рукавыч-
кы подарувавъ? — осмихався купецъ, не выпускаючи
зъ своихъ рукъ рукавычокъ.

И рукавычки ти ростуть... Вже Мыкыта за нымъ
нічого не бачыць, навить винь не бачыць и Дуни,
що стоить тутъ десь, недалеко видъ його... Нигде нема
нічого, нема прожытыхъ рокивъ, нема ни щастя, ни
горя на свити—нема нигде нічого, причь цыхъ блидо-
жовтенькыхъ рукавычокъ... Мыкыта хоче всмихну-
тыся, хоче засміятися й росказаты весело, байдужно
про Дунины сльозы, про свое горе, але щось незвы-
чайне робытця зъ нымъ: у вичю темніе, серце ни-
міе, холодный питъ выступае: винь чытае въ очахъ
у купця и всихъ гостей цыхъ одынъ присудъ со-
би: «злодій!»

— Попався Мыкытка нашъ, полався, якъ кить
изъ саломъ,—жартувавъ купецъ,—а все черезъ жи-
ночку молоденьку!...

— Такъ я жъ не кравъ... я...—нарешти почавъ
бувъ Мыкыта й самъ здывувався, якъ чудно бренивъ
голосъ його, якъ важко було йому казаты.

— Дарма! Дарма!... Людына безъ помылкы не жы-
ве. За-рады такого велького свята я прощаю, и Богъ
простыть. Вып'емо, брате, за мыръ! Ну бо, блыжче
до столу!... Галыно! налый йому повну склянку! По-
поштуй його отымъ жовтенькымъ вынцемъ: до кольо-
ру... Ха-ха-ха! до кольору твоимъ рукавычкамы, —

перепынивъ купецъ ричъ Мыкытыну й потягъ його за рукавъ до столу.

— Семене Тыхоновичу, вы не думайте, що я... зважується Мыкыта вдруге выправдаться.

— Годи, годи про це! Хиба я тебе не знаю?— перепыняе знову купецъ Мыкыту и пхае йому до рукъ повну склянку вина.

Мыкыта бере ту склянку, выпывае їи вразъ, але видъ неи йому робыться ще важче.

Швыдче, швыдче на свиже повитря, до-дому, куды-небудь, абы дали видъ усихъ, видъ тыхъ рукавычокъ.

Воны пишлы до-дому.

По дорози що хвылыны витають ихъ люде. Воны зупыняються, хрыстосуються. Мыкыта тежъ балака, видповидае на пытання, але йому здається, що то не винъ балака, не винъ хрыстосуеться, а хтось иншый, хтось такый, що взявъ на себе обов'язокъ казаты й сміятися за його. Самъ же винъ не має ничего спильного ни зъ тымы людьмы, що балакають изъ нымъ, ни зъ святкамы, ни зъ городомъ: його мовъ прыв'язано зализнымы ланцюгамы до паркы рукавычокъ и на всьому свити нема ничего цикавого, причъ пытання: що дума теперь купецъ? Уважае Мыкыту за злодія, чы ни?...

Тамъ, у господи въ купця, й перши хвылыны на вулыци Мыкыта бувъ певень, що винъ зрозумивъ значиння купцевого усмиху та його сливъ, але потроху, пидъ впливомъ свижого повитря та певнисть почала зныкаты, й винъ уже схылявся до прыемной думкы, що купецъ тилькы жартувавъ. Найдужче пид-

трымувала його въ цій думци Дуня: вона такъ мало походила на жинку злодія, такъ весело виталася до людей.

— Зайдемо до пани? — озвалася вона до Мыкыты, якъ вони надійшли до вулицы, де бувъ будынокъ пани Любыцької.

— Зайдемо,—згодився Мыкыта.

— Але... якъ же я пиду теперъ до пани безъ рукавычокъ? — запитала немовъ сама себе вона, але голосъ її такъ непрыємно забривъ, въ очахъ видбылося стільки прыкросты, що Мыкыта знову затремтивъ.

— Я не пиду до пані,—мовивъ винъ стыха.

— Якъ то не пидешъ?—здыувалася Дуня.

— Не пиду...та й край,—видповивъ уже суворо Мыкыта.

— Та вона жъ мени й подарунокъ уготовыла,—завважыла Дуня.

— Хай йому всячына — обійдешся й безъ того подарунку!—мовивъ Мыкыта.

— Ты мени, чы що, на сукню наберешъ?—Дождьдайся!...Рукавычки—та й то довелося красты!

Мыкыта не ставъ дали слухаты: винъ круто повернувъ у протылежну вулицю, звернувъ у вузький провулочокъ и незабаромъ опынввся у своїй господи. Винъ почепывъ картузь, скинувъ пальто, почавъ бувъ ходыты по хати, але швыдко втомывся й сивъ до столу.

Якымъ винъ ишовъ зъ цієї хатыны, и якимъ повернувся? Де подилося те щастя, веселощи, дотуи пани, отъ усва, въ своїй нинь, а яной «смадиць» олоу

такъ недавнечко?... Не веселыть ця хатына, де винъ зазнавъ стилькы щастя, ничего не каже серцеви той патреть Дунинъ, що винъ носывъ колысь на грудяхъ...Що винъ самъ зробывъ? Що зъ нымъ зробылы, и що такъ зминыло його?... Невже рукавычкы? Такъ, рукавычкы. Воны, вони подіялы це зъ нымъ.

Винъ же не хотивъ ихъ красты, винъ же ихъ не кравъ. Винъ хотивъ ихъ купыты, але грошей не було: всього симнадцять копійокъ на два тыждни жыття зосталося — и винъ заплатывъ за нихъ... своимъ чеснымъ им'ямъ...Серце, душу, гроши винъ виддавъ Дуни давно. Сьогодни жъ винъ виддавъ їй и останне—свою добру славу, що далася йому, бидному сыроти, найважче; винъ виддавъ їй ту пошану людську, що здобувавъ довгымы рокамы, и вона ще не задовольнена зъ цього!... Що жъ може винъ їй ще даты? Що вона йому скаже, якъ купецъ прожене його?... И напевне прожене, бо злодіивъ винъ не держыть. А колы й не прожене, то не даватыме бильше ключа, не вирытыме, стежытыме —Мыкыта не звыкъ до того й самъ покыне купця. Винъ покыне...Але куды винъ подинеться тоди? Де прыхылыть свою покрыту виковичнымъ соромомъ голову, де заховається видъ Дуниныхъ докоривъ?... Нема мисця, де бь заховаться: скрызъ Дунины слёзы, докору, скрызъ усмихъ на облычю въ купця, скрызъ рукавычкы... Хйба пидь землею? Такъ, такъ: тилькы пидь землею. Тамъ винъ не бачытыме, не чутыме ничего, туды не дійде ничего... А Дуня? Дуня перша за всихъ людей назвала його «злодіемъ», вона у вичи йому сказала, що винъ

«укравъ», — навищо жъ здався їй винъ, злодій!...

На третій день Мыкыту вынесли зъ окремои капличкы, збудованои вмисне за-для тыхъ, що по-прощались зъ жыттямъ у ликарни. Купецъ не по-шкодивъ грошей на похоронъ. Ни винъ, ни гости, ни Галына не натякнулы никому й словечкомъ про той нещасливый випадокъ зъ рукавычками, и колы бъ не ласка молодой вдовы, що йшла вся у чорному за труною та, вмываючысь гиркымы сльозамы, оповидала сусидкамъ про свое горе, ништо бъ и доси не знавъ, черезъ вищо зважывся винъ на такый великый грихъ,—укоротывъ самъ соби вику отрутою.

— Хай бы така прыгода трапылася въ морозъ, колы, хай Богъ простыть, за зашпарамы иноди ажъ до плачу доходить, а то жъ весна... божый рай... тепло — навищо ти рукавычки? — дывувалася старенька мищанка, поспишаючысь за труною.

И сонечко, немовъ на довидъ, що стара мищанка правду каже, що рукавычокъ не треба, що воно гріє, якъ слидъ, и не вынно за цю прыгоду, засяло ще дужче, заграло на бани кладовыщанської церкви, що повзъ неи пронесено труну Мыкытыну.

Мыкыту пронесено повзъ церкву, повзъ зеленый, якъ рута, цвынтарь, повзъ кладовыще и безъ попивъ, безъ дякивъ, безъ молитвы вкынуто въ яму, выкопану на окремиї левадци, мало не зовсимъ за городомъ. Тамъ було вже де-кілька могылокъ, але ни одного хреста, ни однієи деревыны...

ЛИСНЫЧЫЙ.

I.

Нышався дуже Гарасымъ лискомъ у Бердыквыщны, та й було бо справди чымъ пышатыся. Уси лиски навколо дадно посплюндровувано, тильки хйба струхнули пеньки натякалы людямъ, що тамъ росли колысь столитни велетни,—а маленьки дубчаки, що доручылы колысь, ще за часивъ крипацтва стерегты Гарасымовому батькови, а потимъ и йому самому, все пышнише та пышнише розверталы свое гилля, все выще та выще пидводылы свои кучеряви головы людямъ на втиху. И тильки жъ бо на втиху, бо жадного разочку не зважуався ще ни хто перескочыты черезъ глыбоки ровы, то заклапкали власнымы рукамы Гарасымовымъ, перелизты колыскы загороды та цюкнуты ажъ прыдо яко стодубка, томо хочъ скорыстуватыся дидовымъ пастивныкомъ на выгребныхъ та повымитаныхъ прогалынкахъ лису: дидъ

знавъ слово, якъ замовыты лись и видъ порубу, й видъ потравы.

— «Уб'ю, якъ спобижу въ лиси, бо не лизь», — казавъ винъ спершу, поky бувъ молодшый и люде не знали гараздъ його вдачи. — «Уб'ю, бо не лизь», — казавъ винъ пизнише; «уб'ю», — ще пизнише й на-решти не мавъ уже нагоды ниякъ стращаты, бо люде, змалку звывнувшы, боятыся дидового слова, й дорослымы не шукалы стежки до лису.

Усе жыття Гарасымове перейшло у тому лиси, уси сылы, яки булы, пишлы на доглядъ його, уси думкы—йому на корысть и здавалося, нибы уси кориння дубкивъ тыхъ переплелыся у його серци—такъ боляче було йому переживаты сухолиття, такъ весело дывытыся на соковытый лысть досыть польтого дощемъ дерева, впыватыся вохкымъ повитрямъ лиса. И той лись рисъ та рисъ на втиху, на гордоци дидови, а вкупи зъ тымъ рослы та розросталыся й його надіи.

Одного разу пидъ маненьке весняне свято чоловікы зибралыся на выгони погомониты. Гарасымъ не мавъ що у лиси робыты й надійшовъ тежъ до гурту.

— Обрыдло, диду, вже зъ лисовыкамы — до людей тулытеся?—прывиталы його чоловікы.

— Глузуете вы все та сміетеся зъ дида, а скажить, чы є въ кого чымъ пышатыся такъ, якъ мени моимъ лисомъ?—запытавъ Гарасымъ.

— Такъ винъ же бо, диду, й не вашъ,—нагадавъ Охримъ.

— Якъ то не мій? Моимъ винъ бувъ зроду — моимъ зостанеться, поky мого й вику, — видмовывъ Гарасымъ.

— Хиба вже купчу зробылы? — зареготалыся чоловикоы.

— «Не та маты, що на свить породыла, а та маты, що выгодувала»... Оцю прыказку саме до мене й прытулить. Те дарма, що це панський лись, що винъ значыться по планахъ за Михайломъ Михайловичемъ Стократенкомъ — я выростывъ його, то я йому батько, я йому й голова. А глузуваты нема зъ чого, бо прожылы вы не меншый за мій викъ, а помрете й слиду по васъ не зостанеться. Налупылы дитей та що зъ того? И ти такъ само: помучаться на цимъ свити, та й згынуть зъ лыця земли; будутъ унуку — тежъ повмирають, а мій лись все стоятыме та дякуватыме мени — Гарасымови.

— То бъ то винъ замовлений до страшного суду стоятыме?

— До свого часу стоятыме, а прыйде його часъ — зрубають, бо кожне дерево росте на корысть людымъ, — мовывъ Гарасымъ.

— То жъ то, бачыте, й е! Самы кажете: дареву росте на корысть людымъ, а яка кому корысть зъ вашого лису? — пидхопывъ Гарасымову ричъ Антинъ, невелычкый на зрисьть, жовтый та змарнилый чоловикоць. — Погоривъ я, мушу становыты хату — такъ доводыться ажъ до Сагайдака, за 37 верстовъ, й издыты по дубыну, а вашъ лись бовваніе, якъ той дурень: ни Богови свичка зъ його, ни чортови кочерга!...

— Отака саме корысть була и твоему батькови зъ тебе, якъ ще ты бигавъ по выгону безъ штанивъ! Теперь зъ тебе й косарь, и молотныкъ, и плугатырь, и поганенькый майстеръ, а тоди зъ тебе тилькы й було пожитку, що йивъ добре,—видказавъ Гарасымъ.

— Роскауйте! — махнувъ рукою Антинъ и одвернувся у великій задуми видъ дида.

— Та ось же глянь хочъ на цей ципокъ. Я зрубавъ його тоди ще, якъ у-перше пишовъ писля смерты батька самъ стерегты лису. А прыривный ты його теперь до його перевесныкивъ, то й самъ скажешъ, що не по дурному ночей не досыплявъ, зъ вами, сусидамы, спорывся, гриха набирався. Поклавъ я свій викъ, цього лису доглядаючы, покладе може й сынъ такъ саме, а внуку вже диждуть побачыты, якъ зъ цієї самои дубыны и храмъ божый збудують.

— Адже диждали, диду, вже й вы побачыты якъ двадцять чотыри дубы выволокли зъ лису,—обизвався молодой ще чоловікъ Назаръ.

— Диждавъ, диждавъ... Що робыты? Ожёнывъ панъ сына, схотивъ мабуть одризнты й пославъ по дерево на будивлю — утялы двадцять чотыри дубкы трохы до часу... На весь лись тилькы й було такыхъ двадцять чотыри — ще не за моєи пам'яты зрослы, мабудь колысь на маякы покинута ихъ. Гарни, дуже гарни булы й рослы бъ ще довго, та довелося рубаты... Така вже потреба була: хату, бачъ, довелося сынови будуваты, чы тамъ може коморю — одно слово: треба було, а не будь тієи потреби, панъ бы й до вику не зрубавъ такого дерева.

— Ото жъ, диду, наспила потреба вже й вамъ поставыты нову хату: ось-ось оженыте сына, то някъ буде й молоду на посагъ завести,—мовывъ Назаръ.

— И прямо такы нигде буде молодыци й походыты: куды не ступыть — сами пидсишкы, а схоче у викно глянуты, то хйба пидъ лаву полизе, або на стилъ зопнетъся, бо у диди одно викно ажъ у землю порынае, а друге до сволока пнетъся, — пидхопывъ Охримъ.—Сыдоре, де ты соби таку куныцю добудешъ, щобъ до хаты прыйшлася? — звернувся винъ до Гарасымова сына, що сыдивъ трохи осторонь и хочъ перекидывся словечкомъ-другымъ зъ своимъ товаришемъ Иваномъ, але весь часъ пыльно дослухався до розмовы чоловікывъ и ще дужче насторожывся, колы зайшла ричъ про хату.

— Не треба й шукаты: хай доб'ється тилькы до пана та купыть дубыны, то я йому вразъ высватаю ту «куныцю-красну дивыцю», що не сходыть у його й зъ думкы...а ни, то й другимъ старостамъ закажу, бо старый Максимъ и по потылыци дасть, — обизвався Мыкыта.

— И справди, Сыдоре, зробы такъ, якъ Мыкыта каже. Панови була потреба дубыну рубаты, а тоби вдвое бильша, бо ось, мовлявъ, не виддають за тебе й дивку черезъ саму хату, — пидтрымавъ Мыкыту Охримъ.

— Не буде того, покы я жывый, а помру, то й тоди не буде йому на те мого благословення,— мовывъ Гарасымъ.— Панови та й то я дозволювъ тилькы двадцять чотыри дубкы зрубаты, а дви пидводы такъ и вернулыся впорожни, бо якъ не добывався

Трыкажчыкъ — я такъ и не допустывъ нивечыты молодои деревыны.

— Та вже жъ, тату, хату треба становыты,— обиззався несмильво Сыдиръ.

— И становы, якъ треба: ось лиснычый у Сагайдаку и дубыну, и всяке дерево на сичку переводыть, то й купуй, скильки душа забажае.

— Де той у Бога Сагайдакъ! Чы його сплоха навозышъ звидтила чужою скотыною дерева на хату?— надійшовъ блыжче до батька Сыдиръ.

— А ты бъ спытався въ батька, чы сплоха выростывъ винъ оти дубкы, що тоби й очи вбирають, та чы сплоха йому й поперекъ, и ноги, й руки крутыть, та чы сплоха йому було хыжымъ звиремъ сорокъ рокывъ по лису блукаты, своихъ сусидивъ зъ рушныцею пидстерегаты, та чы лехко то йому й теперъ слухаты, якъ його ридный сынъ та його кривавыцу зневажае? — запытався и скинувъ очыма на сына Гарасымъ.

Сыдиръ спустывъ очи до долу й почервонивъ.

— И колы хочъ, сыну, батько правду каже,— вкынувъ свое слово, звертаючысь до Сыдора, найстаришый мижъ чоловикамы дидъ Євмень. — На моихъ очахъ той лисъ вырись, на моихъ очахъ и батько твій зостарився, то я бачывъ, якъ винъ биля того дерева побывався...И ты не слухай людей, що тоби пиддрочки дають: насъ багацько такихъ, що на готовеньке зазихають, та мало такихъ, що до ума що-небудь доводятъ. Уси жъ мы здатни въ одынъ день и десятину лису сплюндруваты, та не здатни за ввесъ викъ и одніеи деревыны выкохаты.

— И хто тамъ йому пиддрочки дае? — загомонили люде.—Мы въ жартъ сказали, а дидъ Євменъ вже заходылыся насъ судыты! Хиба бь справди та дубына зеленила доси, колы бь уси не знали, що дидъ Гарасымъ на той лись жыття свое поклалы, та й не пошкодили бь и души своєї, якъ бы до чого дйшлося.

— Ото жь воно на мою ричь якъ разъ и выходыть, — усмихнувся дидъ Євменъ: не кривавыци чужои, не дерева шкода вамъ, а рушныци та кидка боитеся! Гарасымъ же, бачыте, й души бь своєї не пошкодивъ за той лись.

— И не пошкодивъ бы, далеби, не пошкодивъ, и гриха бь не побоявся прыстрелыты злодіяку... Усякъ знае, яка мени корысть зь того лису: сушныку на зиму назбираю, сина корови прыпасу та пивъ упруга выорю, а, здається, не проминявъ бы й на золоти горы,—такъ шкода, якъ серця свого.

— И прямо до серця доходыть, — муркнувъ зь велькымъ глумомъ Антинъ.

— Не смійся, Антоне, бо я першый такый, що якъ бы бувъ запопавъ цымъ литомъ того супостата, що обикравъ мою щепу, то мабутъ не обйшлося бь безъ гриха!—мовывъ Охримъ.

— Бо й самъ супостать, — сплюнувъ Антинъ йому въ видповідь.

— Чого жь я супостать, якъ самъ прыщедывъ грушу, чотыри роки глядивъ їи, полывавъ, пидризувавъ, а хтось прыйшовъ та й обирвавъ чысто? Хиба жь не досадно?

— Та то жъ ты тилькы чотыри роки глядывъ, та й одну однимъ деревину, а я сорокъ рокивъ побывавъ, тысячу сто й чотыри деревыны выкохавъ — то якъ то воно мени вже выпустыты злодія жывымъ зъ лису? — запытався Гарасымъ Антона. — А тоби, сыну, онъ-що скажу, — звернувся винъ до Сыдора: — тилькы пересвидчуся, що ты не здатенъ глядиты лису, то не подывлюся на твои злыдни — доб'юся до самого пана, поклонюся йому въ ноги та попрохаю, щобъ назначылы у лиснычи, кого самъ наражу, а тебе щобъ и до лису не допускалы.

— Хай винъ сказыться, самый той лисъ, — ажъ обрыдло слухаты!... Хочъ бы сына прылюдно не порочылы. Чы може, скажете, винъ погано лису глядыть? — заступився за Сыдора Антинъ.

— Колы добре доглядае, то хай же його й кохае, а на дубыну не зазирае, — одризавъ Гарасымъ.

— Не дывно й зазихаты, якъ немає хаты, — засміявся Назаръ.

— А я ось яку загадку додамъ: не вси ти гожи, що увихожи; то мои гости, що хата на помости, а то мени недовиркы, що полатани одвиркы, — обизвавъ незвычайно весело за спыною Сыдора Максимъ.

— Кому жъ то ту загадку одгадуваты? — запытавъ Назаръ.

— Тому, кому позакладало, — засміявся й пидморгнувъ на Гарасыма Максимъ.

Сыдиръ похнюпывся й одійшовъ геть. Невымовна туга поняла йому серце: загадка Максимова справди була незрозумилою хиба тилькы тому, кому поза-

кладало. Це жъ винъ нарочыто прылюдно нагадавъ, що не виддасть дочки въ стару хату, а про нову оселю, та ще зъ Сагайдакового лису, годи було й марты пры тыхъ достаткахъ, яки малы вони. Сыдиръ прысивъ бувъ до парубкивъ, але тилькы почала челядь збиратыся на вулицю, подавсь до-дому, щобъ не бачыты несуженои дивчыны та не надриваты свого серця.

Гарасымъ же гулявъ того вечора десь навдыво-выжу довго, а повернувся у такому гарному настрою, що, здавалося, колы бъ Сыдиръ мавъ хочъ маленьку охоту побалакаты зъ батькомъ, то напевне бъ кризь ту хмару, що навіяла балачка зъ батькомъ на выгони, вызырнуло бъ и сонечко. Та тилькы парубкови було не до жартивъ: ще тяжчий смутокъ обгорнувъ його душу, якъ побачывъ винъ веселе облыччя батькове, ще болячише за ту свою гирку долю, що наче додала веселощивъ його родыни. Винъ на вси заходы батькови або зовсимъ не видповидавъ, або жъ кыдавъ скризь зубы коротеньке словечко й поспишывсь лягты зарання спаты.

Заснуты одначе винъ не мигъ. На вулицы луналы веснянки, зразу на выгони пустувала челядь; винъ чувъ, якъ пробиглы парубкы повзъ хату на другый кутокъ гуляты, бачывъ, якъ закохана пара пройшла пидъ викномъ; повный мисяць зазыравъ йому въ вичи; кризь росчынену кватырку врывалося тепле, пахуче повітря, у лиси жалибно тьохкавъ соловейко...—Винъ довго лежавъ мовчки, але нарешти не мигъ бильше здержаты себе й тяжко зитхнувъ.

— Ты ще й доси не спышь?—запытавъ Гарасымъ.

— Не сплю,—зитхнувъ Сыдиръ.

— Отъ и гараздъ: якъ не спытсыя, то пидемо въ лись.

— Вамъ тилькы лись и на думци,—кынувъ докирлыво Сыдиръ.

— Колы лись, а колы, то може й що инше на думку спадеться...Оце жъ слухай и теперь: сказавъ тоби про лись, а теперь скажу: засылай завтра старостивъ, якъ що маешъ охоту женытсыя.

— До кого? Чы не хандолю часомъ у невесткы забажалы? — гирко всмихнувся Сыдиръ, ледве стрымуючы себе, щобъ не кынуты батькови зъ досады якого образлывого слова.

— Про мене: чы й до хандоли, то й до хандоли, а чы до Оныськы, то й то мени однаково, — протягъ Гарасымъ, немовъ то й справди йому байдуже.

— А хата?—схопывся Сыдиръ,—хиба не чулы, яку загадку закынувъ Максимъ? Чы може надіетсыя, що винъ такы згодытсыя запакуваты свою дытыну у цьому льоху?

— Ничого їй не станеться, якъ перебуде два роки й у льоху: поберетсыя, переживете лито та зиму, а по весни ты пидешъ на заробиткы, принесешъ грошей, я продамъ корову—й буде нова хата.

— Хиба дядько Максимъ погодытсыя на те?

— Якъ бы не погодывся, то я бъ тоби, дурню, не веливъ засылаты старостивъ. Оце жъ мы цилисенькый вечиръ балакалы, та й добалакалыся такы до згоды.

— Таточку, риднесенький... спасыби жъ вамъ, спасыби!—стыснувъ зъ радощивъ Сыдиръ батька, ажъ хруснули руки, й метнувся зъ хаты.

— Мени баць и не похвалывся!—обизвалася зъ печи Мотря, — слава Мылосердному, що ты такъ перебалакавъ зъ Мақсымомъ—хочъ одъ серця одлягло, а то й я, дывлячысь на ныхъ обохъ, и сама спокою не знала. Ажъ страшно було глянуты, яки вони за весну обое стали! Хай Богъ мылуе, одведы, Царыце небесна, видъ такого коханья: винъ наче хмарою оповывсь, а вона немовъ непрытомна стала. Чы имъ пороблено, чы то вже видъ Бога, тилькы мабуть и не знеслы бъ сердешни розлуку!

— Уже й не розлучаться. Хай любляться; га-раздъ що до пары: одынъ одного достаткамы не докорятымуть, а поставлять хату, то й Мақсымови заципыть,—видмовывъ Гарасымъ, прыгадавши, якъ довго та пыльно довелося йому сьогодни свата умовляты, щобъ виддавъ дочку.

— Ото тилькы й погано, що Сыдорови доведеться на заробиткы йты,—зитхнула Мотря.

— Такъ иды й ты за нымъ: може де на рукахъ пиднесешъ!—мыттю скипывъ Гарасымъ.—Знаю я, до якои це ты крыныци стежку топчешъ, та не доведеться зъ неи воды пыты!... Ты вже тежъ закидала, що дешевше було бъ дерева у пана купыты, та заськы тоби зъ панськой дубыны — не знивечу я дерева за-рады того, абы тилькы Сыдиръ не потрудывъ нигъ, и ты не добывайся того.

— Чого я тамъ добываюся? Робы, що знаешъ, замышляй, якъ хочешъ — мени абы тилькы, Господы,

Його оженыты та позбутыся клопоту, — доспишылася Мотря заспокойты чоловіка, и винъ справди видразу заспокойвся й незабаромъ мицно заснувъ.

II.

А тымъ часомъ закохана пара мылувалася та воркувала у Максимовому садку. Це була перша ничка, перша часына дійсного щастя, не затуманеного ни жахомъ, ни досадою. Це вперше за всю весну смилыво прыгорталы воны одно одного до сердца, не озыраючысь, не остерегаючысь ни батька, ни матери, ни чужыхъ людей; вперше диждали дывытыся одно одному въ ясни очи, не засмучени тяжкою думкою про немывнучу розлуку; вперше зазналы щастя кохатыся безпешно, якъ сердце вельты.

— Господы! Колы бъ тилькы швыдче до шлюбу! Побачышь, якъ я вже твоему татови годытыму... Я жъ дурна, журылася, що воны мене не хотятъ и черезъ те про хату не дбають, а воны, бачъ, самы прыйшлы до насъ та ще якъ умовлялы нашихъ, щобъ виддалы мене за тебе! — сміялася та радила Ониська.

— А я тежъ черезъ ту хату трохи не збожеволивъ. Знаю, що тебе не виддадутъ у стару хату, а батько про нову й слухаты ничего не хотятъ: вдають наче имъ мое щастя й за солом'яну устилку не варте.

— Та й дывысь ты справди, яки мы обоє! Плакалы, журылыся, свитомъ нудылы, а никому и въ думку не спало, що можна такы на ту хату розста-

ратыся. Адже братъ мій, Антинъ, погоривъ чысто, самъ хворый, сим'я посила, а проте заробывъ такы, зоп'явъ вже хату на сохы... цымъ литомъ и мазатыме.

— Хиба жъ мени колы хочъ у-ви сни ввыжа-лося, що батько пустять мене на заробиткы? Нагадаешъ було про поденщину, та й то вызвираться. А це вже не знаю, що имъ стало, звидкиля то моя щаслыва доля з'явилася, що вони такъ наважылыся.

— Ото абы ты панської дубыны не добывався,—засміялася Оныська.

— Богъ изъ нею! И заприсягнуся — про ту дубыну не згадувати. Доглядатыму, стерегтыму, оберигатыму теперъ той лисокъ и вдень, и вночи у подяку батькови за наше щастя, — мовывъ Сыдиръ, прыгортаючи свою дивчыну ще мицнише до серця.

— Доглядатыму й я. Звелять середъ ночи питы—пиду. Усе робытыму, абы имъ догодыты,—мовыла палко Оныська, здатня й справди у цю найщаслывишу хвылыну свого жыття питы хочъ и на край свиту, скинуты на плечи не знать яку вагу, стерпиты не знать яки муки, колы бъ тилькы забажавъ того риднишый їй теперъ за ридного батька Гарасымъ.

— А-гов! — гукнувъ хтось несподивано за кущемъ.

Оныська схопылася.

— Чого ты, дурненька! — прыпынывъ їи Сыдиръ за руку.—Це, здається, Иванъ...а колы бъ и хто другый, то теперъ нема чого намъ ховаться.

— И я те жъ кажу,—обиззався Иванъ, выходячы з-за бузку,—вже колы ни маты, ни батько не дослу-

хають, якъ донька у садочку щебече, то й чужымъ людямъ заськы!

— А ты чоґо ще доси блукаешъ?—запытався Сыдиръ.

— Не блукаю, брате, а простую.

— До Гапки?—догадалася Оныська.

— Ужъ жъ не куды таскае мене лыхая година, та боюся, що може батько дома!...

— Ни, ни, немає: сама бачыла, якъ Антинъ подався на хutory—мабуць, чы не до кума.

— Ого-го-го!—ажъ пидстрыбнувъ Иванъ.—Прощавайте, колы такы!...Да пакъ, Сыдоре,—отамъ у панському лиси щось порядкуе,—додавъ винъ, переплыгнувшы черезъ тынь.

— Де саме?—схопився Сыдиръ.

— Одъ нызу. Проходывъ, то чувъ, що наче щось пылае.

— Бачы!...А батькови й серце вищувало: збиралися йты у лись. Це жъ я буду выненъ, якъ що, не дай Боже, й справди хто деревыну зрубае, бо не пишовъ у лись. Прощай же, мое серденько, сподивайся завтра старостивъ.—Обнявъ у-останне Сыдиръ дивчыну й майнувъ навпростецъ до-дому.

За пивъ годыны винъ бувъ уже зъ батькомъ у лиси. Мисяць прымеркъ и пидъ темнымъ наметомъ кучерявыхъ шапокъ дубыны було темно, але звькли до кожної деревыны, до кожного кущыка лиснычи биглы лисомъ, немовъ бытымъ шляхомъ середъ билого дня й, ховаючысь по-за деревомъ, все простувалы доньзу. Обое булы стурбовани, безъ миры розгнивани,

обоє немилосердни на того невидомого ворота, що зважився на таке незвичайне у Бердыкивщини злочинство, й обоє певни були, що не пошкодіють ни кули, ни кулакивъ, колы здыбають того злодія. Отже злодія того довго не выдко й не чутно було. Лисомъ ишовъ якийсь гоминъ, неясни згуки луналы то тамъ, то сямъ, щось' наче падало, шепотило, зитхало часамы, але ніякого натяку на сокрыу, або пылку не мигъ завважыты Гарасымъ середъ тыхъ лисовыхъ згукивъ.

— Прыверзлося мабуть тому Йванови,—мовывъ нарешти, спыняючы ходу, Сыдиръ.

— Тшш!... кинь десь заржавъ! — прыпынувъ його за руку Гарасымъ и ту жъ мыть кынувся скількы духу, скількы сылы на нызь до межи.

Сыдиръ тилькы глянувъ йому въ слидъ и видразу побачывъ, щдъ саме додало такои сылы старымъ ногамъ, чого батько такъ кынувся до межи: прямо проты очей, на нызу, помижъ молоденькымы дубкамы, тамъ, де вони найгустише росли, просвичувало теперь небо и дви ясни зиркы зазыралы у лись. Винъ зирвавъ зъ себе юпку й майнувъ туды. Мынаючы батька, винъ почувъ, якъ тяжко дыхавъ винъ, якъ хрыпило у його въ грудяхъ, и спынивъ його.

— Не выпусты жъ! Не выпусты його!—прохрыпывъ сынови у видповидъ Гарасымъ и прытульвса вкрай знесылений до дерева, щобъ перевесты трохы духъ. Сыдиръ добигъ тымъ часомъ до нызу. Биля самой межи лежавъ звалений дубокъ и якийсь чоловикъ загортавъ землю пеньокъ. Сыдиръ выхопывса

з-за дерева, накинувся, якъ той тигръ, на свою здобычъ и прыдушивъ їи до земли.

— Держы! держы його! — гукнувъ несамовыто Гарасымъ.

— Не бійтеся: не выпущу,—обизвався Сыдиръ.

— Братику, риднесеный... пусты! — прошепотивъ злодій.

Сыдиръ одскачывъ, наче його вкусывъ хто й выпустывъ ворога зъ рукъ.

Злодій перескачывъ черезъ ривъ. Гарасымъ клацнувъ разъ, вдруге зъ рушныци, але обыдвѣ кули вгородылися въ дерево и злодій зныкъ у сусидському порубѣ.

— Выпустывъ? Выпустывъ? Що ты наробывъ?—накинувся батько на сына, якъ шулика на курча.

— То жъ, тату, Антинъ... Онычынъ братъ бувъ,—мовывъ тыхо Сыдиръ.

— Онычынъ братъ?!...Такъ винъ вже ридниый тоби за батька, мылиый за лисъ? — грывнувъ, не пам'ятаючи себе, Гарасымъ и звывъ рушныцю, щобъ прыкладомъ почастуваты сына.

Сыдиръ ухыльвся и спишно подався въ саму гушавыну. Тамъ винъ прысывъ на земли й, охопывши голову рукамы, тяжко задумався. Що мавъ винъ робыты теперь? Що початы? Чы батька прохаты, чы Максимови кланятысь? Але жъ батько не помылуе до вику Антона, а Максимъ до вику не виддасть дочкы въ ворожу хату... А проте не сыднты жъ и згорнувшы руки: треба якось рятуватысь, десь шукаты якогось засобу. Людямъ трапляеться й черезъ

глыбоки моря, й черезъ высоки горы досягаты щастя, чы вже жъ йому занедбаты на вѣкъ свою долю черезъ одынь дубокъ? «Пиду до дядька Максима, упрохаю ихъ питы до батька», — домиркувався нарешти Сыдиръ, и тилькы стало на свить благословиться — подавъ до Максима.

Максымъ ажъ у боки взявся, якъ выслухавъ ти турботы Сыдора.

— Дурный ты, трычи дурный, дурню! Тоби не женытыся, а ще на запичку кашу йисты. — Чы, вже жъ ты не сынъ свого батька, щобъ винъ твою долю та проминявъ на дубокъ? Не прыйшовъ бы винъ до мене, не запытувався бъ про Оныську, не прохавъ бы такъ и мене, и стару виддаты дочку за тебе, якъ бы йому справди було до твоеи доли байдуже... Антона треба настращаты — я першый намну йому чупрыну, а того, щобъ твій батько його у в'язницю заперъ и въ думци не держы. Не бійся ничего: не за-рады Антона, за-рады мене самого не схоче клопоту, — мовывъ винъ, зъ певнистю увиходячы до Гарасыма.

— А що свате Гарасыме, чы перегорило вже на серци?...Проклятый Антинъ — треба такы було бъ йому чупрыну намняты, — звернувся Максымъ до Гарасыма.

— Не мынеться ще йому: хай не радіе, що на родню розстарався — той родычъ абы бъ и самъ не вылетивъ зъ хаты, — видмовывъ Гарасымъ, пидпериуючысь.

— Та й запекли жъ вы, свате! — засміявся Максымъ. — Заступитесь хочъ вы, свахо, за насъ! — звернувся винъ, жартуючы, до Мотри, що саме внесла тор-

быну та дви паляныци зъ хыжи. — Мы до свата зъ великымъ поклономъ, а винъ на насъ вогнемъ дыха.

— Не умовлю, не вблагаю, голубчыку, и я ніякымъ свитомъ: якъ уперся—«пиду до пана жалитыся», то наче й скам'янивъ на тому, — видказала Мотря, и тутъ тилькы Максимъ запримитывъ, якъ понабрякалы у свахы очи та яка вона заплакана.

— Еге, свахо, та це жъ бо бачу й вамъ не перелывкы? Свате, сваточку, що це ты соби надумавъ? Черезъ одынъ дубочокъ та стилькы всимъ жалю завдаваты? Будь винъ краще проклятый той панський лись. Може ты маешъ и проты мене що на мысли — то кажы заразомъ: укупи зъ свахою Мотрею поплачу...

— Тебе я въ лиси не бачывъ, ничего ты мени лыхого не заподіявъ, а за сына свого, того злодія, не прохай и не нагадуй, бо не помылю. П'ятнадцать аршынъ самой цивкы, до чотырьохъ четвертей добиралося... Та ты мене золотомъ обсыпъ, то не подарую. Пиду до пана — хай його скарають, — мовывъ Гарасымъ, обуваючысь у нови чоботы.

— Та невже? Такъ такы й не помылуешъ? Такъ такы зъ паномъ у в'язницю його и впрешъ? — запытався все жъ такы зъ жартомъ Максимъ.

— Упру проклятого супостата: одсыдыть, то й дитямъ своимъ закаже до лису наблыжатыся, а цьому супостату, — ткнувъ пальцемъ Гарасымъ на сына, що стоявъ бия одвиркивъ, якъ та крейда билый, — тежъ не мынется!..

— Може бъ спочатку весилля видгулялы, а тоди вже на похмилля й бия супостативъ гуртомъ заходылся? — пожартувавъ Максимъ.

— А ты мени не выбывай очи тымъ весиллямъ! Хочъ—видавай дочку, не хочъ—не видавай, а чы посватаемся, чы не посватаємося—не диждешъ, щобъ я Антона зъ своихъ пазуричь выпусывъ,— одризавъ Гарасымъ.

— Не диждешъ же й ты, колы такъ, щобъ я за твоимъ сыномъ дочку свою запакувавъ!... Я до тебе, якъ до путящого, якъ до свата йшовъ, хотивъ полюбобратський погомониты, полюбомырно розійтыся, а якъ ты справди такой катюга, що на дубокъ свого ридного сына проминявъ, такъ будь же й ты проклять... иды хочъ у пекло жалитыся,— сплунувъ и подавсь геть Максимъ.

— И Господы! Це вже винъ на-вики розгни-
вався. Це жъ винъ до вику не видасть и Оныськы! Май же Бога въ серци — пожалій сына, — вмылася сльозамы Мотря.

— Тату! Та вже жъ не скильки той дубокъ коштує,—обизвався несмильво Сыдиръ.

— А ты його ростывъ, доглядавъ, що вже й цину йому склавъ?...Геть зъ очей моихъ?—затупотивъ ногами Гарасымъ.

— Та й чого жъ бо ты? Схаменыся!... Чы ты пры своему уми? Подывыся на сына, який винъ и теперь на выду, а що жъ то буде, якъ ты й навсправжкы заведешъ той клопитъ зъ Антономъ? — обизвалася Мотря.

— Хустку дай!—звеливъ Гарасымъ.

Мотря подала.

Гарасымъ зав'язавъ шматокъ сала та шпенышну паляницю въ хустку, вкынувъ у торбыну, поклавъ

туды ще й яшну паляныцю та килька дрыбкивъ солы, й бильше слова не мовывшы, подався зъ хаты.

— Сыночку жъ мій риднесеный, не побывайся, — кинулася Мотря до сына, що, якъ той пидкошений снпъ, звалывся на лаву. — Не дывыся на батька, не кляны своєї доли! Свить шырокий — десь спобижышъ ласкы въ чужыхъ люде, колы не догодывъ ридному батькови!...

— Мамо, мамо! якый я безталанний, якый я нещасливый! — заплакавъ Сыдиръ.

— Дядечку, батечку мій! — вбигла, якъ непрятна, Оныська въ хату...

— Нема Гарасыма: подався, донечко, до пана, — мовыла кризь сльозы Мотря.

— Боже жъ мій, Боже! Рятуйте, рятуйте!... — заголосыла дивчына й кинулася навздогинъ за Гарасымомъ.

Сыдиръ раптомъ схопывся зъ лавы, Мотря утерла сльозы: надія стрепенулася знову въ серци. Обоє вони выбиглы зъ хаты й кинулись на ту вулицю, куды полетела Оныська... Але пройшло дви-тры хвилыны — и та остання искорка надіи згасла: Оныська бигла назадъ, облываючысь сльозамы.

III.

Подорожъ до пана була далека й не легка: на протязи п'ятдесяты верстовъ, що доводилося Гарасымови перейты, перетынали шляхъ ажъ чотыри крутыхъ горы. Ти горы та долины може найдужче

й оберегали лисокъ у Бердыкивщени видъ хыжой сокры панського прыкажчыка, але це дидови й на думку не спадало й винъ увесь часъ враждувавъ на горы, якъ на своихъ кривныхъ ворогивъ, що знесылювали його та гаялы у дорози. Третього дня, надъ вечерь, винъ добывся до панського дворыща. По двору ныкалы безличъ рижной масты й рижной статы собакъ, але жодна не обизвалася до Гарасыма и винъ мигъ поволи оглядиты усе.

Прямо проты ворить стоявъ довгый одноповерхый голубый будынокъ, обсаженный навколо бузкомъ та трояндамы, а передъ нымъ розстылався барвыстый кылымъ рижныхъ квитокъ та зилля. Ливоручъ, майже на краю дворыща, червонила пидъ зеленымъ дахомъ друга, ще довша за першу, оселя. Поручъ ще дви невелички хаты, огорожени пидстрыженою акацією. Праворучъ тягнувся довгый рядъ рижныхъ кошаръ та коморъ, а дали починачося друге дворыще, забудоване хливами, хливцями, загонами, сажами та хатками. Гарасымъ окынувъ все це пыльнымъ поглядомъ, але не запримитывъ нигде ни Бердыкивської дубыны, ни новой осели. «Десь на новому грунти поставылы,» — подумавъ винъ и цилкомъ завдоволенный своею догадкою подався до стани, де червонилы та зеленилы сорочки кучеривъ.

— Якъ бы ваша ласка та сказалы, якъ мени доступытися до пана? — звернувся, спочатку привитавшысь, Гарасымъ до незвычайно гладкого, борода-того та патлатого чоловика у червоній шовковій сорочци.

— Я не тутешній: я кучеръ ихъ сіятельства Володымыра Ныкандровыча, — немовъ кризь верхъ прогудивъ чоловикъ у червоній сорочци.

— Може бъ вы провели мене? — обернувся до другого.

— Я тежъ не тутешній, — сплюнувъ червоний, ажъ блескучый на выду дидуганъ у зеленій сорочци.

— И я не тутешній,— обизвався третій, що сидивъ на схицяхъ драбыны до синовалу.

— А на вищо вамъ, диду, пана? — запытався четвертый чоловикъ выводячы зъ стани чудового, чорного, якъ галка, баского, якъ огонь, коня.

— Дило до ихъ є, — видмовывъ Гарасымъ. — Проведить, будь ласка!

— Панъ не допустять до себе, — завважывъ дидуганъ.

— Допустять. Тилькы сказаты, що прыйшовъ лиснычый зъ Бердыкивщины за велькою справою, то зразу допустять,—мовывъ зъ певнистю Гарасымъ.

— Яке жъ таке дило?

— Нагайне дило: треба зразу бачыты пана та швыдче повидаты имъ де-що.

— Дило ваше не згорыть, не потоне, а пана не можна теперь клопотаты,—мовывъ дидуганъ.

— Вамъ до прыкажчыка йты, а не пана турбуваты,—прогудивъ «кучеръ ихъ сіятельства».

— Е ни: у моему дили прыкажчыкъ не пособыть,—треба самого хазяина бачыты...Проведить, будь ласка, або хочъ справте мене, куды йты,—попрохавъ ще разъ Гарасымъ.

— Николы васъ проводыты, а пань теперь саме на тому ганку сыдять,—ткнувъ пальцемъ на голубый будынокъ той чоловикъ, що вывивъ коня.

Гарасымъ попростувавъ бувъ спишно туды, але не доходячы на якийсь десятокъ крокивъ, прыпынивъ трохы ходу, а дали й зовсимъ зупынився: на великому ганку, щильно завишаному видъ двoryща полотномъ, велася гостра розмова, або може й суперечка. П'ять-шисть дужыхъ чоловичыхъ голосивъ надрывались, щобъ перекрычаты одынъ одного, а надънымы тоненькый, ризкый молодой голосъ покрывавъ уси, спынявъ усихъ и наче вымагавъ окремои увагы до себе.

— Клопитъ саме якийсь завився,—мовивъ самъ соби Гарасымъ и поспишывся видійты трохы осторонь, щобъ не подумалы, що винъ пидслухе.

— Машка, кажу вамъ! — задзвенивъ на ганку тоненькый голосъ и пишовъ луною ажъ по всьому двoryщу.

— Не Машка!—крыкнувъ хтось зъ пересердя.

— Машка! — Не Машка! — За Машкою! — На Машци!—заспорылся паны на ганку.

— Черезъ якусь Машку заспорылся!...У насъ черезъ Оныську, а у пана черезъ Машку клопитъ!—зитхнувъ Гарасымъ.—Б'ються!!...—ажъ перехрестывся винъ, почувшы, якъ розлитаються на уси боки та падають стильци, якъ страшно затупотилы паны ногамы.

— Не змагайтеся!...Не спортеся...Я зразу доведу вамъ! Я зразу покажу!—покрывъ изнову весь галась

дзвінкі голасъ, и на ганку мыттю вгамувалося, стыхло, наче тієи суперечкы й не було.

— Угамувалыся, хвалыты Бога — отеперь саме до пана й доступытыся, — схопывся Гарасымъ и подався спишно до ганку, щобъ не прогавыты зручної хвылыны. Гарасымъ надійшовъ обережно й зазырнувъ у розщилыну. Вздовжъ усього ганку стоявъ стияъ засланыи билымъ настильныкомъ, заставленыи пляш-камы, чаркамы, склянкамы та тарилкамы; навколо лежалы доли пороскыданы, поперевертаны стильци. Одынъ поважныи, сывыи панъ сидивъ бокомъ до Гарасыма, а вси останни паны скупылыся биля стинкы й пыльно стежылы за рукою русявого, невеликого на зрисьт панка, що выводывъ на голубій стинци крейдою якись вызерункы.

— Оце жъ и панъ Михайло Михайловичъ сыдыть,—подумавъ Гарасымъ и зійшовъ на ганокъ.

— Не такъ, зовсимъ не такъ! — схопывся сывыи панъ. — Дайте мени крейду! — гукнувъ винъ и, розштотавшы гуртокъ панивъ, ставъ биля самои стинкы.

— Що не такъ? Я, здається, краще пам'ятаю! — скыпивъ молодой панокъ.

— Выходыть, що я краще знаю! Вы кажете, що Машка отуть перескочыла, а я кажу ливише, отуть, — заспорывся сывыи панъ и накынувъ на стинци коня.

— Ливише, ливише! — пидхопылы у одынъ голосъ паны,—тамъ, де могылка є.

— Неправда,—задзвенивъ панокъ.—Я вамъ кажу отутъ, бияя оцього куща, вона зупынылася, а тутъ перескочыла.

— Не могла вона перескочыты у цьому мисци—въ цьому мисци передъ тыномъ долынка є,—всмихнувся сывый панъ.

— Не могла? Вы бачылы, якъ вона торикъ призъ брала?

— Бачывъ. Тамъ меншый барьеръ бувъ, а такого тыну вона не перескочыть.

— Не перескочыть?—спалахнувъ панокъ.—Объ закладъ! Тысячу карбованцивъ!...Карпо! вель сидлаты Машку та пидвесты сюды!—звеливъ панъ лакею.

— А ты чого тутъ? — нахынувся винъ на Гарасыма.

— Я до свого пана—до Михайла Михайловича,—нызенько вклонився Гарасымъ и поклавъ передъ сывымъ паномъ пшенишну паляныцю та сало.

— Не я, не я, диду, твій хазяинъ,—зареготався сывый панъ и посунувъ гостынецъ до того молоденького пана, що намалювавъ на стинци и степъ, и моголу, й долыну, и тынъ.

— До васъ, паночку. Це вы будете сынокъ Михайла Михайловича?—уклонився вдруге Гарасымъ.

— Хто ты такой? Чого тоби треба?

— Я лисныый зъ Бердыкивщыны.

— Якои Бердыкивщыны? Я не знаю ниякои Бердыкивщыны! — спалахнувъ панъ.

— Лисокъ вашъ тамъ є.

— Такъ чого тоби треба?

— До васъ, паночку! Обидывъ насъ одинъ супостать проклятый...посміявся...—почавъ Гарасымъ.

— Карпо! Куды ты дывышся?...Я тоби скільки разивъ казавъ, щобъ безъ мого дозволу не пускавъ до мене никого!—гримнувъ панъ на лакея.

— Вы чого тутъ? Вамъ тутъ не мисце. Прийдете, якъ покличуть, — штовхнувъ Карпо дида у плече и справывъ геть зъ ганку.

Оторопилый Гарасымъ зійшовъ зъ схидцивъ. Черезъ двирь саме пробигавъ, пидстрыбуючы на одній ноzi, хлопчыкъ рокивъ трынадцяты-чотырнацяты зъ оберемочкомъ дровъ на рукахъ.

— Проведи мене, сынку,—попрохавъ Гарасымъ.

— Куды жъ васъ провесты?...Ходить хiба до дядька Федогона, — мовывъ хлопець и побигъ напередъ.

Гарасымъ увійшовъ у простору високу кимнату. Не вважаючы на росчынени навстижъ викна й двери, тамъ було душно та парно. Сухий, високий на зрiстъ, середнього вику чоловикъ у билому попередныку й билій шапци на голови праворно вымишувавъ щось у макитерци на прыгашеній вже плиты.

Гарасымъ знайшовъ икону, перехрестывся й поздоровкався.

— Здоровъ, здоровъ, диду,—прыязно прывитавъ його незвычайно охочый до балачкы й завжды радый чужому чоловикови кухарь. — Сидайте, спочынете, а потимъ я выдамъ панамъ обидъ, то й вамъ знайду що попойисты.

— Ничого бѣ я й не хотивѣ, якѣ бы мени до старого пана, Михайла Михайловича добытысь,—мовывѣ Гарасымѣ.

— Нема вже, диду, Михайла Михайловича й на свити: позавчора сороковыны справлялы.

— Бидна голивонько! Царство небесне! Такѣ и померлы, не бачывшы мого лису, а я то все сподивався ихѣ...Треба буде хочѣ молодому хазяинови порадыты, щобѣ довидалыся: знаю, не погудять лиса.

— Гарный лисѣ?

— Тамѣ лисѣ!...и теперѣ на всю околицю, а ще рокивѣ десяткивѣ черезѣ тры—й ривни йому не буде на увесь повить. Я десять рокивѣ зѣ батькомѣ його стеригѣ, а це вже сорокѣ рокивѣ самѣ дѣглядаю. Доглядаю, якѣ своихѣ пальцивѣ, и все було благополушно, а це позавчора одынѣ тамѣ злодѣяка проклятый, сусида поганый до клопоту призывивѣ — довелося йты до пана.

— Не доступытеся вы, диду, до пана! Найихалы гости, що-дня на полювання йиздять — вальщнепивѣ пидстерегають... Обернитыся краще до прыкажчыка.

— До Йосыпа Ивановыча? Ни, не ухвалывѣ я його, якѣ прыйиздывѣ винѣ зимою по дубыну, мало-мало не знивечывѣ мени двоохѣ деревынѣ. Мабуть вже краще переночую та хочѣ завтра побалакаю зѣ хазяиномѣ. Роскажу усе про лисѣ, скильки й якои дубыны теперѣ у мене, роскажу про те злодѣйство, довидаюся, яка тому злодѣяци кара буде, а до того хочу ще попрохаты пана й за сына свого...

— Щобѣ найнялы вѣ економію, чы що?

— Щобъ найняли?...Ни, мабуть, за такымы наймытамы, якъ мій сынъ, не дуже то хазяинъ порошкошуе, — видмовывъ сумно Гарасымъ и тяжко зитхнувъ.

— Ось вамъ тарилочка борщу — йижте на здорв'я — мовывъ кухарь и поставывъ передъ дидомъ страву.

Гарасымъ прысунувся до столу й почавъ зъ великымъ смакомъ сьорбаты пахучый та сытый борщъ.

— А куды жъ, дядьку Федогоне, оци дрова диты?—запытався кухаря той хлопчыкъ, що проводывъ Гарасыма, праворно замитаючы смиття до плиты.

— На биса ты ихъ прынесь?...Кыдай у плыту—хай пидсохнуть трохы.

— Федогоне! швядче, мыттю, въ одынъ духъ чужому панови слывокъ до кохвію закып'яты!—гукнувъ черезъ викно Карпо.

— А! Катъ бы його у прирви кып'ятивъ зъ його выгадкамы! Хто зъ панивъ п'є писля обидъ кохвій зъ слывкамы? Де жъ я йому, гаспыду, теперь ти слыvky закып'ячу, якъ вже и въ плиты погасло.

— Адже я, дядьку, вже наклавъ повнисеньку плыту дровъ,—обиззався хлопчыкъ.

— Наклавъ дровъ! Хочъ бы не дратувало бисове чортеня! Наче не знае, яки то дрова. Лый керасинь!

Хлопецъ ухопывъ бальзанку и плеснувъ трохы керасину пидъ плыту. Дрова спалахнули на мыть и знову погаслы.

— А! бодай бы вони йому на пни погорили! Доводилося за свій вікь усякого топлыва зазна-ты, а такои зализякы зроду не бачывъ — лютувавъ Федогонъ.

— Сыри, бачте, дуже,—завваживъ Гарасымъ.

— Чортъ батька зна, де воно зросло, звидкиля ихъ на мою голову прытаскалы!... Лый ще керасину, бо це жъ зразу гукатымутъ сльвокъ, — звеливъ кухарь.

Хлопець плеснувъ у-друге.

— Ачъ, якъ сычать,—обизвався Гарасымъ.

— Отакъ, якъ бачыте. Покры ихъ проклятыхъ распалышъ, такъ и душу свою закланешъ. Я ихъ вже й смалю добре, а проте ще до ката у сараи.

— А гарни булы бъ дривця, якъ бы сухеньки. Мабуть, чы не зъ казенного привезлы, бо тамъ тежъ така дубына,—запытався Гарасымъ.

— Ни, це зъ свого лису привезено: зъ якоисъ Бердыкывщыны, чы що,—обизвався хлопець.

— Зъ Берды...—почавъ-недомовывъ Гарасымъ, и ложка выпала зъ його рукъ.

— Зъ Бердыкывщыны жъ, — мовывъ кухарь. — Блыжни лисы вже поплюндрувалы, такъ старый панъ пославъ пидводы ажъ туды.

Пидъ плытою тымъ часомъ вже загутило... Дубына полыта керасиномъ бильше не здатна була змагатыся зъ хыжою стихією, й полино за полиномъ охоплювалося вогнемъ. Гарасымъ сыдивъ проты полум'я, дывывся, якъ палала його дубына, бачывъ, якъ ти животворни сокы, що ростылы, закрашалы зеле-

нымъ лыстомъ дерево, спадали мутнымы краплямы на распалене зализне пиддувало и, зашыпившы зъ досады, оберталыся въ пару та зныкалы десь... Винъ гараздъ не розумивъ, чы то мара, чы то страшный сонъ: такъ боляче було йому поняты виры власнымъ очамъ, такъ гирко впевнытыся, що то палає пидъ плытою його кривавыця—його найбильши дубкы, най-славетниша краса Бердыкивщыны...

Чы то винъ на те ростывъ дерево, чы за тымъ усе жыття свое побывався, до такого горя та слизь ридну сим'ю призводывъ, щобъ було на чому панови горщычокъ молока закып'ятыты?... .

— Йижте, диду, печене,—нагадавъ хлопець.

— Спасыби!—мовывъ дидъ, наче прокынувшысь одъ сну, и пидвився зъ лавы.

— Куды жъ вы?—спынывъ його Федогонъ.

— До-дому.

— А дило жъ ваше?

— Нема вже мени дила ніякого. Скажете панови такъ: прыходывъ лиснычый зъ Бердыкивщыны по якомусь то дилу, та оглядився, що винъ сорокъ рокивъ велькымъ дурнемъ проживъ на свити, та й повернувся до-дому... А Йосыпови перекажить, хай на-значає, якого хоче лиснычого, бо ни Гарасымъ, ни сынъ його, а ни внуку його не доглядатымутъ бильше того лису.

— Не можна бо такъ диду: стереглы, стереглы ажъ сорокъ рокивъ, а це такъ зразу, несподивано,—засміявся Федогонъ.

— А ты хотивъ, щобъ я тоби ще сорокъ рокивъ пидъ оцю анахтымську плыту дубыну ростывъ?...

Не диждете, супостаты! — ажъ затремтивъ усумъ тиломъ Гарасумъ и грюкнувъ зъ усіеи сылы дверыма.

— Оттакои! Ха-ха-ха! — зареготався хлопець.—
Мабуть и плакатыме дидъ. Чы винъ не збожеволивъ часомъ?

— А дидько його знає — може винъ и зроду божевильный. Молоко сқыпило — несы, — звеливъ кухарь, безъ миры радый, що одбувъ нарешти свои обов'язкы й може одійты геть одъ плиты, що добила распалылася Бердыкивською дубыною...

IV.

Уже проспивалы перши пивни, а Мотря ще не лягала. Усе, що тилькы въ їи сыли було зробыты, щобъ розважыты сына, вона зробыла, але заходы їи уси марно загнулы: Максимъ и слухаты не хотивъ про шлюбъ своєї дочки зъ сыномъ ворога и парубокъ танувъ на їи очахъ, якъ вискъ.

Серце їи облывалося кров'ю, очи не стухалы видъ слизъ, безъ краю й теперь вже нещаслива вона попережала думкою свое горе й, надрываючы старечи груди, вже голосыла надъ мертвымъ сыномъ.

— Не перенесе, не пережыве винъ свого горенька; смерть заподіє соби, — побывалася вона и кожного разу, угледившы Оныську, що проходила повзъ хату до колодязя, выбигала до неи, запрохувала въ хату, щобъ хочъ одъ неи довидатися, що має сынъ на мысли.

Але Оныська не заходыла въ хату й не давалася на мову ніякъ. Якъ непритомна выслухувала вона

Мотрю и, скинувши коромысла на плечи, мовчки йшла до-дому.

— Вони надумали щось, умовилися щось заподіяти собі, — дужче побывалася Мотря и, проклинаючи дубину, Антона та те нещасливе кохання, бигла ажъ за царыну выгледаты чоловіка. А його все не було. Помынувъ тыждень. По селу пишла балачка; де-хто казавъ, що Гарасымъ уже въ ликарни, де-хто—що панъ выйхавъ, де-хто, що Гарасымъ подавсь до судди. Мотрю обгортала все дужче туга й на восьмый день не здатна була ни робыты ничего, ни бильше плакаты и, просыдившы майже увесь день каминемъ на полу, очуняла тилькы у-ночи, колы вельки крапли дощу заторохтили у виконце и вона згадала, що Сыдиръ не увиходывъ зъ вечора за одежыною.

— Господы мылосердний! Царыце небесна, де жъ це винъ? — схопылася вона й вызырнула у кватырку. На двори було темно, якъ у домовыны, сумно, якъ на їи серци.

Вона впала навколюшки й, облываючысь гарячымы слъозамы, звела свои немични руки до Матери божои.

У ту саму хвылыну видчынылыся двери й увійшовъ Гарасымъ.

— Тай забарывся жъ ты! Де ты блукавъ такъ довго? Я вже й думкы погубыла... Чы не бачывъ часомъ Сыдора, проходячы повзъ лись?

— Сорочку дай! — одризавъ Гарасымъ, не двялячысь на жинку.

Мотря выйняла зъ скрыни сорочку й подала йому.

— Бувъ у пана?—запыталася вона трохи пере-
годомъ.

— Розвись кобенякъ,—звеливъ Гарасымъ.

— Я пытаюсь тебе, чы бувъ ты у пана? —
запыталася Мотря вдруге, розвишуючы биля печи
кобенякъ.

Гарасымъ не видповивъ ничего й полизь на
пичъ.

— Може йисты хочешъ?—обизвалася Мотря,—
то подамъ пироги.

Гарасымъ промовчавъ и на цей разъ.

— Доць який лле, а Сыдиръ десь у лиси,—
зитхнула Матря. — Ты на його враждуешъ, а винъ
сердешный за цей тыждень и не обидавъ ни разу:
все лису доглядавъ. Оце въ мене й души немає: якъ
винъ тамъ на дощи у самій юпчини? Якъ бы знала,
де саме теперъ вы стережете, то понесла бъ сама
кобенякъ. Торикъ, знаю, вы найдужче одъ дороги
глядили, а теперъ мабуть одъ Иваськовой межи?—
запыталася Мотря Гарасыма.— Чы ты спышъ, чы тоби
заципыло? Я жъ пытаюся, де вы саме теперъ лису
глядите? — спалахнула вона, роздосадована та зане-
покоена упертою мовчанкою чоловика. — Я жъ тебе
пытаю не за тымъ, щобъ на весилля йты гуляты, я
жъ тебе пытаю, щобъ сына порятуваты. Бачу по то-
би, що въ тебе й за тыждень досада не перекипила—
що ты й доси эле на його мыслышъ, та вже жъ мени
не дывытыся на тебе: я маты. Не скажешъ, де його
шукаты, то пиду на всю ничъ по лису блукаты, —

схопылася Мотря й полизла на пичъ за хусткою въ певній надіи, що Гарасымъ спыныть їи.

Одже Гарасымъ и очыма не повивъ на неи.

— Бый тебе, сыла божа! Доки ты краятимешъ сердце мое? Признавайся вже, що ты надумавъ?. Кажы, яку звистку прынисъ одъ пана?... Знаю й бачу, що сына закъявъ и прокъявъ на-вике, то скажы жъ хочъ про Антона: що йому буде та колы судъ? — заплакала Мотря.

— Мамо, видчынить,—постукався Сыдиръ.

Мотря втерла рукавомъ слъозы и зстрыбула зъ печи.

— Батько повернувся,—сповистыла вона, тилькы видхылыла двери.

Сыдиръ блыкнувъ занепокоюено у вичи матерыни й видразу спостеригъ гирку правду.

— Дайте сирякъ, — зитхнувъ винъ, скидаючы мокру юпку.

— Не йды въ лисъ,—обизвався Гарасымъ.

— Люде саме рубають верболизъ у Иванця, то бува, щобъ..

— Не йды, кажу!—грымнувъ Гарасымъ.

Сыдиръ похнюпывся, обперся объ лутку й наче скам'янивъ.

Мотря залылася знову слъозамы. Колы може доси й була хочъ найменша надія на мылосердя Гарасымове, то й та зныкла, колы вона почула, якъ грымнувъ Гарасымъ на сына: «не ходы». Усе зробывъ, якъ казавъ, усе выконавъ, якъ хотивъ: одставывъ Сыдора видъ лису, запакувавъ Антона у в'язницю,

занапастывъ на-вики долю сынову, — тяжко плакала вона, не зважуючысь вже й глянуты у той кутокъ, де стоявъ блидый, якъ крейда, Сыдиръ.

— Свитло гасы,—обизвався Гарасымъ.

— Стелыся, сыну, та лягай спаты... не журыся, що батькови невдобень... свить шырокий, ты ще людны молода—десь спобижышь ласкы въ добрыхъ людзей,—мовыла Мотря й заголосыла на всю хату.

— Та й чого бо вы, мамо?—спынывъ Сыдиръ.— Воля батькова — одставыты чы не одставыты мене... А тилькы гирко мени, що мою долю, моє щастя та на панський дубокъ проминялы,—почавъ наче й спокійно, але скинчывъ тежъ сльозамы Сыдиръ.

Мотря погасыла свитло. До свитанку було вже недалекое, але той недовгый часъ, здавалося, загубывъ край и тягнувся, якъ голодне лито. У трьохъ рижныхъ куточкахъ лежало тры блызькы людны, однаково нещаслывы, однаково засмучени, немовъ до самой земли прыгничени тяжкымъ горемъ; у трьохъ рижныхъ куточкахъ надрывалося тры серця, покраяни вздовжъ и впоперекъ однимъ горемъ, але жадному зъ ныхъ не спадало й на думку простягты одно одному руку допомогы: маты не мала бильшь ни словечка втихы про сына, сынъ не мавъ чымъ заспокоиты матиръ, а батько... батько мавъ власну тугу на серци: тяжкый спогадъ про даремно втрачене рады прымхы одніей людны жыття, про загублену мету, розбыты надіи... Та швыдче виддавъ бы винъ свое тило катамъ на муку, нижъ подиловся зъ кымъ небудь тією туюю, тымъ жалемъ...

— Може бь мени, тату, хочь теперь довидатся у лись?—насмилывся Сыдирь ще разь запытаты батька на свитанку.

— Пидешь до Максыма,—мовывь Гарасымь.

— Антонови повистку въ судь доручаты?... Ни, такого гостынця, хочь катуите мене, не понесу — несить вже самы, колы розстаралыся... Буде зь мене!—скыпивь Сыдирь.

— Пидешь до Максыма...запытаешь, чы можна до Оныськы свативь засылать? — мовывь поважно, стыха Гарасымь.

— Тату! Майте Бога въ серци! Хочь не дратуйте мене!

— Ще й сміється!...Ты бь на старисть хочь гриха побоявся...Дочку сватає, а сына хоче у в'язницю заперты,—обизвалася Мотря.

— На Антона я не жаливсь...А мы, Сыдоре, зь цього часу бильшь не лиснычи... Хай порядкує, хто хоче, хай хазяинує... Я вже втомывся... не можу глядиты, а ты молодой... ожёнышся, построю хату... хазяинуй хочь на чужій ниви...

— Тату, таточку!—кынувся, якь стоявь, Сыдирь у ноги батькови.—Спасыби вамь, таточку, спасыби, мій ридный! Я жь трохи вже соби смерты не заподіявь.

— Еге, еге... старый, бачь, я ставь, сынку...не можу глядиты... Доживемо вику й безь панського лису... Старый вже я ставь, а ты ще молодой,—поспывься Гарасымь и вдруге мовыты, щобь ни сынови, ни жинци не спала на думку дійсна правда та його тяжкый жаль...

Пролисокъ.

Спогадъ.

Н е була манесенька на зристь, тоненька, голу-боока, зъ шапкою густыхъ русявыхъ кучеривъ на круглій голівци дивчинка, рокивъ трынадцяты-чотырнадцяты. Вона прыносила мени що-недили сорочки, котри мачуха їи порядылася мени праты, й кожного разу, колы вона вбигала до мене весела, заквитчана, зъ бунтомъ билыхъ сорочокъ въ рукахъ, я радивъ їй, якъ радіе хиба в'язень снопови ясного проминня, що впаде несподивано на виконце його темного льоху, якъ радіемо мы вси першому дню весны. Не пам'ятаю теперъ, якъ їи прозывали — я прозвавъ їи «пролискомъ». Можливо, що я й тоди не знавъ, якъ їи охрещено, бо навить мачуха николы не згадувала їи ймення, а вжывала яке-небудь прызвище. Прызвищъ же тыхъ мала дивчына безъ лику, безъ кинця; можна

напевне сказаты, що мала вона ихъ стилькы, скількы мала родычивъ, знайомахъ, товарокъ, чы ворогивъ, и колы бъ хто наважывся звыты їй винокъ, видповидный тымъ призвищамъ, то впливъ бы туды й нехворощи, й чортополоху, й польовои зиркы, й дви-тры троянды, й будяку. Коженъ кыдавъ цій дитыни вулицы чы зъ ласкы, чы зъ серця призвище, жоженъ тульвъ їй який-небудь епитетъ, коженъ личывъ своимъ обов'язкомъ чы прыголубыты злегенька, чы штовхнуты добре, и вона прыймала все те видъ людей безъ ворожнечи, безъ досады, якъ цилкомъ заслуговану плату за свою «дурну» та «никчемну» вдачу, а потимъ сама оповидала про ти свои прыгоды, що призвели їи заробыты нове призвище.

— Мачуха называють мене «мое нещастячко», а воно такы й правда: переверснцы мои вже давно пособляють у хазайстви, а я нездатна ни на вищо,— оповидала вона мени.

— Ты жъ бо пособляешъ,— спробую було заспокоиты їи.

— Авже жъ те!—засміється вона, немовъ я або дурныцю сплескавъ, або поглузувавъ зъ неи.

— Векла мене сьогодни «задрыпанкою» обизвала, бо, дывитсья, одежнына на мени такъ и «горыть», — оповидала вона другимъ разомъ. — Проходяща мене «зирочкою» назвала — мабуть черезъ те, що я у новому платочку була. — «Иду я, а Максимъ гукае: «мышача маты», «мышача маты», а за нимъ и Онуфрій: «мышача маты» — це имъ досадно, що я мышку выпустила на волю.

— Дядько Спырыдонъ мене «заверюхою» черезъ кучери продражнылы, а титка Устя «карамболею», що я така погана на выду.

— Хто жъ тоби сказавъ, що ты погана? — дывувався я не разъ, задывляючысь на їи ясни оченята та высоке чоло.— Ты не погана.

— Авже жъ те! Якъ заверюха! — зарегочеться вона на всю хату, спишно ховаючы свои рясни килечка пидъ миткалеву хусточку, и сколько бъ я не впевнявъ їи, що золоти кучери їи ничымъ не нагадують заверюхы, я не мигъ прымусыты їи выкнуты геть зъ думокъ той образъ, що вона уявляла замисть себе. Здавалося немовъ ця дытына провела увесь викъ свій въ хатыни, заставленій нездатнымы дзеркаламы, що видбывалы їи облыччя то ростягненымъ на добрый ликоть, то вытягненымъ вздовжъ на всю стинку, то перекрывленымъ, то рябымъ, то ще не знать якъ скаличенымъ, и колы випадково їи траплялося угледиты свій дійсно гарный образъ, вона вже не хотила йняты виры власнымъ очамъ. Правда, вси хыбы ти, яки бачыла у неи насампередъ мачуха, а зъ їи легкой руки й сусидкы, не смутылы дивчыны: сама себе вона не вынуватыла, а нарикаты на Бога за те, що судывъ їй таку никчемну вдачу, не спадалося тымъ паче на думку. «Якою народылася, така й є» — казала вона иноди, колы гудылы чы хвалялы їи люде, и це, гадаю, була та єдына думка, до якои вона якось разъ, може писля гиркыхъ слизъ, писля даремного змагання зъ своею вдачею, домиркувалася й яка пособляла їй спокійно заснуты писля докоривъ мачухы, додавала охоты блукаты по лиси, бигаты по-надъ

ричкою, спиваты, гратыся, колы їи мачуха выжене зъ хаты, й пидтрымувала цымъ їи маленьке немичне тило.

Два роки що-недили носыла вона мени сорочки, два роки що-недили шанувавъ я їи чаємъ, ласошамы, дарувавъ картынкамы, коробочкамы и все витавъ за дытыну, байдужый до того, що їй вже шиснадцятыи рикъ наступывъ. Нарешти одніеи недили вона не прыйшла, другои недили я тежъ даремно їи сподивався, колы ось надъ вечиръ прыбигла вона. Я радисно прывитавъ їи й запрохавъ выпыты зо мною чаю.

— Не можна: маты послалы мене за гришмы на хвылыноньку тай бе-ме-ме наказувавъ, щобъ не барылася.

— Яке бе-ме-ме?—здывуався я.

— Мій молодой: я жъ замижъ иду.

— Замижъ идешъ и Бемеме прызвище твого молодого?

— А то жъ: якъ иншого прызвища не заробывъ, то хай моє поживе.

— Це ты його такъ продражнула?

— А то жъ.

— Що жъ воно означае—бе-ме-ме?...Зроду не чувъ,—дывуався я.

— Бе-ме-ме та й годи!—зареготалася вона, потишаючысь зъ мене, що я ничего ніякъ не второпаю. — Ну, колы такъ не догадуєтесь, то я вамъ щось покажу.

Вона стыснула кулаки, выкотыла очи, стыснула зубы и, стукаючы кулакъ объ кулакъ, почала тупо-

титы ногамы та харчаты, немовъ хто вервечкою перетягъ їй горло.

Я стоявъ, дывввся и все жъ такы ничего не розумивъ.

— Ще не догадуєтеся?...Ну, дывитися.

Вона надійшла до лижка, вхопила подушку, прыгорнула їи до грудей и, скривывшыся немовъ до плачу, почала мумукаты та голубыты їи.

— Пролиску мій, ничего не розумію! Сидай та розкажы все до дила,—попрохавъ я їи.

— До дила? — зитхнула вона злегенька й наче якась тинь промайнула по їи облыччю. — Хрещена маты казала мени: «додильного, дочко, тутъ не було бъ и на макове зернятко ничего, якъ бы ты була, якъ и инши, а якъ ты биднота не здатна никуды, то може воно й гараздъ, що тебе хочъ нимый посватавъ.

— Який нимый? Карпо може?

— А то жъ.

— Невже жъ ты справди зважылася? Невже жъ ты погодылася йты за такого поганого, сердытого, старого та ще й нимого парубка?...Хто жъ це тебе такъ засватавъ? Якъ це скоилося?

— А якъ? прышла я одъ васъ у ген-ту недилю до-дому, ажъ у насъ повнисенько людей. Я тилькы черезъ поригъ, а мене сипъ за рукавъ: «куды лизешъ? Пиды въ хыжу росчешы свои кустри та ажъ тоди увиходь до людей»... Пишла я, передягла спидныцю, змочыла волосся водою, гладенько росчесалася, увійшла въ хату. Дывлюся: титка Устя на посади сыдыть, лементуе. Люде уси гомоняць; на столи по-

рожни пляшкы, уси п'яни, сама хрещена тилькы не п'яна та отой...

— Хто отой?

— Та той же—бе-ме-ме не п'яный: сыдыть край лавы та сопе-сопе... Увійшла, хрещена зразу до матери: «невже,—пытається,—справди їй вже шиснадцять?» «Черезъ два мисяци якъ разъ, — маты кажуть, — шиснадцять.» Хрещена выйняла гривенька мени, поцилувала, зитхнула та й пишла геть зъ хаты. Колы це титка Устя: «ось, кажуть, и карамболя повернулася. Дывиться, люде добри, та судить мене: чы я їй не добра бажаю, колы за Карпа сватаю? Куды воно вдобне та кому воно здалося отаке немичне?» А дядько Спырыдонъ вже прыступывъ до Карпа та: «чы ты жалитымешъ, зодягатымешъ, годуватымешъ мою племинныцю?...Воно жъ дурне, це жъ ще дытына, це таке... нищо, зносокъ, пизнехира»... И багацько всякого такого про мене ще казали. А Карпо дывиться та тилькы очыма лупа. Тоди титка Устя выхопылысь з-за столу та давай ще на пальци показуваты. Розибравъ винъ, схопывся зъ лавы, кынувся на вколюшкы передъ иконамы, б'е себе въ груди, ажъ луна по хати йде та бе-ме-ме-ме-ме-ме... Я у смихъ, та зъ хаты. Думала, що воны уси п'яни та пустують, колы повернулася — ажъ воны вже й рушныкы подавали.

— И ты не опынаешся? — запытавъ я зъ досадою.

— Чому? Я имъ казала, що не хочу замижъ.

— И тилькы? — кынувъ я їй докирлыво. — Муркнула, що не хочешъ замижъ, та на тому й за-спокоилась?

— А щѡ бѣ же я имъ робыла? — скинула вона на мене очыма, немѡвъ я не знать що сплескавъ.

— Що жѣ ты теперъ робышь?

— А що жѣ мени робыты? Регочуся, ажѣ боки иноди попухнуть! Якѣ бы вы побачылы, якѣ винъ кота лаявъ! А якѣ винъ спивае!... й вона покотылася зѣ реготу.

Той смихъ ризнувъ мене по самому сердцю. Я хотивъ їй щось сказаты, спыныты їи, пробудыты хочѣ искорку спивчуття до їи нещасной доли, але вона вже завела писню. И що то була за писня! Николы не думавъ я, що людына здатна выводыты таки тony, николы бѣ не повирывъ, що можна скласты таку мелодію. Туга голодного вовка, мявкання кишкы, харчання навмырущого, клеKITь, зитханья, свысть, прыцмокуванья — все увійшло въ ту такѣ звану «писню», въ якій нимый выливавъ почуття свого закоханого сердця.

Я сміявся, якѣ, здається, не сміявся й не сміятымусь николы, а вона, пидбадьорена моимъ смихомъ, вже показувала, якѣ винъ кота лаявъ, колы той вершокъ зйивъ, якѣ дарувавъ їи сережкамы, якѣ мылувавъ їи. Одначе незабаромъ смихъ мій раптомъ урвався, якѣ урывається туго натягнена струна, колы по їй бренькне необрежно рука,—я схаменувся.

— Пролыску! це жѣ ты передражнявала свого молодого,—нагадавъ я їй.

— А тожъ,—усмихнулася вона.

— Якъ же ты зъ нымъ жытымешъ, колы зневажаешъ такъ?

— А хйба я знаю?—здвгнула вона плечыма.

— Чы ты думаешъ колы про те, що тоби доведеться все жыття свое зъ нымъ провести, що ты жытымешъ поручъ зъ нымъ увесь викъ свій—ажъ до самой смерты?

— А колы то ще та смерть прыйде? Колы то їи ще дожда-а-ать?—сумно протягла вона.

Я обимливъ: ця дытына вже прызвычаювалася марыты про смерть, вона бажала їи, сподивалася, якъ єдыного свого заступныка, що вызволить їи зъ пазури вь горя, всіеи сылы якого вона ще не здатна була и зрозумиты. Невымовный жаль огорнувъ мене. Неясни думкы, або краще мовыты, шматочки якыхсь думокъ пронеслися вь голови, якъ метеоры, але вони все жъ такы залышылы ясный слидъ. Я выразно побачывъ тыхъ хыжыхъ шуликъ, що вже круглялы надъ головою дытыны; я бачывъ, якъ прыв'язують каминь до їи тоненькой шыйкы, якъ штовхають їи вь безодню прирву; якъ вона, падаючы, чипляється за блыскучи каминчыкы, тоненьку травцю, квиточки... Ти каминци котяться за нею слидомъ, травця рветься, квиткы зъ кориннямъ зостаються у їи жмени й вона пурынае... Пурынае й сміється, бо холодна вода займае їй духъ, лоскоче їи, а безодньої прирвы пидъ собою вона не бачыть... Совисть моя заворухылася. Я ще не знавъ, щд мушу початы, але я вже бачывъ, що колы не заступлюся за цю дытыну, то

не матыму по-вись супокою, якъ не мавъ бы його, колы бь пройшовъ повзъ прывалену каминемъ людуну й не вызволявъ їи.

На двори стемнило, зачынылы виконыци, я за-свитьвъ свитло. Вона схопылася була бигты до-дому, але я не мигъ вже, я боявся пускаты їи: мени зда-валося, що я мушу їй спочатку щось цикаве, щось дуже потрибне їй, щось нагайне сказаты й пидсунувъ їй знову ласощивъ, наливъ ще шклянку чаю и все прохавъ погуляты хочъ зь пивъ годыны.

Вона пыла, йила; я бигавъ зь кутка въ кутокъ, збираючы думкы до купы, шукаючы порады соби, колы несподивано росчынылыся двери й висока, чорна, якась довгообраза, довгорука, довгонога фурія вле-тила въ хату. За нею вызырнуло гыдке, червоне об-лыччя нимого.

— Ось де ты, паскудна задрыпанко, гостюешь!... А нещастячко мое!... А будь ты проклята!... Щобъ твого батька такъ кисткы зь домовыны повыкыдало, якъ поповыкыдавъ Карпо фурманамъ грошей, тебе по городу шукаючы! — накынулася фурія на мою гостю.

— Выбачте, на Бога выбачте, не лайте їи: це я вынень, я впрохавъ їи выпыты зо мною чаю. Вона невынна,—кынувся я благаты жинку.

— Тягається передъ винцемъ по панычахъ та ще й невынна?...Геть, паскудо!...Онъ молодой подякуе тоби за панычивську ласку, — залящала фурія й зь усїей сылы штовхнула дивчыну до дверей—вона опы-нылася у обїймахъ свого молодого.

— Бе-ме-ме... ггх...—захарчавъ нимый и я почувъ, якъ ойкнула въ його рукахъ нещасна жертва.

— Слушайте, — спробувавъ я ще разъ усовистыты фурію. — Присягаюся вамъ: дивчына давно збиралася до-дому. Це я затрымавъ їи, то по мойй воли.

— По вашій воли? — заверещала фурія. — Ачъ, яку дурну найшлы соби на втиху!...Я якъ почастью їи макогономъ, то матыме вона и свій розумъ, и свою волю...

— Чому жъ вы не пыталы їи воли, якъ рушныкы подавалы? Чому не пытаете въ неи розуму, якъ їй свить за отымъ хыжымъ звиремъ зав'язуете? — запытавъ я зъ видчаемъ—не знать, правда, кого, бо вони вси вже зныкы за дверыма. Я зоставсь самъ. На столи лежалы пороскыдани картынкы, стояла недопыта шклянка чаю, лежавъ недойдений пряныкъ; у вушахъ лящавъ голось фуріи, лунало бе-ме-ме... Я уявывъ соби, якъ везуть дивчыну, якымы помыямы обльвають їи неповынну голивку, якъ лають, а може й б'ють їи—їи лютувавъ, немовъ цилый легіонъ дрибныхъ, паскудныхъ павукивъ обступывъ мене зъ усихъ бокивъ и покрывъ своиы тиламы вси дороги, уси стежки до неи. Подавыты ихъ усихъ я не мигъ, а зальшыты їи такъ, щобъ и на дали гынула, не мигъ тымъ паче. За декилька останнихъ хвылынъ вона стала мени у-двое дорожча, у-двое блыжча, якъ робляться намъ блыжчымы вси ти, що стоять на краю домовыны, якъ робляться дорожчымы намъ ти, чые серце опов'ється

терновымъ винцемъ...Я мусивъ їй пособыты. Але якъ? Треба було знаты все жыття їи, зрозумиты душу, вдачу їи, статы на їи мисци, порохуваты їи сылы... На вищо вона справди здатна? — пытавъ я себе. — У чимъ їи щастя? Якою працею може здобуты вона соби право жыты, щобъ не давытыся шматкомъ хлиба бе-ме-ме, щобъ не дубнуты въ його холодныхъ обіймахъ?...Я не знавъ того ничого. Я знавъ тилькы, що вона вміє й любыть клеиты коробочки зъ паперу... И ось за килька хвылынъ я вже стукався у дверей мало знайоми мени панни, що недавнечко почала нове дило — заснувала школу - артиль за - для невеликихъ дивчатъ.

Два - тры слова й вона мене зрозумила. Я давъ їй адресу безталанного «нешастячка» и ставъ нетерпляче дожыдаты наслідкивъ свого першого непевного кроку, якъ заступныка чужои доли. Все далося, якъ ридко колы ще давалося мени. Мачуха поласылася на п'ять карбованцивъ «никчемной заверюхы», найняла дивчыну на мисяць; колы я надъ вечиръ заbigъ у школу, дивчына вже сыдила въ просторій, веселій хати поручъ зъ десяткомъ своихъ перевесныць, а по биля неи лежала на столи цила колекція рижно-колирныхъ зирочокъ, прыкрытыхъ одначе якось хытро зверченымъ паперомъ.

— На вищо жъ ты ховаєшся зъ своєю працею? Ты жъ усе гарно поробыла, — мовыла їй панна. — Краще навить за другихъ.

— А вже жъ те! — кынула їй дивчына и ще щильнише насунула на свои зирочки импровизовану покрышку.

За килькось день я одвидавъ знову артиль. Дивчына зрадила мени, але прывитала не такъ шыро, якъ колысь.

— Це вже ты не така мени рада, якъ колысь?—пожартувавъ я.

— Не кажить, панычыку, не кажить нікому, якъ мене прозвано, — спишно прошепотила вона мени.

— Ни, ни, не скажу нікому. Гараздъ, що ты соромышся вже тыхъ прызвищъ.

— Мени тутъ такъ гарно! ніхто не лае, панна все хвалыть,—похвалылася вона.

— Авже жъ те! — передражнывъ я їй,—то тебе дурять, сміються зъ тебе.

Вона зирнула була занепокоено на мене, але видразу прыгадала мынуле, спостерегла мій жартъ, засміялася й побигла до свого столыка.

Нарешти одного разу, вже пры кинци мисяця, я нагодывся якось у той часъ, колы панна роздывлялася саме надислани їй нови модели та журылася, що воны вси одноманитно-шаблонови, нецикави, а стари вси перероблено давно.

— Спробуйте имъ ще хочъ на цей день не даваты ніякихъ зразкивъ—хай кожна робыть, щд їй на думку спаде,—порадывъ я.

Панна погодылася и зразу жъ загадала робитныцямъ робыты «що хто схоче зробыты.»

Треба було бачыты, яке то вражиння зробылы ци слова на дивчатъ и якъ мыттю выразно вызначылася вдача кожнои зъ нихъ. Де-яки, выслуhavшы

спокійно слова панни, не поспишались до праці й радылися промижъ себе, або обмирковували про себе, що имъ початы; други—ти, що напевне малы й ра-
тъ якусь люб'язну идею, кынулися выбираты пид-
хожый паперъ; трети — не дослухавшы навіть остан-
нихъ сливъ, ще не зрозумившы гараздъ, чого видъ
ныхъ вимагають, не зупынившысь ни на якій думци,
вже трымали ножици въ рукахъ, вже лагодылися
нивечыты паперъ, и тилькы сама моя дивчына зля-
калася. «Робыты по своїй воли, по своїй охоти!» Таки
речи не про неи булы, такого загаду вона зроду не
чула. Нихто николы не пытався їи воли, нихто не
покладався на їи дурный розумъ. «Що можу выгадаты
я?» чытавъ ясно я на їи облыччи. Я бачывъ муку
їи, розумивъ ти заздрисни погляды їи на товарышокъ,
що вже мирялы, ризалы, клеилы щось; я спостеригъ
сльозы сорому чы жаху, що затуманылы їи очи, але
я не надійшовъ до неи й не обизвався ни словомъ.

Перебигло килькось хвылынъ, вона все сыдила,
не доторкаючысь ни до чого, блида, сумна, затума-
нена... Нарешти якось одумалась: звелася зъ ослинця
й надійшла до распорядчыци.

— Мени... якъ бы вы загадали що-небудь, бо...
я не знаю...—несмиливо прошепотила вона.

— Робы, що знаешъ, по своїй охоти: скрынку,
столыкъ, стилецъ, видерце, кошычокъ — одно слово,
що хочешъ,—видмовыла панна.

Дивчына занепокоилася ще дужче: така сыла
прыгаданыхъ панною ричей не пособыла їй, а ще
дужче злякала.

— Якъ бы загадали що-небудь... Якъ бы я знала, що робыты: чы скрыньку, чы кошычокъ, чы столыкъ, — безпомично шепотила вона, благаючи панну поглядомъ хочъ натякнуты їй, на чому саме мусыть вона зупынытыся.

Але панна не мовыла бильшъ ни слова, й вона, постоявши ще якыйсь часъ, мусила ни зъ чымъ повернутыся до свого мисця.

Мене надзвычайно цикавыло, чымъ скинчытыся цей першый маленький испытъ самостійности й хоча я майже певень бувъ, що дивчына, провагавшысь та промучывшысь увесь день, все жъ такы не зробыть ничего, я позырнувъ трохи перегадомъ въ їи бикъ. На превельку мою несподиванку вона вже щось ризала, миряла, тулыла клейстеромъ до-купы, але робыла все те не на столи, а спотайна, у себе на колинахъ.

Такъ, якъ въ обидню добу, робитныци стали здаваты выготовлени речи. Пролисокъ мій стоявъ позадь усихъ, зъ жахомъ прыслухався до кожного крытычного слова панны й дужче занепокоено озыравъ раз-поз-разъ зъ усихъ бокивъ якусь блыскучу цяцьку. Дійшла черга й до неи. Вона подала свою працю: то бувъ золотый човныкъ зъ трьома ослинчыкамы й перекинутымъ впоперекъ човныка срибнымъ весельцемъ. Човныкъ бувъ такъ чепурно, такъ домирно, такъ гарно зроблений, весельце такъ лагідно лежало, що вси мы — я, панна, робитныци — въ одынъ голосъ ухвалылы його найдужче.

Дивчына спочатку не пойняла виры и стояла насуплена; спустывшы очи до-долу, напевне споди-

ваючысь зъ хвылыны на хвылыну чыйого — небудь глу-
му, але колы вона впевнылася, що ніхто не глузує,
колы вона сама побачыла, що праця їи далеко краща
за іншы — щастю їи не було кінця. Вона забулася,
дѣ вона, хтò тутъ побила неї, забула про ти хвы-
лыны тяжкого вагання, жаху, сорому, що тилькы
що пережыла, и щаслыва, якъ зроду николы не
була — плескала въ долони, пидстрыбувала, цилувала
подругъ.

— Це жъ я зъ своєї головы... Це жъ я никого
не пыталася... А я такъ боялася — думаю: ще смія-
тымуться вси, що я така велька та зробыла чов-
ныкъ... Це жъ я по своій воли, це я сама выгадала!—
хвалылася вона всимъ, захлынаючысь одъ того щастя,
яке напевне прымушує радисно бытыся й серденько
дытыны, колы вона зробыть по доливци першый, са-
мостійный крокъ.

— Я ще макъ зроблю, потимъ чобитокъ... Зро-
блю ще видерце, — хвалылася вона й довидавшысь,
що вси їи власни выгадки булы до ладу, радила безъ
миры.

И зъ того часу дивчына наче вдруге народы-
лася. «Своя воля», розкута зъ кайданивъ, вже за-
знала щастя в'язня, выправданого судомъ, выпущеного
на свить, на сонце, и все частише, все смилывише
подавала свій гласъ, все менше корылася влади чу-
жого слова. Незабаромъ «никчемна заверюха», по-
пыхачъ мачухы, рабыня своїхъ прызвищъ, стала ро-
быты выключно модели «по своій воли та охоти» за-
для всієї артили. Ще трохы—и вона вже порохувала

свои маленьки сылы, зрозумила, що не остання у Бога, колы має власну волю, колы хоче жыты, а колы мачуха зважылася закънута йї про шлюбъ зъ бе-ме-ме, вона такъ вжахнулася, немовъ то хотили йї призвесты до страшного гриха, до вичного сорому — немовъ йї радылы зробыты злочынство й навикы порынута у болоти.

Де вона теперь, що зъ нею, до чого прыклала вона свои руки — не знаю, але я не боюся за неи: я знаю, що мій пролисокъ выбывся на свить и повикъ пам'ятатыме той першый промьнь, що ростопывъ надъ йї голивкою снигъ та пособывъ зацвисты хочъ и не пышною квиткою, але за те—власною, своєю.

Доля.

Риздвяне оповидання.

ей! а хто тамъ каже: «доли немає»? Хто каже: «доля—выгадки»?... Ты, Охриме? Та й чудный же ты чоловикъ! Якъ то «доли немає»?... Якъ то «доля—выгадки»?... Поспытайся краще мене, колы хочешъ дизнаться правды. Люде чы бачылы, чы ни, а я не разъ бачывъ їи своїмы очыма, добре знаю, яка вона зъ себе и на зристь, и на масть, яка въ неи вдача, де вона й пробувае. Не вирите? Я до, ли не бачывъ? Овва! Та я їи на рукахъ, якъ свою ридну дытynu, носывъ, пидъ однією оселею живъ на свойому вози возывъ. А! та й неймовирный же народъ! То бъ то я брешу? Горилкою очи залыло? Еге жъ, горилкою! Отакъ и Хивря каже: «горилкою», а спробуйте лышень выпыты барыло горилкы, чы побачыте долю? Ось спробуйте! Песыголовци, мыши червони, пивни безголови, сыройиды оти — наше мисце

свято!—ажъ кышатымутъ передъ очыма: й по подушкахъ, и по стинкахъ, и по сорочци пlyingмутъ, а доля... доля й пальцемъ не кывне, й не навернется, бо не такого вона заводу,—онъ що!

Та й те подуматы: ну, який зъ мене п'яныця? Чарку-двѣ иноди й вып'ю по трудахъ, та й то больше черезъ клопоты, бо того клопоту собачого не збудешся, не перебудешъ до-вику... Ось, скажемо, шкапына... дарма, що 12 карбованцивъ коштуе — жыва товарюка, йисты хоче. Треба якось розкнуты головою, прыбраты ума, якъ їи содержуваты, чымъ прогудуваты. Або диткы! Дочка пишла десь замижъ у чуже село, до чужыхъ людей, Хведиръ — у москаляхъ, Андрій—у наймахъ, Степанъ—раз-у-разъ дома на роботы—хиба жъ то все легко зносыты батькови! Ось и теперь: йидемо, гомонимо, а на серци наче та гадюка в'ється, въ голови — гуде, нудно, досадно, а все черезъ ти клопоты. Выпивъ бы зъ горя осьмыну, выпивъ бы ажъ-ажъ, — та не дала проклятуца баба й шага—повырыте? Скрыню, гаспыдська, замкнула... Отъ горе! — Ага! Вы такы знову про долю? Зацикавылыся небись? Одже, якъ не чвертка, то й не роскажу. Вамъ по п'ятаку зъ кышени вытягты, а мени може легше було бъ на гору каминь котыты, нижъ згадуваты про ту долю. Здатни на чвертку? Гараздъ! Хай кони йдутъ тюпки — не на весилля поспишаемося...попокыдаемо ще тыхъ лантухивъ за свѣй викъ! Охрине! годи бо сирныкы нивечыты — беры ось кресало. Запалюй люльку й ты, Степане, щобъ дома не журылыся! Андрію, сидай и ты на визъ!... Слухайте жъ теперь, братця, якъ я вперше ту долю побачывъ!

Кажуть люде, що їи проты нового року можна побачыты — воно такы й правда. ¹⁾ Разъ якось на Меланкы трапылася намъ добра хура — повезлы мы ячминь до вокзалу. Прыйихалы туды зарани; гадалы за сонця й до-дому повернутыся, адже помы скынулы лантухы, помы расплатывся хазяинъ, стало намеркаты. Пидвечерялы, де-хто може й выпывъ яку осьмыну (заведено—зима!),—рушылы до-дому.

Выйихавъ и я у-слидъ за валкою. Йихавъ я, йихавъ та й заснувъ якось ненарокомъ. Прокынувся — стоить коняка моя надъ якимсь проваллямъ, а навколо ни души, ни лялечкы... ривный билый степъ—та й годи. Сумно, наче ажъ якось моторошно мени. Звивъ я очи до неба, а тамъ мисяць ясный та повновыдый до когось моргае та всмихається.

Ege! — подумавъ я соби, — це винъ до мене такъ: зрадивъ бо, що не самотній середъ степу, та хоче, сердешный, до мене забалакаты». Скынувъ я шапку, всмихнувся прыязненько, але жъ тилькы їо хотивъ бувъ проказаты: «здоровъ бувъ, мисяцю-брате», а щось: «хи-хи-хи» биля самыхъ саней. Обернувся, глянувъ—та й охоловъ: не дали, якъ оце ты, Охриме, видъ мене, бижыты та пидстрыбуе на одній нижци дивча якесь. Легенька сорочына иззаду розидрана видъ комира ажъ до самыхъ п'ять, збоку телипається клапотъ, ноженята по кисточки въ снигу...

¹⁾ Долю можна побачыты передъ Риздвомъ, передъ Водохрыщами, на Меланкы й у четвергъ на страстнимъ тыжни.

Стрыба вона, рученькою мотузокъ якыйсь колесомъ крутыть, а мисяць своимъ проминнямъ їи ажъ наскризь пронызуе, наче черезъ той крышталь просвичуе. Злякався я спершу, братця, злякався — нигде правды диты, хотивъ мерщій на сани сидаты та безвистъ тикаты, а дали роздумався: отака негидь, холодъ та снигъ, а воно, нещасне, босонижъ стрыбае.

— Гей, — кажу їй, — сидай, дочко, на сани — доведу до-дому.

А вона мени тонисенько такъ, та ще зъ прыдавцемъ:

— Не хочу.

— Чому жъ то такъ, що не хочешъ?

— Ты мене не слухатынешъ.

— Ахъ, ты жъ, кошенья, — кажу, — хто жъ бы тебе, задрипанко, слухавъ?

— Давыдъ Мойсеєвичъ, Авраамъ Дувыдовычъ мене слухалы.

— Такъ ты жыдивка, чы що?

— Мене и Памхвиль Тимохвієвичъ и Никыхворъ Семеновычъ слухалы...—та й пострыбала дали.

— Що жъ ты таке?—гукнувь я їй навздогинъ.

— Доля!—донись мени витерь.

— Еге! — думаю соби, — колы ты справди доля, то не втечешъ моихъ рукъ; за тобою давно бываюся, тебе звидусиль выглядаю, на тебе всю надію покладаю—не втечешъ видъ мене!

Стыбнувь коня разъ, вдруге—догнавъ їи якось.

— Гей бо! — кажу, — доленько, не тикай, не стрыбай по снигу — ниженькы потрудышъ, сидай бо на визь!

Вона не хоче.

Стрыбнувъ я зъ саней, ухопывъ за сорочыну:

— Не пушу, — кажу, — докы не скажешъ, куды бижышъ, чому до мене не хочешъ?

Сипнула вона разъ, вдруге свое дрантя, бачыць — не їи сыла.

— Мисця, каже, шукаты.

— Такъ ты наймычка?

Вона у смихъ:

— Наймычка! Ачъ, що выгадавъ! *Воны* мои наймыты. Я *и мѣ* плачу.

— Хто жъ то *воны*? Кому ты платыла, де пробувала?...

— Давыду Мойсеевичу, Памхвылу Тыхохвѣевичу, але *воны* теперь померлы!

— Отъ и гараздъ! — кажу. — Вична имъ пам'ять, земля перомъ!... Иды теперь до мене, платы мени.

— Не хочу.

— Чому?

— Ты такой самый, якъ и швецъ.

— Який швецъ?

— Той, що сорочку порвавъ.

— Хто жъ винъ такой?

— Кривый Хведиръ.

— Знаю я того шевця — добрячи чоботы шыє...

Не пручайся — однаково не пушу, докы не скажешъ, за вищо тоби Хведиръ сорочку розидравъ?

— За папирчани пидошвы, — каже.

— За яки пидошвы?

— Кажу — за папирчани! — зъ серцемъ видказала вона мени та й сипнула сорочку зъ моихъ рукъ.

Я не пустывъ.

— Не пуцу, — кажу, — докы до дила не ро-
скажешъ про пидошвы!

Не хотилося їй розказуваты — страхъ якъ не хотилося, та шкода мабуць сорочыны стало: нахму-
рыла бровенята та й каже:

— Забигла я до Хведора, а винъ саме до чо-
бить пидошвы прыбывае. Сила я поручъ зъ нымъ та
й кажу стыхенька: «прыбий краще пидошвы зъ тов-
стого паперу: Тыхохвій Тыхохвїевычъ на такыхъ
пидошвахъ дви крамныци збудувавъ», — а винъ мене
за комиръ та на двирь...

— Отъ дурный, отой Хведиръ—кажу!...колы бь
це мени...

Але вона вже и зныкла, наче кризь землю про-
валылася, мовъ парою розійшлася. Охъ! и досадно
жъ мени стало. Де жъ: держаты долю въ рукахъ та
упустыты!

Втрете стьобнувъ по коняци — потаскавъ винъ
мене, ажъ духъ мени зайняло, ажъ сердце ниміе, а
винъ усе таска... Летымо мы, якъ той витерь, а нав-
коло по всьому степу щедривка лунае: «у Юрусалыми
рано задзвонили» — спивають въ одному, «въ пана
Даныла та на його двори» — щедрое челядь въ друго-
му. А кинь одно несе мене, несе й на хвыльну
не спыняється. Перескочылы мы черезъ яръ якийсь,
помынулы лись, пробиглы скилькысь гонивъ по само-
му льоду — та й ставъ мій кинь, якъ вкопаний, пе-
редъ чыєюсь хатыною.

Злизъ я зъ саней, глянувъ... Боже мій! Та це
жъ я била Максимовой хаты. Якымы шляхамы та-

скавъ мене кинь, зъ якого боку пидйихалы мы до сіеи хаты—хочъ вбыйте, не скажу. Де воно той яръ, той лись, та ричка взялася—й доси не зрозумію.

Злизъ я зъ саней, зазырнувъ у виконце—тамъ саме Меланка гуляє: музыкы грають, дидь-машкара штуку представляє, москаль та Меланка тропака вы-бывають.

— Слава тобі, Господы! — добывся, думаю, до знакомого чоловика, хочъ въ чужій хати зазнаю свято. Та отъ горе, братця: дверей не знайду. Кругляю биля хаты, мацаю, мацаю по стинкахъ, облапавъ усю хату видъ самой стрихы ажъ до земли — нема нигде дверей,—хочъ въ верхъ стрыбай! Надійшовъ я до виконця, стукнувъ разъ — не чують; вдруге—не чують (заведено: гоминь, спивы та танкы!). Ухопывъ я тоди ципокъ. Ну, вже, думаю, хочъ скло выгачу, та такы подамъ про себе звистку!

Ухопывъ ципокъ, нацильвся—не влучывъ, знову нацильвся — не попавъ. Бый тебе, сыла божа! Що воно за знакъ?

Колы це видчынняются двери—Меланка зъ хаты йде. Угледивъ я двери — та туды. Шкодà — зъ мисця не зйду: держыть мене щось за плечи, не пускає. Обернувся я—«вона»: за кожухъ иззаду учепылася—ніякъ не одирву.

— Пусты бо!—ставъ я їи прохаты.

— То й пущу,—каже, а сама мерщій у хату...

Изнову такы не бачу дверей. Зрозумивъ я, чого це мене обмарює: вона не хоче мене до Максима впустыть.

— То вже, — кажу — брешешъ! Ты розума, а я старишый: не обдурышъ мене. Хочъ отуть и одубну, а дизнаюся, яки въ тебе намиры, яки думкы.

Ставъ надъ виконцемъ, дывлюся — сыдыть Максымъ самъ, — жинкы не выдко, — на колинкахъ старшенького хлопчыка держыть. Троеменьченокыхъ на полу пидъ ряденцемъ сплять, а «вона» прытаилася за кочергамы й не ворухнется.

— Чы вы жъ, тату, купыте на ярмарку бычкывъ? — пытається сынокъ.

— Не куплю, — каже Максымъ.

— Чому?

— Грошей немає, — не виддала Бондарыха.

— А чому жъ у дядька Спырыдона й бычкы, и коривкы, и гроши завжде є? Воны жъ такый ткачъ, якъ и вы...

— Мабуть, сыну, винъ хочъ ткачъ кращый за мене, хочъ доля його краща, — ажъ зитхнувъ Максымъ.

— Яка жъ у дядька доля? — пытається знову сынокъ.

— Роботяща.

— А ваша жъ яка?

— Ледача.

— Здобудьте, — каже сынокъ, — и соби роботящу.

— Радый бы здобути, та не знаю, де їи шукать, а сама вона — клычу, клычу — не йде.

— А дайте, я гукну їи у верхъ, чы не прыйде?

— А гукны, гукны — сьогодни саме й день той, що вона блука! — сміється Максымъ.

Скочывъ хлопчыкъ зъ колинъ, стрибнувъ на ослинычкѣ, всунувъ свою голивуку въ прыпичокъ: «Гей, гукає, доле роботяща, йды до насъ жыты!»

А тутъ саме й Лукына на поригъ.

— Оце жъ наша й доля! — сміється Максимъ, показуючы на жинку.

— Прямо доля, бодай бы такой доли й лыхи ворогы не зазналы! Чы воно намъ заказано, чы мы таки гришни передъ Богомъ — немає намъ доли та й край, — каже Лукына, а сама трохи не плаче.

— Що тамъ таке? — пытається Максимъ. — Де ты була?

— Була тилькы що въ Хрысти; набралася досады — на вси святкы й годовіи, и роковіи постачыть.

— Та що таке скоилося? — пытається Максимъ.

— Домаха прыйихала; нарочыто — каже — за полотномъ забылася. Прынісь Свырыдонъ їй полотно, — гыдко жъ, гыдко выткавъ, — а вона не добачає, заплата до копійкы та ще й подякувала. «Завтра — каже — ще до Максима навидаюсь; якъ що почавъ, то и вси впередъ гроши заплачу».

— Невже! — наче ажъ злякався Максимъ.

— Далєби, правда! — каже Лукына.

— Що жъ ты їй сказала?

— Зъ досады, — каже Лукына, — ничего їй не видказала.

— А! бидна голивнокы! Це бъ якъ разъ на бычкы постачыло, — каже Максимъ.

— Бидкайся, не бидкайся — не пособыть. Було бъ мене послухать, якъ тоби казала: покынь Бондаренкове полотно, почынай Домашыне.

— Хотилося, бачъ,—каже Максимъ,—по правди, по черзи: хто ранишь пряжу прынишь, тому ранишь и полотно выткаты.

— Отъ теперь и знатимешъ, яка то правда, яка то черга: зостанешся й на цей рикъ безъ бычкивъ,—каже Лукына.

— Ай, доле жъ моя проклята! Миркуєшь, думаєшь, якъ бы краще зробыты, а воно тоби все на зло!—ажъ скыпивъ Максимъ.—Працюєшь, працюєшь, рукъ не покладаючы, а не бачышь и кинця тій лыхій годыни. Чы вже жъ такы намъ черезъ те, що Свято заступыло сьогодни, а не завтра, що я не встыгъ полотно тій Домаси початы—зальшытыся ще на рикъ безъ бычкивъ?...

— Колы бъ,—каже Лукына,—ты хочъ почавъ те полотно, абы Домаха побачыла основу, то й булы бъ гроши.

Замыслывся Максимъ, такъ замыслывся, наче ажъ зблидъ на выду.

Лукына помолылася Богу, поклала сынка на пиль, а сама полизла на пичъ спаты. Перевивъ я очи до кочергъ, до «ней». Ой Боже жъ мій! И доси, якъ иноди згадаю, ажъ за боки беруся. Колы бъ же вы, братця, побачылы, яки «вона» кумедіи почала представляты!

Сыдыть Максимъ за столомъ, голову на руки схыльвъ, а «вона» поступыться видъ кочергъ на одынъ крокъ напередъ та знову стрыбъ въ кутокъ; оце надійде до його блыжче, зазырне въ вичи та скилькы духу назадъ, а сама ажъ зъ лыця миняється: то зрадіє - почервоніє, то наче зъ ляку пополотніє... Колы

це бачу: ворушаться-ворушаться клубки на жердци. О! вже въ Максима въ рукахъ одынь клубокъ; крутитъ винъ той клубокъ, розмотує, знову змотує, а вона йому стыхесенька та обережно такъ:

— Заводь на основу—до-свита оснуешъ, и бычки будуть.

— Отаке вельке Свято — каже про себе Максимъ.

— Богъ простыть, жинка спыть, и бычки будутъ,— каже «вона» вже смилывише, та все бльжче, бльжче до Максима поступається.

Глянувъ я на Максима—ажъ зчорнивъ на выду видъ досады; мовчыть та на той клубокъ з-пидь лоба дывыться...

— А що? — думаю соби,—наскочыла?... Пожды! дасть и цей тоби по потылыци.

Колы це... пидводыться мій Максимъ, пидводыться... простує прямо до верстата. А! бый тебе, сыла божа! Уже заводыть и пряжу на основу... Ось щобъ я вечора не диждавъ, колы брешу! Своими очыма бачывъ: заводыть...

Винъ заводыть, а пряжа—одно рветься, одно—рветься, такъ и лизе...

— Та це, здається, наша генъ-позаторишня; въ Домахи мицна, — догадався Максимъ та почавъ зразу їи назадъ на клубокъ змотуваты.

А «вона» ухопыла його за руку:

— Заводь,— каже,— заводь смилыво: Домаха не добачає, а ты ще бильше за Свырыдона на пряжи выгадаєшъ.

Що жъ бы вы думалы? И словечка не видмовывъ винъ їй... Закыпила, братця, работа! Зроду-вику не бачывъ, щобъ хто такъ швыдко ткавъ. Винъ снуе, а «вона» клубокъ розмотуе та вузлыкы на основи зв'язуе.

— Гляды,—думаю самъ соби,—не дурно кажуть: багатому чортъ колыску гойдае,—справыться й Максымъ за такимъ пособныкомъ на дукареву стежку.

Колы це якъ не схопыться мій Максымъ! Якъ не сипне основу — на шматкы порвавъ, понивечывъ основу.

— Не призведешъ мене, проклята, не призведешъ до гриха! — крычыть, а самъ ажъ до стели вырись. Бачывъ я здоровыхъ люде—ось, скажемо, й Охримъ, хай здоровъ буде, не зъ маненькихъ,—а такой людны, якъ Максымъ у той вечиръ, не бачывъ я й зроду. Руку стали въ маховый сажень, кулаки — зъ мою голову, очи—у яблуко завбільшкы, волосся пиднялося вгору, якъ та щетына... Крыкнувъ винъ, махнувъ рукою... и доля вкупи зъ основою ажъ за воритьмы опынылася.

Стала вона за воритьмы, затуманылася на хвылыну, але жъ тилькы на хвылыну: не встыгъ я й словечка промовыты до неї, якъ вона побигла... Я знову такы за нею...

Опынывся я ажъ въ якомусь сели—не то Матяшивци не то Мыколаивци. — Глянувъ... ажъ «вона» вже пидъ виконцями якоїсь хатыны шыгае. Зазырнула туды—одійшла геть; зазырнула въ другу хату—тежъ щось здалося не до вподобы; побигла до тре-

тѣои четвертои—всю вулицю прострыбала та ажъ до царыны добигла.

— Куды жъ ты теперь бижышъ, навиженна?— запытавъ я ѳи.

— До пана Надіенка! — кынула вона мени, а сама, якъ той витерь, якъ та заверюха, пустылась бигты.

— Оце гараздъ,— подумавъ я самъ соби,— що ты таке прырозумила: це жъ ты простуешъ прями-сенько до моеи хаты.

Вы жъ свидоми, де моя хата? Еге жъ, поручъ зъ панськымъ дворыщемъ.

Дывлюсь — ажъ я вже коло своеи хаты. Покинувъ кони посередъ двору, а самъ мерщій черезъ перелазъ до панського будынку. Зыркнувъ—«вона» вже тамъ: по-пидъ викнамы блукае... Поблукала, поблукала та й зоп'ялася до того виконця, де блыщало свитло.

Зоп'ялася, держытсья самымы пальчыкамы объ прызбу, а сама и влыпла до скла.

Ставъ я поручъ зъ нею: дывлюся, слухаю...

Охъ, братця, трохы бувъ забувъ про шкалыкъ, а це знову згадавъ, знову за серце ухопыло. Выпывъ бы я теперь осьмыну! Охъ, выпывъ бы мабутъ и панъ ще охитнише за мене, колы бъ ранише пересвидчывся, якъ той шкалыкъ добре видъ жиночої лайкы пособляе. Доводылося мени чымало видъ жинкы горя прыняты, доводылося за свій викъ чымало перетерпиты, одже не дошкулыла вона ни разочку такъ, якъ пани въ ту ничъ сердешному панови. Що вона йому, спытаете, робыла? А ничогисинько не робыла — стояла

тильки передь нымъ та одно — лопотила, одно — лопотила...

Винъ вже и встававъ, и сидавъ, и gryмавъ, и благовъ — ни, не стыхала, не спынялася а ни же на хвылыну. Ажъ потомъ пройняло його, ажъ плямы на выду повыступалы, а вона все свое — не стыхае.

Що вона йому, пытаете, казала? Ой, Боже нашъ, Боже нашъ! Чы то жъ запам'ятуваты все, що скаже жинка за такой довгий часъ, та ще, крый Бигъ, вчена? По облыччю пановому бачывъ, що недостаткамы його докоряла. Отъ горе! 1000 десятинь, гаи, лисы, и таке хазяйствечко, стилькы добра — та ще недостача! «Проби — каже, — въ злыдняхъ та недостаткахъ, въ журби раз-у-разъ черезъ тебе», а сама шовковымъ хвостомъ хату замитае. «Проби, теперь саме въ Петербурси балы всяки, музыкы выграють, кумедии представляютъ, а мене зануда живцемъ йистъ черезъ те, що въ тебе грошей немае на мою подорожъ въ той Петербрюхъ. Проби, не вмєшь ты своимъ добромъ корыстуватись, не вмєшь, не знаешь, якъ де грошей здобуваты».

— Потерпы трохи, — благовъ їи панъ: — сама знаешь, я ще и зъ строковцямы не оплатвся, и въ збанокъ не посылавъ, а чымъ я выненъ? У позыку не дають, хлиба не могу продаты, бо легковисный дуже цей рикъ вдався.

— И въ Ивана Ивановыча не важче за твое жыто — проте винъ змигъ продаты його, — скипила пани.

— Не знаю, якъ винъ позбувсь своего жыта. Пошастыло якось йому, — зитхнувъ панъ.

— Тымъ мабуць и пощастыло, що ты його за дурня вважасьш. Ось не пныся й ты краще у велькоумныкы, то й твоя доля не сказаться!

— Охъ, доле моя, доле! — ажъ застогнавъ пань.

А «вона» ажъ затремтила вся... Не встыгъ пань и духу перевесты, якъ вона вже биля його опынылася. Прыпадае, братця, до його, голубыть, цилуе... тилькы, тилькы не скаже: «ось и я».

— Дострыбалася, — думаю соби, — знайшла такы людуну соби до вподобы, тутъ мабуць и зимуваты-мешъ. Пиду соби спаты.

Адже ще я й до хаты не дійшовъ — чую: щось пфурхъ! та на городъ. Я видразу й пизнавъ «їи». Невже, думаю, и тутъ тоби незгода?

Ажъ зыркъ! Зупынывся я... де жъ бы вы думалы, братця? Биля самисенького Шмулевого лижка. Хай мене сыла божа поб'е, колы брешу. Такъ такы биля самисенькыхъ подушокъ спынывся мій кинь.

Стала вона надъ Шмулевымъ вухомъ та й прошепотила щось. Немовъ опечений схопывся Шмуль.

— Сурко, а Сурко! Це ты мени вельшь йихаты до пана Надіенка та купыты въ його жыто?

— Видчепыся — я сплю! — гыркнула на його жинка.

— «Вставай, выймай гроши — йды зразу до пана!» — все мени якийсь голосъ учувається, — каже Шмуль.

— Чы ты не здуривъ? Який голосъ? Адже вже трычи дывывся ты на те жыто та й трычи казавъ, що не гоже.

— Дывывся, казавъ, а теперь — голосъ... Мабуть телеграмъ прыйшовъ, що жыто подорожчало. Вставай!...

Ажъ ось зновъ нибы мы въ панському двори; вже й Шмуль тамъ, а «вона» наче ажъ поздоровшала: бижыть, пидстрыбує та грудочкамы пидкыдається...

Отъ колы, братця, отъ колы побачывъ я суму! Увесь стиль закыдавъ Шмуль червинцямы та бумажкамы. Зроду-вику не бачывъ такого грошей та й не доведеться мабуть и побачыты николы. Не то я—пани ажъ руками сплеснула, якъ глянула на стиль. Сила вона биля пана, обняла за шыю, цилує та одно туркоче: «пощастыло тобі, пощастыло, мій голубе»... «Охъ! думаю соби—куды не глянь—скризь однаково: що въ мужыкивъ, що въ панивъ — одно заведеніє. Якъ пощастыть людыни, якъ усмихнеться йому доля, то всимъ стане люб'язнымъ. Я самъ колысь, якъ продавъ пивъ-копы розбовткывъ, такъ цилисенький день — чы повірыте? — не чувъ видъ жинкы й худого слова. Прямо такы й накрыво за увесь день не сказала, ко-со не глянула, а самъ я... Ачъ! яки нетерплячи! Пождить бо трохы! Зразу казатыму и про долю...

Сивъ панъ биля столу, розиклавъ «бамажкы» на купкы та й прыказує: «оце жинци на Петербрюхъ», «оце тежъ жинци», «оце строкивцямъ». Скинчывъ бамажкы — прыступывъ до золота. Одличывъ одынъ стовпець: «на земськи оплаткы» — каже; одиклавъ решту, поличывъ: «а! бидна голивонько, каже, не постачыть у земельный».

— Прысыпъ сьогоришній вивсюгъ, торишнимъ вивсомъ, то й на земельный буде, пидскочыла «вона» до пана.

— Якъ? вивсюгъ вивсомъ прысыпаты? Купця дурыты? Та я швыдче серце вырву зъ грудей своихъ, нижъ допушу себе до такой гыдоты!— скипивъ панъ.

— За жыто послухавъ, а за овесь и ни? — заголосыла «вона» на всю хату та й подалася геть зъ кимнаты.

— Доленько!— кажу я їй тоди,—ось иды бо до мене! Я тебе слухатыму, я тоби догожатыму, я тоби корытымуся, якъ ридній матери...

Стала вона на ганку, озырнулася навкругы, вытерла оченята:

— Беры, каже, лантухъ пшеницы та несы до-дому.

Зроду-вику, братця, не кравъ, не було въ нашому роду злодїивъ и въ заводи, а це... хай Богъ простыть — пидїйшовъ до коморы, взявъ одынъ лантухъ зъ тыхъ, що наготовылы до млына, й потаскавъ до-дому.

Иду, а самъ все назадъ позыраю; ни, такы не збрехала—бижыть за мною.

Увійшлы мы въ хыжу, зсыпавъ я ту пшеницю у засичокъ, а «вона» якъ не розсміється... Та такъ же весело, такъ же любо, ажъ у хыжи повеселишало, самъ я наче николы не знавъ и горя на свойому вику. Та не страшно мени стало ани голоду, ани холоду, ани оплаткивъ — наче того й на свити немає.

Та й не даремно: добре, справди, зъ того часу жыття почалося. Стало, братця, щастыты мени скризь: ставъ я у-двое менше сіяты - ораты, а кипъ стало у-двое бильше прыбуваты. Чого, пытаете, такъ? Хиба я знаю? Выйдемо, було, у-ночи на степъ: «де, пытаю, доленько, моя стайка хлиба?»

— Зъ панської,—каже,—почынай!

Я й почынаю... Добре жыття було, що й казаты! Ото тилькы хиба й кепське дило було, що доводылося ночей не досыпляты. Усе село спыть, ажъ хропе, а я въ доленькы на поради.

— Куды, — пытаю, — доленько, йихаты, що чыныты?

А вона вже и прыдумала, на всю довгу ничку роботы прырозумила.

Запряжу конячку, посажу «йи» поручъ изъ собою та й гайда до панськихъ коміръ, ожередивъ, въ лисъ—куды трапыться...

Вранци люде тилькы-тылькы зъ лижка рушають, а я вже зъ города повернувся, грошей зъ торгу привизъ, де-що купывъ—справывсь.

«Щастыть бисовому Степанови,—не спыть його доля: и нывка родыть добре, и конячка сыта, й диты не голодни»,—гомонять навколо люде.

— Доля, братця, кажу: доля повернулася. — Та й не брехавъ...

Вона мене оберегала, вона мене захищала, вона мене направляла, вона мене на розумъ наставляла. Я було чы засну, чы ни, а вона вже не задримае.

Але ось прыйшовъ великый пистъ. Пойихавъ я якось въ городъ, уторгувавъ добри гроши, купывъ

жинци хустку, шкапови чоботы, выпывъ зъ осьмыну—
повернувся до-дому веселый...та не въ добрый часъ,—
нап'яла мене, братця, жинка мокрымъ рядномъ:

— И докы й покы ты, харцызе, злодію, п'яны-
це, по ночахъ блукатымешъ? Докы ты злодійкува-
тымешъ? Якъ ты й говитымешъ? Якъ тебе Господь
до святого причастя допустыть?

— А хиба я,—кажу,—що роблю?

— Схаменъся, опам'ятайся, п'янюго!

— Чы ты мени заборонышь слухаты доли?

— Якои доли? Чы тоби очи горилкою позалы-
вало, чы ты збожеволивъ?

— Отіси, кажу, доли, що пособляє крамныци
будуваты, срибломъ та злотомъ скарбныци накладаты.
Пожды рикъ-другый—який зъ мене дукаръ буде!

— Брешешъ, злодію! Брешешъ, п'янюго! Чы зъ
тобою схотила бъ злыгатыся доля?

— Хиба, кажу, вона перебирає? Ій—абы слух-
няный.

Такъ хиба жъ вы не знаете Хиври? Налаяла
мене, заплювала мени очи, не схотила й дослухаты
до кинця. Плонувъ и я на неи, божевильну бабу, пи-
шовъ геть...

Адже хочъ я пишовъ геть видъ неи,— слова їи
палы на сердце мое, наче те насиння зъ собачои ло-
боды. Лаю їи, аспыдську бабу, а самъ чую, прямо
такы чую, якъ те насиння роскореняється, росточки
пускає—ажъ боляче робыться, ажъ щемыть, їй же
Богу! А въ голови, якъ на похмилля, все обертомъ
иде: почну личыть покрадени за зиму лантухы, сино
або курей—пан-отець зъ причастямъ уявляється;

стану вторговани гроши личыты — страшный судъ на думку спадає...одно слово—хочъ пропадай!

Блукавъ я, блукавъ по надвир'ю, та й пишовъ до Гершка (тоди ще монополькы не було). Выпивъ осьмыну, выпивъ ще шкалыкъ — не бере: не йде зъ думкы св. прычастя та страшный судъ. Людямъ тежъ стало не тее... дывытыся въ вичи...

Пишовъ я до-дому та прямисенько де «неи».

— Доленько! — кажу, — чы не годи бѣ намъ по чужыхъ степахъ та коморяхъ блукаты? Адже була десь, кажуть, така доля, що по степену за хазяиномъ ходыла та погублени колоскы до купы збирала—робы й ты такъ. Є въ мене трохы пшеницы — посій ты їи своима рученькамы, походы по ныви своими ниженькамы, зберы колосочокъ до колосочка — гляды, рокивъ черезъ десятокъ и «копыталы» въ насъ поведуться.

Вона якъ не вызвириться:

— Зъ колоскивъ копыталы! Вже видь тієи прашуркы, що колоскы збирала, й попилъ потливъ, а ты мени очи нею выйидаєшъ!—Одвернулася, губу заковылыла, розсердылася, а дали пидгорнула кулакы пидъ голову, заплющыла очи... та й заснула.

Прожывъ я такъ-сякъ не бильше, якъ зъ тыждень. На понедилокъ не постачыло сина. Метнувся я до доли — спыть. Пишовъ я до людей — позычывъ оберемокъ. На четвергъ вже й борошна позычывъ: въ субботу печи нема чымъ затопыты...

— Де твоя доля, Степане? — дратують мене люде.

— Де? Спыты!—кажу.

Сміюцца, глузуюць...

— Смііцеся, смійцеся!... Ось якъ диждемо, даць Бигъ,—думаю собі,—весны та якъ посіемо пшеныцю, та якъ прокынешся «вона»...

Протягъ я ще якось зъ допомогаю людей який тыждень, а дали навсправжкы замыслывся—що його робыты? Жинка докоряе, диты плачуть, въ конячкы ребра свитяцца — бачу, не перелывкы—найнявся въ економію.

Колы це якось видпрохався я до-дому, прыхожу—ажъ въ мене гостей, гостей! Цинуюць, братця, и коня, и все якъ ёсть, що тилькы можна цинуваты, за неоплатку въ гамазей. Пovyтыгалы на двиръ де не бувъ який зайвыи скарбъ, де не було якои празны-ковои або такъ зайвои одягы. Пovyтыгалы все, поскладалы на купу, а Хивря вхопыла дитей на оберемокъ та тежъ туды: «цинуите,—крычыть,—и дитей!» Диты плачуть, люде крычать, жинка лютуе—горенько тяжке! Сумно й згадаты!...Ухопывся я за голову — не знаю, чы дитей увищаты, чы жинку спыняты, чы людеи богаты; метнувся й до «неи»—спыть.

Выбигъ я назадъ до людеи.

— Господа, кажу, обчество! не займайте коня, не займайте того дрантя! Ось я продамъ пшеныцю, то й оплачуся безъ клопоту.

Розійшылся, спасыби Богови, люде; угомонылася жинка, заспокоилыся диты — ставъ я пшеныцю набираты.

Выбравъ всю пшеныцю до зернечка — бачу: не постачыть на оплатку. Зажурывся я, тяжко зажу-

рився. Докоряю самъ себе, лаю себе: «бодай тоби, старому дурневи, й толку не стало: кравъ, кравъ, а на оплаткы й не розстарався.

Ажъ дывлюсь—«вона»; вже й догадалася: повни-синьку пазушчыну писку прытаскала.

Повагавсь я трохы, подумавъ, подумавъ, а дали махнувъ рукою: сыпъ, кажу. Всыпала вона той писокъ въ пшеницю. Зав'язавъ я мишечкы, скинувъ на визъ; сила вона зверху—пойихалы. Сталы мы вже до города дойиздыты, саме на писокъ зйихалы, колы йде навпроты насъ старецъ—зъ манастыря повертаецься. Поривнявсь винъ зъ намы, прывитавсь; давъ я йому шагъ. Вытягъ старецъ свій гаманецъ, сховавъ той шагъ, хотивъ гаманецъ назадъ у кишню вкынуты, а винъ замисть въ кишню — та на землю. Що жъ бы вы думалы? Не встыгъ той гаманецъ и объ писокъ черкнутыся, якъ «вона» вже й пидхопыла його, вже й до рукъ мени тыче.

Сивъ я на писку, роскрывъ гаманецъ — бачу, гроши. Колы це йде Максимъ Бараболя.

— Здоровъ бувъ, — каже. — Що то якъ доля: и на писку гроши ростуть. А скільки ихъ тамъ?

— Два карбованци та ще шагивъ скількось.

— Буде, каже, опохмельтыся,—та й пойихавъ...

Доличывъ я грошей: 2 карбованци 27 копійокъ наличывъ, закрывъ гаманецъ, — не знаю, куды його сховаты. Колы тутъ саме: бомъ! бомъ! въ церкви святой Варвары, а дали бомъ-бомъ-бомъ! въ уси дзвоны.

Ухопывъ я той гаманецъ, та скільки духу, скільки сылы за старцемъ: «на, кажу, дидусю, твій гаманъ,

та гляды не губы вдруге.» А самъ не знаю, й доси не зрозумію, чого—чы то зугледившы хрестъ на святому храми, чы то зъ радосты, що не попустывъ своєї души до гриха утайты гроши—знявъ шапку та одно б'ю поклони...

Охъ, колы бъ же вы угледили пидъ отой часъ долю! Колы бъ же вы та зазырнули въ їи лыченько! Мовъ наче хмарою заволоклося, мовъ наче ажъ по-чорнила. Блыкнула вона на мене оченятамы, мовъ наче тією блискавкою, затремтила вся, одвернулася та й ни пары зъ усть.

Зважывъ я Шмулеви пшеницю, спорожнывъ мишкы, заплатывъ мени Шмуль, що слидъ; прыв'язавъ я коня до стовпця, а самъ забигъ на хвылыну туды... въ шынкъ. Выйшовъ я, або — нигде правды диты — вытягъ мене якийсь супостатъ зъ шынку та й кынувъ пидъ тыномъ. Прокынувсь я—ни коня, ни шапкы, ни шага за душею. Е-жъ смійтеся! смишкы, бачъ, зъ чужої кишкы, а въ мене й душа перетлила, поky я доплентавъ до-дому.

Дійшовъ я до свого тыну, хожу навколо, въ двиръ заглядаю, а самъ боюся й до хаты наблызяться: де жъ? коня прогавывъ!

Колы це чую, спасыби Богови — крычыть Степанъ:—«стій, буланый!»

— Слава тобі, Господы! кинь дома... Це вона, доленька, похазяйнувала: до-дому шкапыну довела, дарма що розгнивалася на мене; думаю собі: пиду но, подякую їй!

Увійшовъ у хыжу, метнувсь туды, сюды по всихъ куточкахъ, по всихъ засичкахъ—нема їи.

И вечеръ прыйшовъ — нема, и ранокъ прыйшовъ—немае.

На другой день, такъ, якъ въ обидню пору, запригъ я коня, пойхавъ до Шмуля. Ажъ його вже й близько немае: пойхавъ, кажуть, до того подрядчыка, що поставляє naszymъ москалямъ въ Туреччыну харчи, чоботы, то-що.

— А доля, пытаю, де?

— Хиба я знаю?—здыувалася Сурка.

Пишовъ я въ ту комору, куды вчора пшеницю зсыпавъ, гукавъ, гукавъ їи—не видклькнулася.

Двадцять и два роки не бачывъ я їи, не знавъ, куды вона подилась, до кого подалася. А це... Вы жъ свидоми, якъ мени цей рикъ у велькый пистъ прыйшлося? Вже на першому тижни почала Хивря хлиба позычаты; а на останньому люде вже годи й даваты. Православни хрыстыяне святкамъ радіють, мажуть, биять, шыють та готуються, а мене видъ самого страстного понедилка такой смутокъ обгортае, що не знаю, де бъ и дився, що бъ и робывъ. Разъ — досадно, що доведеться на останнимъ тыжни вкупи зъ п'яныцями говиты, вдруге—ни за вищо говиты, втрете — знаю, що й пыlynкы борошна на паску не прыпасено, а до того ще й жинка лютуе. — Отъ и пережывай, мовлявъ, якъ знаешъ, стилькы заразомъ клопоту!... Въ четверъ, ще на свить не благословылося, а жинка вже й репетуе: «пойдиь та й пойдиь на вокзалъ—може хочъ на паску заробышь.» Не хотилося мени йихаты, — Господы, не хотилося: разъ—сусида хрестыны справлявъ, а вдруге й те на думку спадало: який зъ того прыбутокъ буде, що я зароблю

50, хай одъ сылы 60 копійокъ на тому вокзали? Поверну ти гроши на говиння — паскы ни за вищо буде справавыты; паску куплю — ни въ чимъ буде до святого храму питы та паску посвятыты, бо въ правому чоботи катъ-ма закаблукивъ, а зъ ливого вси п'ять на добры - день кывають. Адже не влагаешъ ніякымъ побутомъ клятои бабы, не умовышъ їи ніякъ — въ одну шкуру: «Йидь!»

Пойихавъ я.

Ще здалека чую: шыпыть, свыстыть, стугонуть чугунка.

— Колы бъ же, думаю, не спизныться. Поспишаюся швыдче до ганку. Куды тоби! До ганку й не потыкайся. Не то що! Яблукови нигде впасты—такого людей. Биля самого ганку стоить карета, въ коморю завбільшыкы, золотымы вызерункамы та цвяшкамы вся якъ есть поцяцькована. Шестеро, волосъ-у-волосъ, коней басуе, землю копытамы пидкыдае... За каретою ажъ тры хваєтоны,—по четверо коней въ кожному. Ось выходыть зъ вокзалу двое въ золотыхъ гудзыкахъ, — сказать бы охвыцерыкы, такъ погонивъ немає,—и ведуть вони, братця мои, пидъ руки старого-старого, въ довгому, мало не до п'ять, жупани, пана. «Оже-жъ, думаю соби, архырей».

— Пропустить, люде добри, пидъ благословеніє!

А люде мени:

— Шмуль, Шмуль прыйихавъ! Шмуль зъ Туреччыны повернувся... Вже збудувавъ десь одну сахарню, а це—будуватыме другу въ насъ, поблызу.

Глянувъ я: такъ и є—Шмуль. Боже жъ мій! це мій знайомый.

— Господынъ купецъ, господынъ купецъ,— метнувся до його.

Адже не вспивъ: посадылы вже въ карету, фурманъ ляснувъ по коняхъ—побиглы. Побигъ и я соби у-слидъ... Дигнавъ, стрибнувъ на зализну пиднижку, ухопывся за золоте держальце въ дверцяхъ, зазырнувъ, та й отерпъ, обимливъ, братця: сыдыть Шмуль на оксамытовій подушци й очи заплющывъ, а поручъ його... хто жъ бы вы думалы?... доля! Та сама доля, въ тій самій и сорочци, що розидравъ колысь Хведирь. Сыдыть вона била Шмуля та червинцями грається.

— Доленько! голубонько! — гукнувъ я їй наче ажъ не своимъ гласомъ, бо такы зрадивъ їй. А вона мене—штовхъ у груди:

— Не бачышъ хиба, мазепо, що *винь* спыть?

Упавъ я та якъ разъ у калюжу. Упавъ, лежу, не зведуся ніякъ, а вона высунулася зъ кареты, сміється та ще й языкъ вытрища, — то бъ то на глумъ мени.

Охъ, скупивъ я! Скрутивъ їй зась, пидвивъ руку въ гору:

— На, зйижъ! — гукнувъ, ажъ залунало.—Хочъ и въ калюжи лежу, та не твій, пошарпана задрыпанко, наймытъ!...

Онъ бачыте, якого цеглы навозылы? Ото жъ нашъ Шмуль сахарню будуватыме—отамъ и «вона» живе...

Якъ Лепестына карасиру*) добувала.

Оповидання.

I.

Нвикъ прожыла, та не було мени такой прыгоды, якъ на тому тыжни проты четверга, або й въ четвергъ вранци, та все черезъ чоловика... Ой, Господы мылосердный, Боже нашъ мылостывый, що я за нымъ муки прыйняла — не приведы, Царыце небесна! Змарнила, зсушылася; увирвалася, немовъ та гныла нитка, мова моя швыдка; загынула пам'ять моя гостра — та все черезъ його. Клопочуся, побываюся, до всього доглядаюся, а винъ... абы тієї славы, що «господарює». Ось хочъ и тоди: йиздывъ до торгу, гонывъ коровокъ пидъ отаку хуртовину, а гасу не купывъ: «чомъ, каже, пляшки не дала?» Бый тебе,

*) Въ Лубняхъ кажуть «карасиру», за Лубнямы—«гасу».

сыла божа! Чы мени однією головою та прыгадаты все? Та я бь не забулася, до-вику не забулася, якъ бы не отой Цымбаленко — сусида препоганый. Прытаскала жь його морока саме въ той часъ, якъ старый выйиздывъ зъ двору. А чого прытаскало? — спытаете. Лаятысь прыйшовъ: жменю попилецю высыпала за його ривецъ, такъ винъ зразу й прысикався: «заволодила, крычыть, сусидськымы огородамы й ливоручъ, и праворучъ, а це вже й до мене прешся?!» А бодай ты своимы пучкамы такъ володивъ, якъ я тымы огородамы: попилецъ высыпала, та й то заборонылы... Розсердывъ, роздосадувавъ мене та й потюрывсь додому, а я черезъ його й про гасъ забулася.

Прышовъ вечеръ; чоловикъ повечерявъ, Богу помолывся, вывернувся на увесь пилъ та й спыть, якъ заризаный, а ты сидай, колы хочъ, бидна голивонько, та пряды, якъ хочъ, безъ свитла. Якъ на те ще й мисяць прымеркае... Сила я соби биля виконця, сыжу ныщечкомъ, а слёзы, якъ горохъ, самы котятыся: обрыдло вже мени, на свити божому жывучы, охота до праці пропала, никому вже я не потрібна, никто й мени не нуженъ...

Колы увиходе кума Солоха. Поздоровкалася та й пытається:

— Чого це вы, кумасю, доси каганця не свитылы?

— Такъ и такъ, кажу: чоловикъ забувсь гасу купыты.

— Пидить,—каже Солоха,—позычте де-небудь.

— Не хочу, кажу, по сусидахъ ходыты — Богъ зъ нымы! Теперь такой свить наставъ, що докы сыдышь у свойй хати, доты тилькы й безъ клопоту...

— И выгадають! Теперь вже на васъ никто й не враждує. Колы та сварка була, а вы все згадуєте й доси. Теперь на вашому кутку, хвалыты Бога, якъ у вуси тыхо... Найбільши ворогы—сусиды ваши навколо—вже й покумалыся й посваталыся: Цымбаленко позавчора кумувавъ у Катри, а Столяренчыха та Бабенкова вкупи панськи конопли закупылы, на одному вози й привезлы ихъ. Тилькы ваша, каже, кумасю, хата зъ краю: ни вы ни до кого, ни до васъ никто—сыдыте самы, немовъ та сырточка, та ще й безъ свитла!...

Якъ сказала вона мени це, якъ нагадала про мое жыття, про мое безталанне сырительство—я такъ и вмылася гиркымы. Господы, Господы! до чого я дожылася, на вищо я перевелася? Що була колысь Лепестынка на все село молодычка, а теперь же сыдыть, немовъ та червыва печерычка. Що видала колысь Лепестынка, куды и птаха у вырїй вылитає, а теперь же вона не знає, що й сусида замышляє. Що було колысь тієи Лепестыны й кожнисиньке слово свято, а теперь же въ неи й мовоньку виднято... Та звязано мене жъ та прыборкано, та холодною застращано, на свить божый дывытысь чоловикомъ заборонено, до людей ходыты не дозволено...

Пишла кума. Глянула я на пиль — спыть - хропе мое безталаннячко, на увесь пиль роскынулася моя недоленька, не бачыть, не чує ничого моя лыта годынонька. Видлягло въ мене видъ серденька, наче ажъ

на свить народылася: выбигла я на вулицю. Выбигла глянула — тыхо скрыз, тыхо; по всихъ хатахъ сви тьтсья...—«Пиду-но, думаю, здобуваты карасиру.»

Не хотилося, Господы, якъ не хотилося мени до Катри заходьты: опорочыла вона мене недавнечко передь усымъ хрещенымъ мыромъ: зигнала, Богъ зъ нею, свою квочку зъ того гниздечка, що я, лыха не мыслывшы, якось пидъ своимъ прыпичкомъ помо- стыла... Не хотилося, кажу, та почула, що въ неи дытынка плаче, а я жъ видъ тїеи плаксывыци перша знахарка.

Увійшла я смилыво въ хату.

— Здорова була, кажу, зъ середою! А чого то твоя дытына плаче?

— Господь їи знає—видъ самого обиду не стыхає та все въ колысци б'ється.

— Зъ прызору,— кажу.

— Никого жъ,— каже Катря,— и въ хати не було, причъ Цымбаленка.

— То жъ то й є: назбиралы кумивъ вытришкатыхъ, а теперь и дывуетесь, що дытыни лыхо! Хиба таки, якъ отой Цымбаленко, годни дытыну въ хрестъ уводьты, хиба винъ здатенъ до того?— кажу, а сама надійшла до колыски, дмухнула на дытынку, злызала їй выдокъ, промовыла, що слидъ видъ плаксывыци,—ого! вгамувалася трохы!

— Чы немає, — кажу тоди, — карасиру позычыты?

— Хиба,— каже Катерына,— за собачымъ народомъ що вдержышъ? Була повнисенька пляшка, та

якийсь супостатъ, якъ кравъ сало, то й карасиръ вывернувъ.

— Яке сало? — пытаюся, бо жъ, хочъ и запрысгты, не чула й не знала ничего.

— Хиба не знаете?... Хтось увесь здоръ, якъ є, зъ торбою потягъ. Оце думка до ворожки йты.

— Я тобі, кажу, буду й ворожка: сама, своїмы очыма бачыла, якъ твій кумъ прехорошый, отой Цымбаленко вытришкатый, ту ничъ тюрывъ щось на плечахъ—вже не що, якъ твоє сало!...

Вона такъ и спалахнула:

— А въ його жъ, каже, вчора й коржи булы на сали...

Пишла я зъ порожньою пляшкою до Иваненчыхы.

Увійшла, колы тамъ саме Вороныха хвалыться, якъ їй баба Безносыха видъ бышыхы пособыла...

— Дякую, кажу, й я баби Безносыхи, — хай їй легенько згадається: обрятувала й мене вона видъ наглои смерты.

— Колы? — пытається Иваненчыха.

— Бачте, кажу, яка зъ васъ сусида? черезъ огородъ живе, та й то не знаете; що я генъ въ ту недилю трохы не присвятылася. Якъ бы не баба Безносыха, то я бъ и на той свить, до святого престолу, потаскала зъ собою жукивъ такъ якъ зъ мыску... Прышанувала, кажу, неvistочка балабушкамы та пирогамы — хай вже вона на тому свити одвить держыть, чымъ ихъ начыняла... Въ недилю пилса службы забигла я до неи... Вона така рада, така рада мени: настановыла мени й пырижкывъ, и балабушокъ, пляш-

ку горилки прытаскала... Я выпыла чарочку, зйила пырижка, подякувала, пишла соби... Колы це у-вечери, якъ ухопыть мене... Горенько! я й шпыгинарю, я й дьохтю — не лекша, а все гирша та гирша. Запригъ старый коровокъ, посадывъ мене на сани, поклавъ мирочку пшеници, взявъ полотно на рушныкъ, горилки пляшку, повизъ до Безносыхы. Огледила вона мене та й каже: «Отруєно тебе, галочко, отруєно: вже й жуки завелыся въ утрунку. Останься на одынъ день та на одну ничку — то выпользую.» Наварыла мени вона чогось, настояла на горилци—напоила мене... Якъ збунтовалыся жуки! Не прызведе, Маты божа, заступы насъ, Святи угодныкы! Не те—й згадаты страшно! Лазять по утрунку, скребуться, а потимъ, якъ почалы йты...цилисеньку ничку одно йшлы, одно йшлы...

— Та ото жъ мы й не знали ничего?— здывувалася Иваненчыха.

— То жъ то й горе мое, що й доброй сусиды пидъ часъ прыгоды немає... Ось хочъ бы й вы... Враждуєте на мене, що я пидъ повиточку тришечкы вашого огородцю була прыхватыла, а хиба жъ то я зъ свого ума зробыла? Петренко мене до того прызвивъ: прысягавсь мени, що за дида нашъ грунтъ ажъ до вашой груши сягавъ...

— То вже винъ бреше!— такъ и скипила Иваненчыха.—Хай люде докажуть, поky нашего грунту, а винъ хай не гавка...

— Та хиба жъ, кажу, я сама не бачу, що то винъ наперекиръ вамъ мене, дурну до клопоту пры-

звивъ?... Я жъ прыняла геть ту повиточку, якъ загадали... Богъ зъ вами: не хочу я вашого, не хочу чужымъ добромъ багатиты... Оце забигла до васъ на часынку — гасу позычыты, та такъ до речи прыйшлося...

— Охъ, нема жъ, — каже Иваненчыха, — и въ мене гасу... хиба побижу позычу...

— Ни, ни, кажу, хай я сама де здобуду.

Пишла видъ Столярыхы, помынула свою хату, надійшла до сусидки ливоручъ—Петренчыхы.

Увійшла, привиталася. Вона ничего, не згадує мени про кабана, що їи картоплю пошпетывъ; запрохує сидаты...

— Спасибы тоби, галочко, николы мени сидаты,—позычъ трохы гасу, то я й пиду собі...

— Давайте, каже, пляшку—трохы позычу. Вчора чоловікъ привизъ повнисеньку бальзаночку, та то й розпозычала: самымъ Дорошенкамъ пляшку налыла.

— Хиба вы вже зъ Дорошенчыхою не въ сварци?—пытаюся, а сама стою немовъ мене хто килкомъ по голови влучывъ, немовъ ажъ туманъ передо мною розислався, бо не люблю, Господы, не люблю тієи Дорошенчыхы!

— Еге, — каже Петренчыха,—вже я Дорошенчыху запрохала до моєи Гапки бабуваты...

— Ой, плохи жъ вы, кажу, сусидонько, плохи та не злопам'ятни!... Та невже жъ вы забулыся, якъ вона васъ гускою обизвала?

— Колы?—накынулася на мене Петренчыха.

— Хиба, кажу, не чулы? На Водосвяти, на Йор-

дани... Вы тилькы що увійшы въ церкву, а вона штовхъ Домаху та: «дывысь, каже, гуска ввійшла: й чоботы червони, и хода, якъ у гускы»...

— Я—гуска? Хай же, хай! хай теперь знатые... Я їй покажу, яка я гуска!...пам'ятатыме вона мене! — ажъ запинылася вона.

— Цыть,—почавъ такы гамуваты їи чоловикъ.— Чого ты розсердылася? Не ты гуска, а чоботы твои— якъ у гускы ноги!

Такъ ни: розсердылася, розгнивалася, бига по хати, кочергамы та хваткамы шпурляе, дитей штовхае та одно лае ту Дорошенчыху.

— Хай я й гуска, хай моя й хода така невподобна, та не плягаю у-ночи черезъ тыны до прыкажчыкивъ... Давно вже люде натякалы, давно люде гомонилы, що старша їи дочка на того клешоногого Йосыпа скидається, одже я мовчала...мовчала, мовъ и не знала, й не чула ничего, а теперь привселюдно осоромлю їи, не пошкодію їи сывыхъ патливъ — хай знае, якъ мене порочыты!

— Може, пытаюся, мени колы довидатыся до Гапкы? Я жъ у неи й за першенькымъ бабувала...

Вона такъ и вчепылася за мене.

— Прыходьте, прыходьте — я вамъ и платокъ уготую.

Оце тилькы й було нашої розмовы. Посыдила я ще тришечкы, взяла гасъ та й побигла до-дому.

II.

У четвергъ, тилькы стало на свитъ благословытьсь, чую — щось стугоньтъ, гремотыть, ажъ земля

дзвенять, та все до моєи хаты наблыжається...«Святъ, святъ, святъ! Духъ святой зъ нами!»—молюся соби ныщечкомъ зпросонку. Лупнула очыма, ажъ у мойй хати вже й ступыты нигде. Напередъ усихъ вбигла невестка. Бижить, ажъ засапалася; очи вытрищыла, сычыть, якъ гадюка, пляга, якъ та жаба, а пина зъ рота, якъ у тієи скаженюкы...

— Колы я васъ труила?...Кажить: колы вы писля моєи шанобы жукамы блювали? — крычыть вона та ажъ на пичъ стрыбае...

— Тю-тю, дурко! Схаменяся! Кому я казала? Кто це тоби набрехавъ? — обизвалася я зъ печи першъ тыхенько та прыязненько, бо, Господы, боюя того клопоту! Колы вже й Цымбаленко з-за невесткы выглядае...Зубы выскалывъ, банькы вытрищывъ—такъ, хочъ и зйисты мене!

— Колы вы, бабо, бачылы, якъ я сало кравъ?—пытається винъ гуняво.

— Задавысь ты зъ своимъ саломъ! Одійды одъ мене, цуръ тоби, пекъ тоби! Не бачыла я ни сала твого, ни тебе поганого...

— Ни, не видбрихуйтесь! Я вамъ цього не подарую: одсыдыте на старистъ у холодній! — страща поганецъ...

Ажъ чую—вже мій Омелько спыняе когось у сняхъ. Лышенько—вже Петренко преться!

— Колы я тебе навчавъ повитку на Иваненчышыному огороди становыты?—крычыть ще зъ синей...

— Колы я обзывала Бабенчыху гускою?—верещыть, ажъ у вухахъ лящыть, Дорошенкова.—Ты жъ

сама, стара видьма, сміялася въ церкви зъ неи, а те-
перь на мене звернула?

— Видчепитесь видъ моєи души!... Дайте мени
хочъ Богу помолыться! — покрыконула я на ныхъ, а
сама схопылася зъ печи, бо вже й не влежу.

— У волость їи таку-сяку! — гугнывыть Цым-
баленко.

— У волость!—лящыть Дорошенчыха.

— У волость матирь! — себто «нате й моихъ
п'ять, щобъ було десять», ажъ до стели стрыба не-
вистка.

— Йижте, рижте, катюгы, тягнить у волость!...
никому я не казала ничего та й край!—кажу, бо чы
я жъ хотила того клопоту?

— Не казала? не казала? — напалыся воны вси
на мене.

— Не казала! — кажу, а сама ледве вже на по-
лу встою.

Якъ загвалтують, якъ закрычатъ воны тоди вси,
а найпаче та Дорошенчыха...

— Звидныця! Брехухо! Така-сяка, онъ-яка — у
волость їи, у волость!

Охъ, якъ ухопыло мене за серце!

— Гетьте, поганци, гетьте, катюгы, зъ моєи ха-
ты!—покрыконула я мовъ на тыхъ овецъ, ажъ шыбки
затремтили, а сама якось поступылася напередъ та
гуць зъ полу—такъ и ростяглася!

Якъ заболыть у мене поперекъ, якъ визьме до-
сада—у мыть розидрала на соби добрисеньку сорочку.

Ухопыла я макогинъ та до ныхъ. Що жъ вы думаете, мои голуб'ята? Уси чысто, наче ти пополохани горобци зъ конопель, повтикалы!...

Я за нымы ажъ на двиръ.

— Дождыдайся теперъ, брехухо, хусткы видъ невесткы!—чую, крычыть вже биля ворить Петренчыха та дули мени тыче...

— Пам'ятатымешъ ты сало! — крычыть и Катерына.

Мене наче ножемъ шпыгнуло: Господы, Господы! це жъ я сама тилькы й буду вынна!

— Поспытайся, хандоле, Петренчыхы, на кого твоя старша дочка скидається!—погукала я на Дорошенчыху. — Поспытайся мене, що вона про тебе казала!...

Вона назадъ зъ улыци, та до мене.

— Що вона казала? що?

— Казала, що твій чоловікъ Йосыповыхъ дочокъ годуе!...—кынула я, а тоди сама мерщій до Цымбаленка, щобъ и винъ почувъ.

— Поспытайся, вытришкатый, у Катерыны, чы добри булы въ тебе коржи на їи сали!

— Яки коржи?—прысикавь винъ до мене.

— Оти, що вона йила въ тебе!

Ой, лышенько, горенько! Якъ не вызвирьтыся той Цымбаленко на Катрю, якъ не кынетъся до неи... Де не взявся Дорошъ—нап'явь Петренкову; Бабенко—до Дорошенчыхы, а Иваненко до Петренка — не то розкажать, а й спысаты не можна... Лаялыся вони, лаялыся, докорялы одно одне, докорялы, а потимъ, якъ счепылыся бытысь — ледве люде рознялы... у волости

судылысь. Ото вже майже два тыжни пройшло, а й доси вси сусиды у сварци. И цурь йому, й пекъ йому, тому гасови: якъ бы знала свое горенько, то краще бь ти дни не свитыла! Якъ то мене Господь мылувавъ ще одь переполоху? Де жь пакъ—на сонну людыну та отака напасть несподивана?! Спыть соби жиночка, святи янголы увываються, — де не визьмуться лыхи ворогы, збентежать, налякають, якъ ось и мене. Та ще жь...сказано—на горенько йшлося...Колы бь хочь довелося той каганець засвитыты, а то... прыйшла я до-дому зь тымъ гасомъ, лапаю, лапаю завиртки—не знайду. Стукнула я разь, вдруге — не чуе чоловикъ: спыть, якъ проклятый. Серце взяло мене: я по такому холоди та лыхій годыни по хуторю бигаю та гасу здобуваю, а йому й клопоту мало: ухопыла я ципокъ та зь усїеи сылы по дверяхъ, а винь, той проклятый ципокъ, якъ не выпорсне зь рукъ та по плящи—такъ тоби на скляночки й распалася!...

Зарикъ Горпыны.

I.

женыла Горпына сына передъ жнывами, вырядыла у весильный четвергъ молодыхъ картоплю обгортаты, зисталася сама въ хати та й зажурылася на самоти: «Боже, Боже, якый то людыни викъ коротенький: не чується, не зоглянется, якъ вже й смерть за плечыма. Чы давно сама молодила, а це вже й невестку взяла. Промайнуло жыття, немовъ та петривчана. ничка, перебигло—немовъ та весняна вода, зисталося того вику, якъ на комарыный носокъ: не встыгну й грихивъ спокутаты». Зажурылася, тяжко замыслылася, якъ його хочъ остачу вику свого безъ гриха прожыты, якъ душу свою одъ спокусы вберегты, та й склала зарикъ—чоловика свого бильшь не кохаты.

Увійшовъ Ныкинъ. Глянула вона на його, поды-
вылася на його сыву бороду, та ще дужче вжахну-

лася—якого такы багацько часу вона вже безъ спокуюты та покаяння на свити прожыла!...

— Охъ, чоловиче мій и дружино моя! Якъ же мы свій вискъ перевелы та який же ты сывый ставъ!—ажъ сплеснула вона руками.—Мынулося наше литечко, перейшлы лита молоди, прыстыгъ часъ у вельку дорогу на той свить знаряжатыся, а мы це ще объ тимъ и не мыслилы. Забудьмо жъ, Ныконе, якъ мы колысь любылыся, кохалыся, якъ молодымы бралыся, якъ увесь свій вискъ черезъ те коханячко змагалыся. Дожывемо, Ныконе, вилу безъ спиркы, лайкы та безъ клопоту: чы ты що не такъ зробишь—я тоби промовчу, чы я що не такъ—ты не гнивыся. Схожу я до Кыива, помолюся Богу та й почну бабуваты. Назбиралося въ мене грихивъ—що того писку на берези, чы не заступлятыся за мою гришну душу хочъ унучата?...Ты соби—якъ знаешъ, а я вже й зарикъ покляла про саму душу дбаты...

— Чы не передъ жнывамы часомъ?—засміявся Ныкинъ.

— Не смійсь, Ныконе, не вводь мене въ грихъ. Не хочу я суперечытыся. Може тоби й довгый вискъ судывся, то жывы соби, якъ знаешъ, а я вже зареклася й видъ свого слова не поступлюся,—видмовыла стыха Горпына.

— Я тоби й не перечу: чы й бабуватымешъ, то й бабуй: зайва паляныця хати не завадыть,—засміявся знову Ныкинъ.

— Тоби все жарты, а воно такы я до дила кажу. Якъ згадаю, скількы я того гриха черезъ тебе

набралася, такъ ажъ сумъ облягає... А теперъ вже не ревнуватиму й за тобою не примичатиму. Жывы соби, якъ знаєшь; люби, про мене, кого хочешъ, а я одійду одъ гриха и вже не нарикатиму.

— Гараздъ! — видповивъ Ныкинъ на-швыдку, беручись за шапку.

— Куды жъ ты поспишаєшься? Чы то жъ не вильно намъ и теперъ любенько побалакаты?

— Хай колысь пидъ негоду, — кынувъ Ныкинъ и зныкъ за дверыма.

Горпына кынулася була, щобъ завернуты чоловика, але зразу й роздумалася: «Богъ зъ тобою! не кому грихъ—тоби, що жинку зневажаєшь. Не хочешъ слухаты—не слухай: абы я тоби призналася.

Сила вона край столу, зитхнула ныщечкомъ, пидперла долонею голову, заплющыла очи та й замерла...

Тымъ часомъ повернули й молоди зъ поля. Невистка—чорнява, нызенька, прудка та жвава молодычка—внесла дйныцю, перецидыла молоко, втягла топлыва въ хату, начыстыла картопли; сынъ двичи ввиходявъ то за налыгачемъ, то за лантухомъ — Горпына не бачыла, не чула ничего... Тыхо та радисно стало въ неи на души. Увесь цей свитъ зъ його клопотамы, турботамы та щоденною працею зныкъ зъ пам'яты, скрився зъ очей. Чаривни мрії, чудови надїи, праведни думкы проносьылись въ голови, немовъ ти метелькы въ весняному повитри, а навколо лунала благовисть до святои службы, хвылювавъ дымъ зъ кадыльницы й душа, очищена зароконъ, замырала въ

солодкій дримоти. Горпына бачыла себе вже въ Къи-ви на прощи, уявляла себе на беседи зъ праведнымы ченцямы та побожнымы старчыкамы, чула ти речи, що промовлятыме вона до молодыць, наставляючы ихъ, якъ на свити безъ гриха прожыты.

У печи спалахнула солома; весело заблыщали виконця видъ того вогню, хатына понялася рожевымъ сяєвомъ и тилькы покуття, де сыдила Горпына, немовъ обгорнулося туманомъ и замыслена, нерухома постать їи слыве зовсимъ зныкла въ питъми.

— Мамо! Чого це вы зажурылыся? Чы може куняете? — надійшовъ до неї сынъ. — Скажить молодыци, що на вечерю варыты, бо вона pozyрає на васъ, та не сміє запытаты черезъ те, що вы увесь часъ мовчыте.

— Вары, доню, що знаєшъ, чого душа забажає, бо я однаково—кримъ хрину, редькы та хлибця святого—не йистыму вже ничего,—видмовыла й зитхнула Горпына.

— Якъ матери однаково, то вары гречани галушкы,—пораявъ Дмитро.

— Йижте, диточки, соби на здоров'ячко, а мени вже не до йижи. Напечешъ мени, Степаныдко, пшенишныхъ паляныць, насушышъ сухарцивъ, бо я зъ недили въ Къивъ пиду,—мовыла сумно Горпына.

— А жныва жъ якъ? — запытавъ здывованый сынъ.

— Зберете, диты, хлибець зъ батькомъ помаленьку безъ мене, бо я мабуть не встыгну повернутыся на жныва,—видмовыла Горпына та й зновъ зитхнула.

Прийшовъ Ныкинъ; повечерялы. Дистала й Горпына шматочокъ черстои палянычкы зъ полицы, наскребла хрину, попойила, запыла водою та й лягла на голисенькыхъ дошкахъ спаты, самъ кулакъ пидъ головы пидмостывшы.

— Лягайте, мамо, на печи, або хочъ дайте я вамъ на полу постелю,—обизвалася невестка.

— Терпины святы угодныкы й не таки муку,— видказала Горпына й не схотила браты ни рядна, ни подушокъ.

Уси швыдко, натомывшысь, послулы, тилькы Горпыни не спалося: прокляти дошки въ боки мулялы, одлежана рука що дали все дужче нимила. Згадала вона, що на викни лежать недошытый попередныкъ, простягла руку, намацала, пидослала пидъ боки — не пособляе; налапала на стинци Дмитрову юпку, зняла зъ килочка, пидгорнула одынъ краечокъ — однаково муляють дошки; згорнула вона тоди ту юпку вчетверо, пидмостыла въ головы клунокъ высивокъ, поскыдала геть зъ лавы усе зайве, щобъ ногамъ просторнише було, прыкрыла выдъ платкомъ, щобъ повновидный мисяць у вичи не зазыравъ — и зразу жъ де той и сонъ узявся...

II.

Вже просо поспило, якъ Горпына зъ богомилля повернулася. Ныкинъ зъ сыномъ та невесткою увесь хлибъ знялы, на жыто пооралы, вже й тикъ выготовылы на возовыцю. Прышла Горпына на готовый хлибець - топльво, ништо їй не докоряе, не выказуе.

Обійшла увесь свій ридь, рознесла хрестыкы та иконкы, а тоди пишла й до чужыхъ людей про все, що чула та бачыла, оповидаты. Слухають їи молодыци, немовъ ти бджолы солодку квитку обступають; слухають—не змыгнуть, а найпаче на саму Горпыну не назывуються: йде вона—земли не торкається, балака, наче та дытына, стыхесенька, до усякаго витається, передъ кожnymъ зменшається, всякому догожає. И въ хати Горпынынїй тежъ стало, на дыво, тыхо. Цикава Степаныда языка прыкусыла, забулася писень; Дмитро переставъ у хати цыгаркы курыты, а Ныкинъ хочъ и не стыхъ жартуваты, то почавъ зъ тымы жартамы бильшъ до сусидивъ учащаты.

Пидуть люде на поле, выйде й Ныкинъ зъ Дмитромъ та невесткою на роботу, зистанеться Горпына самитня въ хати, скыне запаскы, поясъ, запалыть въ покрышци херувымського ладану поставыть на покути й почне заутреню, потимъ обидню одправляты; до самого «Достоянїя» все, якъ есть, за попа, за дяка, за клыръ проспиває. И сподобывъ же їи Господь за таке жыття праведне!

— Де бъ я не йшла,—росказувала вона молодыцямъ,—де бъ не стояла—усе мени святы янголыкы та монашенькы ввыжаються, все мени ихни голосы вчуваються: тонесенько такъ спивають: «Господы помы...луй!... Господы помы...луй!» И до земли прыхылюся — чую, и на зѳри гляну — чую, и въ хати не стыхають,—вже я швыдко прысвячуся.

— Сплоха не прысвятышся, а витерьъ въ одынъ часъ выб'є просо; выйды лышень хочъ на сьогодни загрибаты,—мовывъ їй якось Ныкинъ.

— Богъ соби зъ нымъ, изъ тымъ святымъ процесемъ: не довго вже мени на свити жыты — не хочу вже ничымъ и клопотатыся. Вы свое позбираете, а мою пайку хай хочъ и витерь повыбывае, — видказала Горпына.

Ныкинъ тилькы почухавъ потылицю. Поволикъ бы винъ їи пидъ цей нагайный часъ зъ велькою охотою на поле й сылою, та мусивъ зальшыты ту спокуслыву думку, бо Горпына ще позаторикъ выклопотала соби въ волости таку видъ його роспыску, щобъ не смивъ їи быты, й носыла ту пидпыску раз-у-разъ за пазухою.

Мынули жныва, на поли вже хиба тилькы де въ кого снопы гречкы доходылы. Степаныда пече-варе, и бияя коровы, и бияя кабана, и конопли типа, а Горпына вже ни за холодну воду: одно молытыся та наставляе молодыць, якъ на свити безъ гриха прожыты.

Прийшла Покрова. Степаныда встала в-досвита, вытопыла й попрохалася до церкви. Горпына сама не пишла, а невестку пустыла, ще й дала їй свою новисеньку, ни разу не надивану каленкорову сорочку надиты.

Вернулася молодыця така весела, цокотыть, жартуе. Горпына слухае, не спыняе, бо на те Господь и свято давъ, щобъ люде молылыся, а писля молытвы й звеселялыся.

Пообидалы. Наризалы кавунивъ; сыдятъ, йидять соби уси родыною. Прысила й Горпына до гурту — взяла скыбочку. Колы це Степаныда зыркъ на батька, та якъ фыркне—трохы кавуномъ не подавылася.

— Чого це ты, дочко, такъ смієшся? — спынула їи Горпына.—То тилькы челяди вильно по всякъ часъ зубы скалыты, а тоби не годяться зъ доброго дыва, та ще пры батькови та чоловикови, такъ реготаться.

— А якъ мени чудно, — видказала Степаныда й почервонила.

— Що жъ тоби здалося такимъ чуднымъ?—запытала вже трохи зъ пересердямъ Горпына, бо на думку спалося, що то молодыця зъ неи сміється.

— Зъ батька чудно,—видказала Степаныда, ледве стрымуючы себе, щобъ не засміяться, — пошпурылы лушпыннямъ та й улучылы мени за пазуху.

— Не слидъ бы старому такъ жартуваты, — блыкнула Горпына на Ныкона и скыбка кавуна зъ чудовымъ, червонымъ, якъ жаръ, баранцемъ несподивано, якось сама собою, вывалылася зъ їи руки. Вона уп'ялася очыма въ чоловика й немовъ не признала його.

А Ныкинъ, тилькы що за-рады свята чепурненько поголений, до ладу росчисаний, у билій мережаній сорочци, новій жилетци — й справди немовъ скинувъ добрый десятокъ рокивъ.

— Кыдавъ у помыйныцю — влучывъ у молодыцю, — мовывъ винъ, обчыщаючы насиння зъ кавуна, — а ще може попаду и въ удовыцю, — додавъ винъ и пидморгнувъ на Горпыну.

Степаныда ажъ захлыснулася й кинулася, якъ навиженна, геть зъ хаты. Дмытро ухмыльнувся, вхопывъ кухоль, хлыснувъ воды и, сципывши зубы, манивцями, абы якъ одъ гриха дали, майнувъ и соби въ сины.

Зистався самъ Ныкинъ биля Горпыны, але їй того властво тилькы й треба було.

— Чого вони реготалыся? Чого вони реготалыся? — напалася вона на Ныкона. — Яка я тобі, стара собако, удовыця? Чого смієшся?... Я ходыла у Кывь Богу молытыся, а ты тымъ часомъ зъ невесткою злыгався?

— Ну, ну! Гляды мени—не добалакуйсь до краю, бо я тобі за таки речи подякую, тилькы зубы сципышь,— мовывъ Ныкинъ.

— Брешешъ, стара собако: хочъ бывъ, та не бытымешъ,— схопылася Горпына й вытягла з-за пазухы пидпыску.

— Не верзы ка-зна чого, бо якъ роздратуешъ, то й пидпыска не пособыть... Сатана!...

— Сатани святи янголыкы не учуваються, монашенькы не увыжаються. То ты—сатана, не пры хати згадуючы; то ты—непутящий батько, що спокуюсь жинку въ сына одбываты,—не спынялася Горпына.

— Мовчы, бо бытуму!—грымнувъ Ныкинъ.

— Хочъ бывъ, та не бытымешъ! Не бытымешъ! — крыкнула Горпына и ткнула папирцемъ въ самисеньки вичи Ныконови.

Ныкинъ схопывся зъ лавы, выхопывъ пидпыску, шпурнувъ їи въ помыйныцю, а дали замахнувся и збывъ зъ Горпыны очипокъ. Роспатлане волосся розсыпалося по спыни, закрыло выдъ, очи Горпыни,— вона не оправлялася й кынулася мерщій до помыйныци, де мокнувъ їи папирецъ. Зъ плачемъ та про-

кльономъ вытягла вона його, обережно розсправила й поклала на комынь сушытыся.

Поспорылыся, полаялыся—и воно бъ такъ соби й минулося, та не поспишылася Горпына сорочку зъ невесткы зразу жъ пїсля церкви стягты, а за день Степаныда встыгла всю красу, яка тилькы була въ све-крухы, зносыты.

Глянула Горпына другого дни на себе въ дзеркало, та тилькы обѣ полы рукамы вдарылася. Пожовкло, змарнило облыччя — немовъ ажъ на одынъ бикъ перекосылся; бровы поридшала, ще й закуйдалыся, щелепы запала, нись ставъ, якъ у лелекы. Згадала вона тоди Ныкона, прыривняла до себе, заголосыла, заплакала, прокляла невестку - знахарку, а монашенькы видразу де й дилыся...

Вже вона й на двиръ у-ночи выходыла, й до земли прыпадала, й на дорогу вызырала, и до зирокъ промовляла — не подавалы гласу, нигде не чуть було, щобъ спивалы. А пидъ серцемъ немовъ гадына повылася, та що заплющыть Горпына очи, то щось (не що якъ не нечыста сыла!) и прыспивує: «Ныкинъ Степаныду любыть...Ныкинъ Степаныду любыть».

Ворочалася вона, ворочалася на полу, и свитло палыла, й Богу молылася, а на свитанку побигла до Солохы на пораду.

— Чымъ рятуй, сестро, тымъ рятуй! Одверны одъ Ныкона Степаныдыни чары, бо я жъ обрикалася не ревнуваты.

— Заперы чохлы та комиръ, прымажъ тією водою челюсты, то буде все по твоїй воли,— порадыла Солоха.

Перебрала Горпына уси, яки де ны булы, чохлы та рукава, змазала тымы змыйкамы не то челюсты—ую пичь... Ныкинъ, правда, не грима, не лае, а проте все вовкомъ дывыться.

— Навары,—порадыла вдруге Солоха,—ще тырлычу, выперы въ йому рядом та напирныкъ, хороше постелы йому, ще й пахущои м'яты та васылькивъ поклады, то винъ забуде про Степаныду.

И те поробыла Горпына. Тилькы намирывся Ныкинъ лягаты — вона до його.

— Лягай, мій старесенький, на оцій постели. Це жъ я за-для тебе й пир'ячко дбала, за-для тебе й ряденце ткала, щобъ було твоимъ натруженнымъ кисточкамъ де хороше спочыты.

Глянувъ Ныкинъ на Горпыну, глянувъ на билу постиль,—плюнувъ та й полизъ на пичь у жыто.

Подалася знову Горпына до Солохы.

— Напалы кочергы, изстружы напалене, настій на горилци та й напій його, — порадыла и втрете Солоха.

Побигла Горпына до миста, взяла чвертку, напалыла кочергы, настругала, настояла на горилци, сама першою квиткою та любыткомъ умылася, почастувала чоловика ажъ трычи поспиль зъ власныхъ рукъ, а винъ — немовъ и не пывъ.

Зажурылася тоди Горпына, навспражкы занепоконилася. Де не булы яки знахаркы—оббигала, де хто чого не казавъ — робыла, та все дарма: не пособляе нищо, не одведе ништо неvistчыныхъ чаривъ одъ Ныкона, а нечыста сыла вже и въ голось почала пры-

спивуваты: «Ныкинъ Степаныду любить...Ныкинъ Степаныду любить».

Мучылася вона, мучылася та й пишла знову до Солохи.

— Не знаю, галочко, що вже тобі й робыты, якъ твоему горю запобигты та якъ одъ тѣи невесткы захыстыты. Перепоры хиба ще напирныкъ свѣй, чы не знайдемо мы тамъ соби якои порады? — мовыла Солоха.

Побигла Горпына до-дому, вхопыла подушку, роспорала напирныкъ... Коны такъ — у самому вуглыку засушена голивка зъ кошеняты зашыта. Якъ заходылася тоди Горпына бия невесткы, якъ заходылася — помы такы выпхала геть зъ своеи хаты: выкынула усе їи збижжя на снигъ и заказала до свого дворыща наблыжатыся.

III.

Заснула якосъ Горпына — ще Ныкинъ юпку латавъ; прокынулася вночи — нема чоловика. Схопылася вона, заперезалася й якъ була, въ самій сорочци та запаскахъ, гайнула ажъ на другый кутокъ села до невестчыной хаты. Пидступыла до викна, погукала на Дмитра — не почувъ, не видкыкнувся; погукала на Степаныду — та тежъ не подала гласу; грюкнула въ двери — тилькы корова обизвалася. Горпына метнулася мерщій до загороды, одвязала корову та й погнала їи до капусты на городъ.

Ця маленька помста немовъ тришечкы заспокоила їи. Капуста була додильна, и Горпына, залюбки

рахуючы, до якои втраты прызведе Степаныдына корова за ничь свою господарку, вже повернула була до-дому. Ажъ у ту саму хвылыну з-за повиткы выхопылася чыясь постать и въ ту жъ мыть дужи пазури охопылы їи станъ.

— Рятуйте!—сипнулася була Горпына.

— Ось порятуємо!...Сыдоре, Семене, Иване, Трехыме!...швидче до мене—я видьму спіймавъ!—гукнувъ добре знайомый їй голось.

— Михайлыку, сыночку мій, пусты жъ мене, це я,—попрохала ныщечкомъ Горпына.

— Знаю, знаю, що це ты. Не дурно маты клопочуться, що корову спорчено. Хлопци, моторнише—видьма пручається!—погукавъ у-друге Михайло.

— Пусты жъ мене, Михайлыку: це жъ я, їй же Богу я — Горпына.

— Хочъ и Горпына, та видьма — не пушу...Чого тобі по чужыхъ загородахъ у-ночи блукаты?

— Я свого Ныкона въ Степаныды шукала. Хай мене хрестъ Господень поб'є, колы брешу. Пусты-бо, сыночку, одпусты мене,—попрохала втретє Горпына.

А тымъ часомъ збиглыся хлопци и вже стоялы зъ килкамы та ципкамы въ рукахъ, напоготови видьму караты.

— Помылуйте, мои голуб'ята, — кынулася до нихъ Горпына.—Зроду, мои соколята, не видьмувала, зроду-вику по чужыхъ загородахъ не блукала,—це я свого Ныкона шукаю.

— Ха-ха-ха!—зареготалыся хлопци.—Онъ воно що! Такъ вы жъ не на той шляхъ натрапылы: дядь-

ко Ныкинъ пишлы до шевця пидборы лагодыты...Идить же соби зъ Богомъ та лягайте на пичъ, бо ще й пропасныця нападе.

Побигла Горпына до -дому розлютована, роздосадована; вбигла въ хату, зашипнула и синишни, й хатни двери, полизла на пичъ, ще й рядомъ укрылася.

Колы це й Ныкинъ гукае.

— Одчыны.

— Святъ, святъ, святъ! Згынъ, нечыста сыла! Зганяю тебе на очерета та болота, на купыну та трясыну, звидкыля тебе и прытаскало,— обизвалася Горпына зъ печи.

— Одчыны! Сказылася, чы що? Це я Ныкинъ,— погрымотивъ изнову дверыма Ныкинъ.

— Одійды, во им'я Отця и Сына и Святого Духа, лукавый: наше мисце святе. Ныкинъ спыть на печи,—одказала Горпына.

— Одчыны, кажу! Якои морокы ты мене на дощи держышь?

— Да воскреснетъ Богъ и проточаться врази його...—чытала на всю хату Горпына.

Стукавъ -стукавъ, грюкавъ-грюкавъ Ныкинъ, та й впрохався до сусиды ночуваты. А въ Горпыны за ничъ чысто видъ серця одійшло. Прыйшовъ чоловикъ у-ранци — вона до його, якъ та голубка до голуба, прыпадае: «и чого такый невеселый, и чого такый замысленый ходышь? Може ты голодный? може нездужаешъ? може яке горе спиткало? то не тайся, дружынонько, та не крыйся».

— Геть! одв'яжся, гадюко! — гримнувъ на неї Ныкинъ, та такъ поблыконувъ, що Горпына ажъ охолола.

— Пропала жъ я, пропала: якъ же такы зненавидивъ винъ мене! Приймы мене, Боже! Дай мени смерть! Скороты мои муки! Нашлы на мене хочъ болисть яку, щобъ винъ розжалобывся, або хочъ залучы кого-небудь до моеї господы, щобъ винъ прыревнувавъ! — взмолилася вона зъ видчаю до Бога и зразу жъ застогнала, заойкала, ухопывшысь за жывить.

— Рятуй, рятуй, чоловіче! Ой, Боже мій, помираю. Рятуй, дружинонько!... Чымъ рятуй, то рятуй!

— Чы я тобі ликаръ, чы знахаръ, — одв'яжся видъ моеї души, — процидывъ кризь зубы Ныкинъ.

— Покличъ жъ хочъ яку спасенну душу въ жывоти перебраты... Охъ, Боже мій! Коле, риже — не встою, не влежу, — ажъ до земли прыпадала Горпына.

— Мени клопитъ! Поболить та й перестане, — буркнувъ Ныкинъ та й за шапку.

— Клопитъ не клопитъ, а такы пишовъ до знахаркы. Слава тобі, мылосердному: допомигъ мени розжалобыты його, — ажъ перехрестылася Горпына й выбигла за поригъ подывытыся, до кдго саме попростувавъ чоловікъ.

Але Ныкинъ не мавъ навить гадкы бигты по знахарку й любисенько порався билия воза.

Якъ несамовыта кынулася тоди Горпына на вулицю и, складаючи въ голосъ прысягу виддячыты тій невири проклятій, побигла селомъ шукаты соби прытунку.

На прызьби, проты сонечка, гривъ саме свои стари кости знахарь, удовецъ Опанась. Горпына такъ и впала йому въ ноги.

— Дидусю, мій батечку, не дайте хрещеній души загнуты. Йдигь, дидусю, до мене, переберигь у жывоти, бо ось помираю.

Звивсь дидусь, узавъ ципокъ, поковылявъ за Горпыною, а Горпыни вже й свигь розвигдывсь. Бижыть, земли пидъ собою не чуе та хвалыть мылосердного, що все такъ добре склалось.

— Хай же, хай! спробуешъ и ты, вражый сыну, якъ то солодко ревнуваты!...Тоби здаеться теперь, що я за всигъ жинокъ найпоганша, а якъ унадытьса хто небудь, то, не бийсь, дошкулыть до самого серденька— забудешъ и про свою Степаныду вытришкату,— радила вона, все пидганяючы дида, щобъ поспишавсь.

Увигьшли въ хату. Горпына полизла зразу въ пичъ за хлибомъ, а Опанась ставъ до иконы молытыся.

Вытягла Горпына хлибъ, выбрала найменшеньку паляныцю, лягла на полу, заохала, застогнала, розперезалась, прыклала на одынь бикъ жывота гарячу паляныцю, звелила диду перебираты.

Сивъ дидъ зъ боку, шепотыть соби щось у бороду, зитхае, хрестытьса та перебирае.

Не хвылына й не дви перебигло. Вже дидъ и заморывсь: руки отерплы, спына заболыла; вже й упривъ дидъ, а Горпына вызырне въ виконце, побачыть, що Ныкинъ ще воза майструе, та й знову прохае:

— Перебирайте, перебирайте, дидусю,— тришечкы полегшало... може й не помру.

Нарешти скинчывъ такы Ныкинъ воза, увійшовъ у хату. Горпына мыттю до дида тонисенько та люб'язно:

— Опанасыку мій и ридный братику, чому такы вы доси мене не одвидувалы? Я жъ за вами побывалася, я жъ за вами сумовала — точнисенько, якъ и вы за мною... Що вы одыноки, та я жъ ще дужче самитня; що вы нещасливи, а въ мене жъ и очи не стухають одъ слизь... Прыходьте жъ до мене, Опанасыку, прыходьте и вранци, и ввечери, й колы на думку спадеться, якъ що я вамъ така люб'язна... Прыходьте, сусидонько мій дорогисенький — про васъ и горилочки нарочыто куплю...

— А чому жъ ни! — погодывся дидъ, радый тій шасльвій нагоди, що можна нарешти спочыты.

— Прыходьте жъ и сьгодні мене розважаты. Въ мене хата простора, а я жъ одынока, якъ той мисяць у неби, — попрохала ще разъ Горпына, поглядаючы скоса на Ныкона та поштуючы дида.

— А чому жъ! — погодывся и вдруге дидъ.

Ныкинъ послухавъ трохы, подывывся на молодыхъ пару, засміввся самъ соби та й подався геть, сміючысь; а дидъ и навспражкы ставъ Горпыныной хаты не мынаты: якъ намеркне — такъ винъ и шкандыба.

Не карбованецъ и не два вже вылетило зъ Горпыныной кышени, сама Горпына ажъ охрыпла, надъ глухымъ вухомъ дидовымъ крычучы; бабы почалы їй и писень де-якыхъ прыспивуваты, а Ныконови ни знобыть, ни гріе — не дошкуля. Встане вранци, умыеться, Богу помолыться, поснида чы не поснида — и къ лыхій

годыни на ввесь день за Степаныдою повіється, а чы бувъ у хати Опанасъ, чы ни—про те йому байдуже.

Запечалылася знову Горпына, запечалылася, ажъ счорнила зъ журбы на выду. Мучылася вона, мучылася, а дали й схаменулася: «чы я имъ справди на глумъ далася? Одынъ катъ кровь мою п'є, а та глуха потороча горилку. Вже же такы свята земля не безсудна. Вже жъ колы винъ мене въ болисти не пошкодивъ, а погане серце його й ревнуваты не здатне, то хай же його въ волости навчатъ, якъ жинку шануваты... Пиду жалитыся». Надумала такъ и гайнула до волосты.

А на двори витерь-витерь—ажъ дерево гнетъся; холодный, дрибный снигъ не дає глянуты, духъ забыває. Легенька ватянка не зогрила бъ и молодого тила хочъ бы и въ затышку, а Горпыни въ ній и середъ степу душно. Вона розип'яла черкесовый платокъ, розстибнула комиръ у ватянци и, прямуячы до волосты, немовъ и не помичала ни витру, ни снигу, ни слызькой ожеледыци.

Нарешти ось заманячила церква, а трохы перегодомъ и чепурненько обмазана, обсажена деревомъ волость. Горпына перехрестылася й набавыла ходы.

На рундуку бияя волосты сыдило килькосъ чоловикивъ, у синяхъ тежъ було не безъ людей, але Горпына тилькы мотнула имъ усимъ головою й запыхана, червона вскочыла, наче та куля, въ простору госпуду, де саме судылы якогось дядка за спашъ.

— Судди мылостыви, судди жалислыви, — кынулася Горпына засидателеви въ ноги, — не попустить

мени безталанній загинути! Нема мени життя: не можна мени зъ чоловікомъ жыты — зневажає мене гиршъ за собаку!...Прыворожыла його невестка — теперь же я пропада!

— Пострывай трохи, бабо: хай ось судъ одійде,— спынывъ їи засидатель.

— Огляньтесь на мене — Господь васъ не оставыть. Поклычте його на одвигъ: за вищо такъ винъ надо мною знущається? Я не лыходійка яка, я — маты, я — жинка, я — хазяйка... усихъ сусидивъ запытайте! — заголосыла Горпына.

— У ту недилю розсудымо, а теперь иды соби зъ Богомъ,— видповивъ суддя.

— Ой Боже жъ мій, я жъ до недили й не доживу!... Змылуйтесь, зогляньтесь на мене — пошлить йому зразу повистку, щобъ на завтра й судъ.

— Ну добре,—засміявся засидатель,—колы такъ нагайно, то хай пысарь зразу пыше повистку, а тилькы ты намъ не перебаранчай.

Ухопыла Горпына повистку, хлыснула въ синяхъ тришки воды и, не прысившы, не спочывшы й однієи хвылыны, побигла до-дому. Прыйшла — вже стало намеркаты. Ныкинъ саме стругавъ валокъ на грабли. Горпына кынула йому на лаву повистку, а сама, щобъ безпечнише, майнула до Солохы ночуваты. Одже спалося їй и тутъ не смачно. Майже цилисеньку ничъ рыпала вона дверыма, то выходячы гадаты до зирокъ, то прыдывлятыся, чы не засвityла часомъ Степаныда каганця, витаючы Ныкона; а тилькы розвднылося, подалася до волосты. Тамъ вже зибралося чымало лю-

дей. Горпына накынула окомъ гуртокъ наибильше поважныхъ чоловикивъ, уклонила имъ звычайненько й надійшла, щобъ оповисты имъ про свое жыття гирке та безпросвитне.

— Здрастуйте! Зъ понедилкомъ будьте здорови!—несподивано прывитався до чоловикивъ надъ самымъ йи вухомъ Ныкинъ.

Горпына обернулася, глянула на чоловика й мало не сплеснула руки: вражий сынъ немовъ на яке весиля прыбрався — нап'явъ новисеньку чумарку, ще й зеленымъ поясомъ пидперезався, а на голову Дмытрову сыву шапку почепивъ.

— На судъ? — запыталыся чоловики.

— Еге жъ, — веселенько усмихнувся винъ и прысивъ до гурту.

Горпына поспишылася до другои купки людей.

Нарешти надійшлы судди, й почався судъ.

— У чимъ ты жалієшься на свого чоловика? — звернувся до Горпыны суддя.— Б'є винъ тебе, не зодяга, не годує?

— Усымъ я на чоловика свого жаліюся,—видмовила голосно та выразно Горпына. — Быты винъ мене не б'є, бо давъ пидпыску; зодягаты — тежъ зодяга, бо вже жъ гола не ходытому, и годувать—годує, бо я жъ такы господарка и чого схочу, того й наварю. А тилькы не можна мени зъ нымъ жыты: якъ ранокъ — такъ и повіється зъ дому, а вернется — не гляне, не обизветься, немовъ я йому й не жинка, а винъ мени — не чоловикъ...

— Чому жъ це ты, старый такъ погано бия жинкы обиходышся? — запытавъ нарочыто строга суддя.

— Вона жъ зарикалася,— видмовывъ Ныкинъ.

— Та то чы зарикалася, чы не зарикалася—то мій грихъ, мій одвить, а ты на невестку не заглядайся,— скипила Горпына.

— На кого жъ мени дывытыся? Ты—стара...

— Я—стара? Яка я тоби стара? Хиба забувсь, якымъ бородатымъ за мене сватався? — ще дужче скипила Горпына.

— Такъ я жъ и не сылую, щобъ ты на мене дывылася! Опанасъ що-дня перебирае тоби въ животи, та я жъ и не жалюся...

Чоловики зареготалыся.

— Тыхо! — спынивъ ихъ суддя.— На чому жъ ты запримытила, що Ныкинъ невестку любить? — звернувся винъ до Горпыны.

— На чому запримытила?... Винъ давно хвалывся, що чорнявыхъ любить, не разъ було й мени докорявъ, що я русява, а Степаныда — наче та цыганка, наче та сатана зверху чорна — саме йому до вподобы!...

— Ото и всього? Ото тилькы ты й знаешъ и бачыла? — запытавъ суддя.

— А якого жъ, просты Господа, чорта ще треба бачыты? — розсердылася Горпына.— Я не пидслухала: є въ мене що слухаты — янгольськы голосы. Я не пид-

глядала: є въ мене на вищо дывытыся — святы иконы та храмъ божый...А до такихъ непутящихъ, якъ оцей бусурманъ (вона ткнула пальцемъ на чоловика), я не прыдывляюся, гриха не набираюся. Я не така, якъ инши, мене уси люде знаютъ, я слава Богу...

— Годи, годи, титко, клопотатыся: и самы бачымо, що ваше дило, якъ свить сонця, праве,— перебувъ їи ричъ суддя. — А ты, чоловиче, що це соби надумавъ? — звернувся винъ суворо до Ныкона. — Жинку на вси жныва въ холодку кыдаешъ, а самъ зъ невесткою й сіешъ, и орешъ, и косышъ, и молотышъ! Та тилькы ты не станешъ жинкы своєї до дила шануваты та на поле зъ собою браты, то мы тебе на цилисенькый тыждень у холодну впремо! Чуешъ?

— Чую, чую,—одказавъ Ныкинъ.— Ну, жинко, що робыты? Начальство вельты — треба слухатыся. Выряжайсь-но зразу пидъ хуру на вакзалъ, щобъ намъ вже не розризнытыся...

Загальный регить покрывъ останни слова Ныконови. Засидатель ухопывсь за боки, пысарь посынивъ зъ натугы.

Горпына стояла килька хвылынъ наче ошпарена, нездатня захыстытыся видъ несподиваного глуму, до якого призвели їи судди, немична спыныты загальный регить людей. Але незабаромъ вона опам'яталася:

— А щобъ же ты, вражий сыну, пропавъ отуть зъ своимъ судомъ поганымъ! — накынулася вона на

Ныкона.— Щобъ вы тутъ на мисци одубили, распро-
кляти судди анахтемськи! — прыступыла вона до суд-
дивъ.— Усю волость до земського потягну!

— Соцький! — гукнувъ суддя, — одведы бабу въ
холодну!

И не змылувались, не зоглянулься немылосердни
люде: залюбки кынульсь вони на допомогу соцькому,
й якъ не пручалася, якъ не одбывалася Горпына, за-
перлы їи въ холодну ажъ на цилисенький день.

СКЛАДЪ ВИДАНИЯ ВЪ КНИГАРНИ ЖУРНАЛА „Кіевская Старина“.

(Кіевъ, Безаковская, 14.)

Тамъ же продаються

отси выпуски „Украинської бібліотеки“:

- 1—2. Шевченко. Повисти. Т. I и II К. 1901 г. Цина за томъ 40 коп., на кращому папери 70 к.
3. Свидницький. Люборацьки. К. 1091. Цина 60 к., на кращому папери 80 коп.
4. Руданський. Творы. Т. I. К. 1902. Цина 50 к., на кращому папери 70 коп.
5. Крымський. Изъ повистокъ и ескизивъ. Звенигородка. 1904 Ц. 50 коп.
- 6—7. Марко Вовчокъ. Народни оповидання. Т. I и II. К. 1902. Цина за томъ 50 к., на кращому папери 75 к.
8. Крымський А. Пальмове гилля. Звенигор. 1902. Цина 50 коп.
9. Чернявський М. Зори, поезіи. К. 1903. Цина 65 и 85 коп.
10. Бордулякъ Т.—Оповидання. К. 1953. Ц. 75. к. и 1р. 25 к.
- 11—12. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ т. I и II. Въ поти чола. К. 1903. Цина за томъ 65 к. и 85 к.
13. Грушевський М.—Оповидання. К. 1904. Цина 35 и 65 коп.
14. Глибивъ Л.—Творы. К. 1904. Цина 75 коп. и 1 р. 25 к.
15. Стефанькъ В.—Оповидання. СПб. 1904. Цина 65 и 80 коп.
16. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ, т. III. Борыславски оповидання. К. 1905. Цина 65 и 85 коп.

Въ палитуркахъ уси ци книжки на 75 коп. дорожче.

На вичну пам'ять Котляревському. Літературний збірникъ зъ портретомъ К-ого й малюнками. К. 1904. Цина 3 р. 50 к., въ оправи 4 р. 50 к.

Викъ. Збірникъ. Т. I. Украинська поезія. Т. II і III—проза К. 1902. Цина кожного тому 2 р., на веленовому папери 3 р., на слошовому 4 р.

Твори И. С. Левицького. Т. I.—Повисти й оповидання. Цина 1 р. 50 коп., т. II—Старосвитські батюшки та матушки. Повість. Цина 1 р. 50 к., на веленовому папери 2 р. т. III—Прычепа. Цина 1 р. 50 к., и 2 руб.

Літературний Збірникъ на спомынъ про Ол. Кониського. К. 1903. Цина 2 руб.

Мырний П. Перша книжка творивъ. К. 1903. Цина 1 р. 25 к. и 1 р. 75 к.

Мырний П.—Друга книжка творивъ. Пропаца сыла. Романъ. К. 1905. Ц. 1 р. 50 к. и 2 р.

Коцюбинський М. Оповидання. Т. I. К. 1903. Цина 1 р. 50 к. и 2 руб.

Гринченко Б. Пысанья. Т. I К. 1903. Т. II К. 1905. Цина по 1 р. 50 к. и 2 р.

Твори Кониського-Перебенди. Т. I и II—по 50 к.. т. III—1 р., на веленовому папери 1 р. 50 к. т. IV—цина 80 к.

Кобзарь Т. Г. Шевченка К. 1901. Цина 35 к., 50 к. и 1 р. 50 к.

Гринченко Б. Драмы и комедіи. Черн. 1902. Цина 1 р. 50 к.

Корифеи украинской сцены. К. 1901. Цина 65 коп.

Лыстовни карткы зъ портретами украинськихъ пысьменныкывъ. Цина за кожну—5 коп.

Веселка, одрывный календарь на р. 1906. (друкується):

Тамъ же можна достаты и вси инши книжки, украинською мо-
вою пысани.

Цина 75 к., на кращому папери 1 р. 25 к.